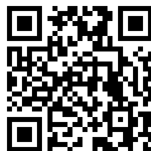
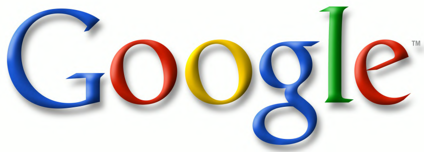
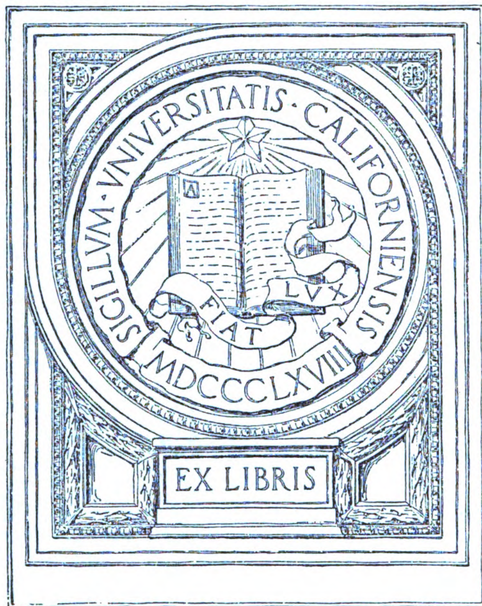

SIGILLVM · VNIVERSITATIS · CALIFORNIENSIS
FIAT LVX
MDCCCLXVIII
EX LIBRIS

Viktor Aurell

Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola
II

DEN STORA
ENGELSKA REVOLUTIONEN

I DET SJUTTONDE ÅRHUNDRADETS MIDT

AF

LUDVIG STAVENOW

GÖTEBORG
WETTERGREN & KERBER

GÖTEBORG, 1895
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI

Dessa föreläsningar, som härmed i tryck öfverlemnas åt offentligheten, höllos vid Göteborgs Högskola under Oktober och November månader 1894. Författaren har bibehållit dem i allt väsentligt oförändrade trots de brister, som alltid i viss mån följa en skildring, beräknad för muntligt föredrag. Då tiden icke medgaf att med samma bredd och fullständighet dröja vid alla moment af intresse, men å andra sidan en rent abstrakt berättelse skulle blifvit onjutbar för dem, som icke förut egde någon detaljerad kunskap om det faktiska förloppet, valde författaren att mer åskådligt skildra en och annan viktigare scen, som oskiljaktigt förenar sig med minnet af den engelska revolutionen, under det att händelserna i öfrigt, särskildt det långa inbördes kriget och de tröttande parlamentsförhandlingarna, ofta blott skisserades till belysning af de ledande politiska och religiösa idéernas utveckling. Denna ojämnhet i berättelsen har författaren icke funnit skäl att ändra vid dessa föreläsningars utgifvande af trycket, dels emedan äfven därvid omfånget ingalunda kunde ökas, dels ock arbetet därigenom skulle hafva ändrat karakter. I första rummet vänder det sig ju till dem, som närvoro såsom åhörare. Författaren hoppas emellertid, att det äfven i den form, hvari det framträder, kan vara till upplysning och intresse för en och annan därutom.

Göteborg i September 1895.

FÖRFATTAREN.

I.

De stora konflikter, hvarom världshistorien förtäljer, ega betydelse icke i den mån, som de sätta omfattande massor af mänsklighet i rörelse eller framträda i dramatiskt spännande situationer, i våldsamma lidelsers brytning eller jättelika personligheters ärelystna maktkamp, utan endast och allenast i mån af vikten och lifskraften hos de idéer, som i dessa konflikter utkämpa sin strid om mänsklighetens framtid. Innerst i den hvirflande strömmen af individers och folks vexlande öden ligger såsom det väsentliga i all utveckling de mänskliga idéernas framträdande i allt klarare form och omfattning i allt djupare led. Hvarje betraktelse, som afser att vinna en uppfattning af de historiska händelsernas innersta orsak och djupaste innebörd, som icke vill stanna vid en skildring af det faktiska förloppet, huru mycket af intresse än detta kan ega genom mängden af fantasin närande och eggande bilder, utan frågar efter meningen med allt detta som sker — hvarje sådan betraktelse måste i främsta rummet gå ut på att blottlägga de motsatta principer, ur hvilkas brytning allt framåtskridande utgår, och

att klargöra de skilda åskådningar och tendenser, som de handlande personerna förfäkta. Det gäller att finna, så att säga, den ideela utgångspunkten för en stor historisk konflikt, innan vi följa dess yttre förlopp. Denna utgångspunkt är alltid gifven i mänsklighetens eller det enskilda folkets, i viss mån äfven de särskilda individernas föregående historia. Den ligger dess djupare förborgad däri, ju mer principiel och afgörande konflikten är för kommande generationers öden.

Den stora engelska revolutionen i det sjuttonde århundradet är en sådan idékonflikt af hög principiel betydelse. Den utgör det engelska folkets mest upprörda inre brytningsepok under hela dess tillvaro. Dess följder beherska ännu den dag som är den angelsachsiska rasens innersta åskådningssätt i dess båda folkgrenar på hvar sin sida af världshafvet. Redan detta vitnar, att det är århundradens långsamt mognande tankearbete, som alstrat de idéer, hvilka i den engelska revolutionen utkämpade sin strid, ehuru de motsatta åskådningarna icke förr än då utbildats till den klara och medvetna form, att en samverkan ej längre var möjlig mellan de institutioner och folkklasser, som voro representanter för den ena eller andra ståndpunkten. Det är detta, som förklarar, att striden blef så hård, så långvarig och vexlande, innan de jäsande motsatserna utkämpat sin kamp och nått en lösning, som gaf hvardera åskådningen dess rättmätiga verkningskrets.

Det engelska folkets revolution har i denna karakter af principiel konflikt sin främsta åtskilnad från det franska. Äfven i den franska staten var det långsamt vunna och entusiastiskt omfattade ideal, som satte massorna i rörelse för att reformera det bestående och förverkliga de tänkta fullkomlighetstillstånden, men idéernas makt låg endast på den ena sidan. Äfven de, som skulle försvara de bestående institutionerna, tänkte och kände som de, hvilka omstörtade dem, ehuru de i slapp och egoistisk overksamhet ville njuta nedärfda förmåner. Därföre föll också det franska konungadömet, den franska kyrkan och feodaladeln utan strid eller försök till nämnvärdt motstånd. De väldiga tusenåriga institutionerna brakade tillsamman med ens och blottade sin ideala murkenhet ända därhän, att den franska revolutionens stora scener ofta snarare göra ett teatraliskt intryck, än de förmå att väcka medkänsla eller ett intryck af verklig storhet.

I England åter framstå både Stuartarnes absolutistiska konungadöme och långa parlamentets republikanska tendenser, statskyrkans intolerans och de protestantiska sekternas ytterlighetssträfvanden, de besutna klassernas ihärdiga försvar af sin egendom och sina privilegier samt levellers kommunistiska omstörtningsteorier såsom uttryck för verkligt kända idéer, hvilkas representanter trodde på sin saks berättigande med hela sin energi och icke tvekade att insätta sitt lif därför. Den engelska revolutionens scener gifva därföre intrycket af mer princi-

piel innebörd än den franska trots den senares större universela betydelse för den europeiska kulturvärldens historia, och under det man på sin höjd känner sig vemodigt stämd af Ludvig XVI:s blodiga slut, verkar bilden af Karl Stuart på schavotten med den tragiska kraften af ett världshistoriskt drama.

Af synnerlig vikt blir därföre ock spårandet i Englands förflutna lif af de brottande åskådningarnas förutsättningar för att förstå deras verkliga innebörd och historiskt gifna berättigande. Det är en mödosam och tröttande väg, på hvilken jag måste föra mina åhörare för att vinna detta mål. Det blir icke alltid de intresseväckande bilderna i Englands så intresserika historia, det blir ofta i dess ställe det torra, hvardagliga statsarbetets sträfsamma omdaningar, de ensidiga och ofördragsamma religionspartiernas käbbel, de bestående institutionernas ständigt ändrade organisation och karakter samt den allmänna meningens långsamt förvärfvade typiska former, och tidens korthet tvingar mig att göra det helt öfversiktligt och abstrakt, så att det verkliga lifvets konkreta art försvinner för de allmänna synpunkternas mer skematiska prägel.

Men det är ej häller en skildring jag företrädesvis velat gifva. Jag har framför allt velat meddela i mån af egen förmåga insikt om den stora engelska revolutionens innersta betydelse.

* * *

Den engelska staten var ifrån medeltiden organiserad såsom ett konungadöme, omgifvet af sitt råd för de vanliga regeringsärendenas skötsel och ytterligare af de tre stånden, andliga och världsliga lorder samt commons, vid afgörandet af rikets viktigaste ärenden. De engelska statsrättslärde kalla de båda formerna af engelsk statsmyndighet »king in council» och »king in parliament». Men några fasta gränser voro icke dragna mellan de befogenheter konungen egde att personligen eller med sina närmaste rådgifvare utöfva och dem, som fordrade ständernas medverkan. Endast de allmännaste konturerna lågo klara genom häfd eller lag, och det berodde af faktiska och personliga förhållanden, om författningen skulle gestalta sig såsom en stark personlig konungamakt eller som ett ständervälde.

Under medeltidens senare period, den lancasterska, låg öfvervikten på parlamentets sida, och konungarna voro i väsentlig mån bundna af detsamma vid utöfningen af sin makt. Under Tudorernas tid tvärt om. Utan ändring af författningen, hvars former i allt väsentligt bestodo, visste de tudorska monarkerna att flytta maktens tyngdpunkt öfver till sig själfva, och deras myndighet framträdde praktiskt så godt som enväldig.

Detta berodde delvis däraf, att de vilda inbördes krigen vid medeltidens utgång krossat den gamla feodaladelns makt och därmed röjt undan den förnämsta inskränkning för en despotisk konungamakt, som den medeltida staten kände.

Men det berodde äfven och i ännu högre grad däraf, att konungadömet i de tudorska regenternas hand var ett kraftigt medel till genomförandet af verkligt nationela uppgifter.

Den tudorska dynastien är Englands mest nationela konungasläkt, den som skarpast uppfattat nationens behof och med den outtröttligaste energi arbetat i statens tjänst. Ju mer historiens fulla belysning faller på tudorernas tid, ju mer utgifvandet af de otaliga state-papers blottar det innersta maskineriet i deras regemente, dess mer försvinner den gamla uppfattningen af deras grundsatsenliga despotism, för hvars blodiga godtycke nationens friheter varit döda och dess parlament ett viljelöst verktyg. Denna traditionela uppfattning är en historisk legend, som härstammar från Humes partiska historieskrifning, men hvars lösa innebörd den moderna forskningen ej kan erkänna. Den har ej häller någonsin kunnat förklara de stora tudorska regenternas ofantliga popularitet och Englands jättelika framsteg under deras ledning eller att de utan stående här, fasta skatter och skolad byråkrati — öfverallt annorstädes den nya monarkiens stöd — utöfvat en vida mer genomgripande och absolut makt än de flesta kontinentala envåldsherskare.

Den första konungen af den nya ätten, Henrik VII, grundade sin makt förnämligast därpå, att han förmådde gifva landet ordning och frid efter de föregående inre adelsfejderna och genom kraftigt

inre reformarbete minskade de sociala faror, som hotat hela det engelska samhällets bestånd under medeltidens sista århundraden. Englands växande industri och handel med ull hade åstadkommit inre omhvälfningar af oerhörd betydelse, i det att en ny kapitalegande aristokrati utvecklade sig, till hvilken den gamla åkerjorden vandrade öfver, och som igenlade densamma till betesmarker för fårafveln. De forna arrendatorerna och fria jordbruksarbetarne vräktes undan och drogo omkring på landsvägarne såsom tiggare och landstrykare samt fylde hela landet med oro och jäsning. Det var en inre ekonomisk utveckling i England, som inga förbud kunde hämma, men som skakade dess sociala grundvalar och dref de besittande klasserna att i kronan se sitt skydd mot de omstörtningstendenser, som framträdde i oupphörliga blodiga uppror från Wat Tylers bonderesning och lollardernas demokratiskt religiösa rörelser i det fjortonde århundradets senare hälft ända till »nådens pilgrimsfärd» vid det sextonde seklets midt. I kronan sågo äfven de arbetande klasserna sin enda beskyddare i kampen mot kapitalet och den nya ekonomien. Det var en allmän tendens att höja monarkiens makt, som uppbar grundaren af tudorernas ätt, och som han själf och alla hans efterträdare mötte genom ett omfattande inre lagstiftningsarbete, hvilket påminner om upplysta despotismens reformifver under det adertonde århundradet. Denna verksamhet, som kulminerar i Elisabets stora fattigvårdslagstiftning,

bildar den innersta förutsättningen för de tudorska herskarnes makt.

Henrik VIII följde helt säkert äfvenledes den nationela önskan, då han slet den engelska kyrkans band med påfvestolen och underordnade densamma under konungamakten samt lade handen på en del af dess hopade rikedomar i statens och det världsliga samhällsarbetets tjänst. Den engelska reformationen frigjorde den engelska staten från ett yttre beroende, som länge känts synnerligen tryckande för de bildade klasserna. På samma gång ökade den ytterligare konungamakten genom att gifva densamma nya befogenheter och ny helgd och äfven i andligt afseende skapa ett nytt underdånighetsförhållande mellan det engelska folket och kronan.

I Elisabets person nådde de tudorska regenternas egenskap att framstå såsom den nationela själfständighetens, den inre samhällsfridens och nu äfven den nya trons främsta målsmän sin höjdpunkt. Mot den katolska reaktionens anfall på Englands politiska och religiösa frihet samlade sig alla klasser i enig samverkan kring den jungfruliga drottningen, som förkroppsligade nationens innersta lifsintressen och förenade den laglige monarkens makt med den medfödda herskarförmågan.

Men trots denna personliga och i viss mening despotiska makt, som Tudorerna verkligen utöfvade, hafva de dock oupphörligt arbetat i intim samverkan med Englands parlament. De sociala refor-

merna genomfördes med parlamentet; de religiösa likaså. Öfverhusets makt var visserligen försvagad genom den gamla feodaladelns fall och de andliga lordernas minskade antal och självständighet, men underhusets myndighet växer långsamt och säkert under hela perioden, och det är ingalunda ett blindt verktyg i monarkens hand.

Parlamentets andel i lagstiftningen blef genom ständig utöfning mer betryggad än någonsin förr och vann genom kyrkolagstiftningen nya områden. Dess beskattningsmakt sattes icke på allvarligt sätt i fråga, och dess rådgifvande och kontrollerande ställning togs i anspråk och respekterades, så länge den ej grep in på områden, som monarken i högre grad än andra betraktade som sitt personliga maktområde, nämligen ledningen af den yttre politiken, uppsikten öfver den reformerade kyrkan eller dynastiens privata angelägenheter. Till parlamentets gamla rättigheter förvärfvades till och med nya under denna epok. Det är först under Tudorernas tid, som underhusets privilegier skapas eller vinna någorlunda fast häfd; dess medlemmars frihet från häktning, dess rätt att tala om alla statens ärenden och att fritt nalkas tronen med sina önskningar m. m. genomkämpas under de mest mäktiga och despotiska af alla Englands herskare.

Det sextonde århundradet skapade äfven i det engelska samhällets inre byggnad nya grunder och förutsättningar för underhusets själfständighet och kommande allmakt. Den engelska gentryn vann

ny styrka genom det rika bytet af klostrens förskingrade gods och räntor. Man har räknat, att redan under Maria Tudor omkring fyrtio tusen familjer på något sätt voro intresserade i klosteregendomens besittning. De engelska städerna, hvilkas representantantal oupphörligt växte under den tudorska tiden, tilltogo i självständig betydelse med den särskildt under Elisabet hastigt uppblomstrande handeln och industrien och genom den ökade rikedom och bildning, som samlades inom desamma. Därtill kommer, att Tudorernas sociala politik ytterligare lade en fast grund för hela parlamentsförfattningen genom den kommunala självförvaltningens utbildning. Socknen blef först nu en led i den verldsliga administrationen, dit fattigvården och en del andra humanitära intressen, som den katolska kyrkan förut hägnat, öfverfördes. Härigenom och genom en massa af nya uppgifter, hvarpå landets hela rättsordning berodde, utvidgades i hög grad den omfattande självstyrelse, som den engelska gentryn redan förut öfvat såsom fredsdomare och andra kommunala embetsmän. Det stärkte ytterligare den engelska medelklassens politiska insikt, självkänsla och samhörighet med befolkningens djupaste lager.

Underhusets växande betydelse framträdde också redan under Elisabets tid i åtskilliga konflikter, hvilka visserligen mest rörde kyrkopolitiken, hvarom mera i ett annat sammanhang, men äfven utkämpades om rent politiska maktbefogenheter. Den mest ryktbara af dessa sammandrabbningar stod

om kronans rätt att utdela monopol; Elisabet gaf slutligen vika och lofvade att enligt underhusets önskan återtaga de utdelade monopolbrefven och ej vidare utfärda dylika privilegier. Med denna stora seger slutade Elisabets sista parlament.

Det är tydligt, att vid Elisabets död hennes stuartske efterträdare visserligen ärfde en stark konungamakt, som i många fall framträdt med drag af absolutism, och som helgades af en nyvunnen religiös karakter, men att han äfven ärft ett parlament, som kunde åberopa historisk rätt och gammalt arbete i statens tjänst såsom grund för själfständig ställning, som ständigt vuxit i betydelse och vaknat till medvetande däraf, och hvars vördnad och undfallenhet för konungadömet väsentligen berott på, att detta trots enskilda akter af tyranni i allt väsentligt företrädt dess egen vilja och nationens verkliga intressen.

Häri låg historiskt gifvet ett frö till kommande politiska strider, som redan under Elisabets dagar grott genom förbindelsen med de religiösa motsatserna inom den reformerade engelska staten.

* * *

Den engelska reformationen utgick icke såsom den tyska från ett djupt kändt religiöst behof, en längtan till renad lära och andlig frihet. Den har i stället gått fram ur ett annat motiv, som visserligen ej häller saknas i det tyska folkets reforma-

tion. Det är sträfvan till nationelt oberoende eller frihet från den tryckande myndighet, som påfvemakten genom den katolska kyrkan utöfvade öfver Englands folk.

Den engelska kyrkans brytning med Rom medförde icke omedelbart någon annan följd än att den placerade konungen såsom suverän öfver Englands kyrka i stället för påfven och sväpte bort de i sedligt afseende mest förfallna af den gamla kyrkans institutioner, de oerhördt rika och talrika klostren. Men snart började inom den skismatiska staten olika tendenser att framträda, och händelsernas egen konsekvens dref till att lemna den medlande ståndpunkten af en engelsk nationalkyrka på katolsk grund, den äldre anglikanismens program, för att antingen söka en utbildning i protestantisk riktning eller en återgång till förbindelsen med Rom. Striden mellan dessa tendenser, som fördes medelst svärd och bål, vann ändtligen med Elisabets tronbestigning en definitiv lösning genom fastställandet af den anglikanska protestantiska kyrkan. Denna kyrkoform, som egentligen betecknar en medelväg mellan de skilda riktningarna, hade sin grund i behofvet af kompromiss mellan ännu väsentligen lika starka strömningar eller religionspartier inom landet samt i de yttre förhållandena, som tvingade att icke omedelbart framkalla en fientlig brytning med de katolska makterna, företrädesvis Spanien och påfven. Den öfverensstämde äfven mest med Elisabets egen karakter. Det var vä-

sentligen ur politiska beräkningar och personliga förhållanden, som den protestantiska kyrkan i England vann sin bestämda och säregna form.

Den engelska statskyrkans grundläggande akter blefvo suprematiakten och uniformitetsakten, båda af år 1559. Den förra återstälde den af Henrik VIII proklamerade, men af Maria uppoffrade kungliga suprematien öfver Englands kyrka. Denna supremati innebar rätt att visitera kyrkan och rätta missbruk, att öfvervaka tillsättningen af de högre embetena och den andliga jurisdiktionen samt att kontrollera den kyrkliga lagstiftningen och beskattningen — i viss utsträckning tillsamman med parlamentet. Den senare akten faststälde hufvuddragen af den engelska kyrkans liturgi och troslära. Det var ärkebiskop Cranmers common-prayer-book, som i reviderad form lades till grund för den engelska gudstjänsten. Denna liturgiska handbok stod väsentligen på protestantisk grundval, men bibehöll åtskilligt af den katolska kyrkans ritual och betecknade i sin lära om nattvarden, de tidigare reformationspartiernas förnämsta fråga, en medelväg mellan luthersk och calvinsk uppfattning. Elisabet vakade dessutom personligen öfver, att den yttre glansen i den katolska gudstjänsten, som tilltalade hennes eget sinne, gick öfver till hennes nya statskyrka genom bibehållande af den katolska prestdräkten och gudstjänstens förrättande med knäböjning och ceremoniös devotion m. m. Det var äfven hennes personliga känsla, som fasthöll biskopsembetet i

dess fulla anseende såsom en gudomlig institution, till hvilken de gamla katolska biskoparnes religiösa invigning och helgd öfvergick genom handpåläggning, förmedlande den mystiska apostoliska successionen. Till slut kommo såsom en mer utförd norm för läran de trettionio artiklar, som engelska presterskapets konvokation antog 1562 och parlamentet några år senare bekräftade. De utgjorde väsentligen ett återupplifvande af ärkebiskop Cranmers fyrtiotvå artiklar, reviderade med ledning af confessio würtembergensis, som tillkommit just i syfte att förmedla mellan det calvinska och lutherska lärobegreppet.

Härmed var den statskyrka färdig, i hvilken Elisabet trodde sig finna lösningen mellan de religiösa motsatserna, och som hon äfven ämnade upprätthålla såsom väsentligen lämpad att stärka kronans makt. Med det i sextonde och sjuttonde seklen öfverallt gängse åskådningssättet, att statens enhet och inre kraft fordrade religiös enhet, tvekade Elisabet icke att framtvinga konformitet med statskyrkan, och under hela hennes följande regering pågick en lagstiftning, som afsåg att tvinga å ena sidan katolikerna, å den andra längre gående protestantiska religionspartier att erkänna den nya ordningen. Med ständigt växande bestämmelser om böter, fängelse, landsförvisning och dödsstraff skulle den religiösa likformighet skapas, som tidens politiska vishet fordrade, och hela nationen samlas till en gemensam kyrka.

Det religiösa lifvet låter emellertid icke binda sig vid yttre former och den världsliga politikens klokt beräknade kompromisskapelser. I det engelska folket trängde långsamt men säkert den protestantiska andan ned i de vidaste kretsar. Den strängt religiösa verldsåskådning, som skulle sätta en så djup prägel på Englands folk och i långa tider blifva den herskande faktorn i dess inre utveckling, började under Elisabets regering vinna allt större insteg. Puritanismen är i själfva verket en djup protestantisk strömning, som först så småningom skulle genomtränga och genomsyra hela det engelska tänkandet. Dess utveckling har kanske sin närmaste förutsättning i den protestantiska religionens egen verkan på den engelska nationalkarakteren, men sammanhänger i väsentlig mån med den förtviflade kamp för sitt bestånd, som de protestantiska kyrkorna på kontinenten utkämpade under slutet af det sextonde och begynnelsen af det sjuttonde seklet ända till dess, att det trettioåriga krigets världshistoriska resultat var vunnet, och som öfverallt utbildade den protestantiska känslan i en dyster och i viss mån världsfientlig riktning, men äfven i religiöst och sedligt djup.

För Elisabet själf var denna nya rörelse föga sympatisk. Den störde hennes kyrkopolitik och stötte emot hennes egen bildning och personliga lifsåskådning. Elisabet var icke någon religiöst anlagd natur. Hon stod på renässansbildningens grund med dess indifferentism för de egentligen religiösa

problemen. Hennes åskådningssätt var snarare den lefnadsglada och friska kultur, som beherskade det engelska folket efter den stora nationela segern öfver Spanien. Den rika poesi, som då uppblomstrade och fann sitt yppersta uttryck i det engelska dramat, den smakfulla arkitektur, som då ombyggde de gamla medeltida herresätena, det varma intresse för klassisk literatur och engelska språkets egen vård och utbildning, hvilket fick ett delvis ganska naivt uttryck i den euphuistiska stilen, den friska företagsamhet, som dref engelska sjömän att undersöka alla verldens haf — allt detta, som ger en så lifsvarm stämning och en så ungdomsfrisk vårglans åt Elisabets tid, var uttrycket för hennes egen ande. Vid denna kulturepok fäste sig minnet af hennes lifs största gärning, af de dagar, då hon i spetsen för sin nation väntade Spaniens kolossala angrepp, och då den jublande segerglädjen gick genom hela England och ökade beundran och kärleken för den ridderliga drottningen.

För puritanismens ande försvann segerjublet, tystnade de engelska skaldernas verldsliga lyra och slöto sig de engelska teatrarne. En ofördragsam och dyster stämning trädde i stället. Bibeln blef i egentligaste mening folkets bok, hvarur all dess andliga näring hemtades. Det gamla testamentets legender, krönikor, profetior och stridssånger trängde in i det allmänna samtalsspråket, i folkfantasien och den tidigaste barnauppfostran och lånade nya uttryck åt folkets känslor äfven i lifvets hvardagli-

gaste förhållanden. Ännu under Elisabet kändes väl blott de första vingslagen af den mäktiga anden, men det var i alla händelser en ny tid, som bröt in, och den gamla drottningens död betecknade en slutad lefnad äfven så till vida, som med henne det sista och mäktigaste stödet försvann för en gången generations kultur och lifsåskådning.

Då vi här mött den företeelse, som blifvit så bestämmande för hela den följande utvecklingen, att engelska författare kallat hela 1600-talets stora revolution för den puritanska, må vi klargöra mer distinkt hvad vi därmed mena för att ej sammanblanda de många namnen på olika religiösa riktningar, som bryta sig mot hvarandra under de kommande stormarne.

Puritanismen är icke i och för sig fientlig mot den episkopala kyrkan. I sin uppkomst framträder den väsentligen såsom en sträfvan att ytterligare i protestantisk riktning utveckla den engelska gudstjänsten genom att rensa bort den mängd af katolska ceremonier, som statskyrkans liturgi behållit, och som för det fanatiska protestantiska medvetandet tedde sig såsom påflig vidskepelse. Dit hörde bruket af mässkjortor, af korstecknet vid döpelsen, knäböjandet vid nattvarden m. m. Dit hörde en del böner och formulär i statskyrkans prayer-book, som syntes innebära allt för mycket af den gamla villfarelsen. En stor del af puritanerna gick aldrig öfver denna ståndpunkt till ett bestridande af själfva läran eller biskopsförfattningen. I denna opposition

mot den statskyrkliga liturgien ligger därföre puritanismens förnämsta gemensamma yttre kännemärke, betraktad såsom en från den anglikanska kyrkan afvikande riktning.

Men den hätska förföljelse, med hvilken redan från 1560-talets slut den engelska statskyrkan under ärkebiskop Parkers ledning och sedan ännu mer under ärkebiskop Whitgift hemsökte alla, som icke konformerade sig med den engelska gudstjänsten, framkallade en mer förbittrad opposition, som ej längre inskränkte sig till några ceremonier och böner, utan vände sig mot hela biskopsförfattningen såsom ett hinder för den sanna gudsdyrkans genomförande. Redan 1570 förklarade Cartwright, professor i teologi vid Cambridge universitetet, öppet hela biskopsförfattningen för stridande mot Guds ord och uppstälde såsom mönster för en kyrkostyrelse den prestbyterianska kyrkoformen, som i sin renhet organiserats i Skotland. Denna författning hvilade på principen af kyrkomaktens utgående nedifrån från församlingen, som själf valde sin prest och sina prestbyterer eller lekmannaäldste till religionens och den sedliga tuktens vård; genom delegationer af ett antal församlingars kyrkostyrelser bildades klasser, genom deputerade från klasserna provinssynoder och i sista hand en gemensam generalförsamling för hela riket, bestående af andlige och lekmän och utgörande den samlade kyrkans högsta organ. Prestbyterianismen sammanfaller ingalunda med puritanismen; den utgör en motsats

mot episkopalkyrkan på kyrkoförfattningens område och uppställer därvid ett bestämdt annat ideal, men inom puritanismen beteckna prestbyterianerna endast en grupp, som visserligen stadigt växer genom behofvet af ett positivt program gent emot statskyrkan vid den följande sammandrabbningen snarare än till följd af någon verklig djupare anslutning inom det engelska samhället. Redan på 1590-talet började en del puritaner på egen hand organisera sig här och där efter prestbyterianskt mönster, men statskyrkan ingrep med stränghet och gjorde slut på de själfbildade församlingarna.

Äfven andra tendenser gjorde sig gällande på kyrkoförfattningens område hos enstaka anhängare till protestantiska ytterlighetsläror. Redan under Elisabet yrkade en del sekter full frihet för hvarje församling af lika tänkande att bilda en kyrka för sig utan öfverordnad myndighet och med den styrelse, lära och kult, som dess bekännare omfattade. De kallades ännu efter sina stiftare »Brownister, Barrowister» m. m., sedan sammanfattades de under namnet independenter, hvarom vi få tillfälle att vidare tala i det följande.

I fråga om lärobegreppet representerade dessa ännu fåtaliga och förföljda sekter en mängd afvikelser från statskyrkan. Hos puritanismen i sin helhet spåras lika litet som i fråga om kyrkoförfattningen någon ursprunglig och principiel opposition i läran, men under den växande spänningen

skulle äfven i detta fall en bestämd motsats uppkomma, i det att puritanerna i allmänhet visade benägenhet att utlägga den engelska kyrkoläran i strängare kalvinistisk riktning, under det statskyrkan tog parti för mildare åskådningar. Men denna utveckling tillhör först 1600-talet. Under Elisabets regering sammanflöto ännu alla de skilda afvikande sträfvandena under det gemensamma namnet puritanism, som var den allmännaste benämningen för den nya protestantiska strömningens opposition mot Elisabets statskyrka.

* * *

Den begynnande religiösa motsatsen inom det protestantiska England sammanflätades redan tidigt under Elisabet med den politiska mellan krona och parlament. I underhuset, som utgick ur städernas bildade borgerskap och grefskapens besutna landtjunkare, fick puritanismen sitt politiska organ, liksom statskyrkan egde sitt i kronan.

Lika ifrigt som parlamentet stödde kronan i dess krig mot katolikerna genom att votera den ena straffbestämmelsen efter den andra, lika ljumt började det snart blifva, när det gälde att stifta lag mot puritanerna. Fredsdomare och jurymän drogo sig för att tillämpa lagens stränghet mot dem, som de i själ och hjärta betraktade såsom meningsfränder, eller med hvilka de i alla händelser kände sin religiösa samhörighet. Redan 1575 hade puritanska

sympatier öfvervikt i underhuset och alstrade där den opposition mot Elisabets regeringssystem, som oupphörligt framträdde i yrkan på reformer af den faststälda gudstjänstordningen, af missbruken i den kyrkliga förvaltningen och af den biskopliga domsrätten. Äfven i rådet trängde de in och funno beskydd hos statsmän sådana som Cecil, Bacon och Walsingham. Vid självfva hofvet tog Elisabets egen gunstling Leicester och efter honom Essex öppet puritanernas parti och yrkade kyrklig tolerans.

Det öppna kriget mot Spanien; som under slutet af Elisabets regering pågick ända från 1588, framtvang äfven slutligen en praktisk tolerans, om den också ej sträckte sig till ytterlighetssekterna. Det var ej möjligt att förfara med bål och bila mot den protestantiska tankens ifrigaste och mest konsekventa förfäktare inom landet samtidigt med, att man utåt förde en kamp på lif och död med protestantismens mest oblidkelige och principiela fiende. Så länge Elisabet lefde, tillät hon dock aldrig underhuset någon reform af den bestående statskyrkan eller ett ingrepp i de stadgade tvångslagarne.

Otvifvelaktigt bildade sig i detta afseende en allt mer växande motsats mellan Elisabet och hennes folk. Hon var djupt känslig för denna förändring, och den gaf hennes sista dagar en dyster prägel. Den röjde äfven undan den allmänna uppfattning, hvarpå Tudorernas makt förnämligast hvilat, att dynastien och kronan i allt företrädde nationens innersta tankar och intressen, och bröt den enighet

mellan konungadöme och parlament, som hittills endast störts af obetydliga meningsskiljaktigheter på det politiska området.

Det var ett farligt arf, som Stuartarne togo efter den gamla drottningen, hvars auktoritet genom nära halfsekellång, glänsande regering ännu förmådde hålla de jäsande elementen tillbaka. Konflikten låg gifven. På deras egen hållning och karakter berodde i väsentlig mån, om den skulle skärpas eller mildras.

Just i förbindelsen af den djupgående religiösa motsatsen mellan puritanism och episkopal statskyrka med den icke mindre djupt grundade, om ock ännu väsentligen latenta motsatsen mellan krona och parlament ligger det centrala faktum, som behärskar hela 1600-talets inre lif i England. Häri hafva vi funnit den innersta förutsättningen till den skarpa konflikt, som kulminerade i det inbördes krigets stormar, den ideela utgångspunkten för hela den följande stora revolutionen.

II.

Den dynasti, hvilken såsom Tudorernas närmaste afkomma på kvinnolinien följde dem på Englands tron, var icke fostrad på engelsk jord och i engelskt åskådningssätt. Den medförde från sitt hemland Skotland en i dess inre strider utbildad familjeåskådning, som följer alla ättens generationer och betecknar inträdet af en ny personlig maktfaktor i det engelska samhällets inre brytningar. Det är den rent privata synpunkten på makten, dess mål och medel, som danats under ständiga vilda fejder med rivaliserande adelsfamiljer och hvarandra hatande och förföljande partier.

Den stuartska familjen hade aldrig nått den ställning inom Skotland, att den med obestridd makt och auktoritet höjt sig öfver alla samhällets klasser. Den var och fattades såsom den främsta af den skotska adelns stora familjer, mot hvars välde de andra icke tvekade att sätta sig upp för att rycka kronan såsom en privat prydnadsartikel i egna händer. I den oreda, hvaruti Skotland var förfallet vid medeltidens slut, var statens rätt egentligen ett okändt begrepp och lagens helgd föga

aktad. Alla, som egde makt, betraktade den såsom en tillhörighet för sig eller sin familj, som det gälde att bevara och utsträcka så långt som möjligt. I en sådan omgifning af evig maktkamp, blodiga intriger, politiska mord och oförsonligt slägthat hade samtliga stuartska konungar dittills rört sig och de flesta gått våldsamt under däruti. Däraf detta dynastiska drag och denna brist på aktning för landets lag, som genomgår den stuartska ättens samtliga generationer. Det gäller för dem icke landets ära och storhet, icke de nationela lifsintressenas och de ärfda lagarnes vård, icke de svagare samhällsklassernas skydd och höjande, utan dynastiens ära och storhet, den dynastiska viljans genomförande.

Var de stuartska konungarnes politiska åskådningssätt danadt i den skotska adelns familjestrider, så var deras religiösa hållning bestämd af de skotska religionspartiernas kamp med hvarandra och med kronan. Förbindelsen med huset Guise skulle ödesdigert inverka på den skotska konungaättens ställning till tidens stora fråga. När reformationens stormvind bröt in öfver Skotlands medeltida kyrka, styrdes riket af enkedrottning Maria af Guise i ärkekatolsk och franskvänlig riktning, och hennes dotter, den unga drottningen Maria Stuart, fostrades vid franska hofvet i den fanatiskt katolska tro, som hennes moders slägt representerade. Det skotska folket måste genomföra sin kyrkoreformation i strängt fientlig riktning mot kronan. Maria Stuart dog

såsom den skotska och engelska katolicismens främsta representant, och dragningen åt den katolska kyrkan låg ständigt såsom ett familjearf hos hennes afkomlingar. Sonen, konung Jacob VI af Skotland, var väl från barnaåren uppfostrad i protestantisk tro och blef den också trogen hela sitt lif, men han hatade af allt sitt hjärta de myndiga och stränga kyrkofäder, Skotlands prester och äldste, som bestredo kronan all myndighet öfver landets kyrka och innerst förfäktade en princip, som öfverförd på det politiska området skulle karakteriseras såsom republikansk.

Denna i helt andra begrepp fostrade dynasti kallades nu att uppbära Tudorernas nationela konungadöme. Huru vidgades icke den stuartske konungens självkänsla, då han med ens höjdes så högt öfver Skotlands gamla rivaliserande adelsfamiljer och förmanande och tuktande kyrkopatriarker! Den traditionela stuartska familjeåskådningen växte ut öfver den trånga krets, hvarinom den hittills rört sig, och bildades i Jacob I:s ande till en storartad politisk doktrin, hvari det engelska konungadömets reala maktbefogenheter sammansmälte med den skotska konungaättens historiskt gifna åskådningssätt till ett egendomligt helt, som sedan blifvit typen för detta moderna konungadöme med Guds nåde, hvars devis var: a deo rex, a rege lex — det är: af Gud har konungen sin myndighet, af konungen lagen. Konung Jacob är den stuartska ättens teoretiker, skaparen af dynastiens

politiska teori och program. Låt oss dröja en stund vid denna egendomliga och historiskt betydelsefulla skapelse.

Den stuartska familjens arfsrätt var grunden för deras engelska konungadöme. Det var genom den, som det af Englands konungar så länge eftersträfvade målet af de britanniska kronornas förening ändtligen uppnåtts. Den legitima arfsrätten blef för det dynastiska själfmedvetandet enda och högsta grund för all jordisk makt. Ur den religiösa befogenhet, som det engelska konungadömet förvärfvat såsom kyrkans högsta öfverhufvud, erhöll detta legitima konungadöme en mystiskt gudomlig helgd. I Jacobs tanke härstammade all legitim konungamakt ursprungligen från Gud och var oförytterligt bunden vid den lineala arfsrätten inom den historiskt gifna dynastien. Ingen revolution i verlden kunde beröfva den genom börd af Gud tillsatte konungen hans rätt; allt våld, alla folkbeslut, de månde vara hur enhälliga som hälst, betydde intet emot börden och dess rätt. Denna högsta och öfversta grundsats går igen hos alla Stuartar, trots de särskilda personligheternas stora olikhet. Den följer Karl I på schavotten och hans söner i deras landsflykt; med den utdö ättens sista manliga afkomlingar efter mer än hundraårig skilsmessa från fädernas tron.

All annan jordisk makt var ett lån af konungen. Jacob I förefann ett parlament med vidsträckta, historiskt grundade privilegier. Han tvekade ej att

förklara parlamentets makt för en skänk af hans företrädares nåd, en förläning, som konungen när som hälst kunde återtaga, om parlamentet ej gjorde sig förtjänt af densamma.

Såsom ett oförytterligt arf var denna oinskränkta konungamakt bunden vid konungen personligen utan ansvar för jordisk myndighet. Den tillhörde honom att utöfva huru han ville och med hvilka förtrogne han ville. Med denna personliga besittning af makten måste ock insikten följa att utöfva densamma. Jacob I liksom hans efterträdare menade sig vara begåfvad med högre vishet än andra män. Han förklarade det uttryckligen till alla, som gjorde föreställningar mot hans politik.

Det var en konsekvent teoretisk absolutism, grundad på en mystiskt-religiös legitimitetsprincip.

I praktiken tog sig emellertid denna absolutistiska teori ej så farlig ut under Jacob I:s tid. Konung Jacob var trots sitt pedanteri, sin teoretiserande anläggning och sina orimligt höga tankar om den egna förmågan icke utan en praktisk insikt och fintlighet. I detta fall var han otvifvelaktigt den mest begåfvade af de stuartska konungarna i England och dref aldrig sin mening så långt, att den kunde sätta hans tron i fara. Hans teori förblef väsentligen en teori, utbildad allt mer systematiskt af honom själf och hans vänner under hans långa regering. Men visserligen stärkte den hans sträfvan att frigöra kronan från de hinder i dess fria verksamhet, som kunde ligga i parlamentets rätt.

Det fanns emellertid äfven en tanke af mer praktiskt politisk innebörd, som kunde drifva konungadömet i Jacob Stuarts person till skarpare täflan med Englands parlament än under Elisabets tid.

Det stuartska konungadömet var det enda gemensamma bandet mellan Storbritanniens trenne riken. Från dess synpunkt måste de tre parlamenten te sig såsom lokala representationer. Englands ständer i London, Skotlands i Edinburg och Irlands i Dublin framförde numera de tre ländernas önskningar inför en gemensam monark, som ledde det hela och vårdade det helas intressen. Däraf en naturlig tendens att höja kronans makt till friare verkningsförmåga för en uppgift, som det engelska parlamentet lika litet som de andra ständerförsamlingarna kunde antagas stödja.

Jacob I:s politik bär en storbritannisk prägel. Den är icke och kunde icke vara nationelt engelsk såsom Elisabets, därföre väckte den opposition, men den är icke i sig oberättigad — om den blott varit skickligare ledd.

Såsom en konsekvens af denna sträfvan att bevara och stärka den nya storstat, som Stuartarnes arfsrätt skapat, fordrade tidens politiska visdom bildandet af en gemensam kyrkoform för alla tre rikena. Modellen härför såg Jacob naturligtvis i den engelska episkopalkyrkan. Den utgjorde en medlande inrättning mellan de olika religionsbekännelserna i hans riken, den tilltalade hans mo-

narkiska känsla, under det att hatet mot prestbyterianerna följt honom från Skotland.

Allt detta — konungamaktens höjande till absolutism öfver Storbritanniens alla länder och episkopalkyrkans genomförande såsom gemensam kyrkoform — blef med Jacob I ett program för dynastiens framtid, om han ock själf med en viss moderation, härrörande ur hans egen anläggning, arbetade i denna riktning.

* * *

Äfven utbildandet af en politisk teori och ett politiskt program är en företeelse af utomordentlig historisk betydelse. Såväl införandet af nya begrepp som en mer systematisk och konsekvent uppfattning af vissa idéer, som förut verkat mer omedvetet och obestämdt, skärper ofta förut gifna motsatser till öppen konflikt. Den stora förändring, som stuartska husets tronbestigning innebär, består just i den nya ande, som med det kom i besittning af tronen, och i återverkan häraf på de inre engelska förhållandena.

Vi skola, innan vi lemna Jacob I, i korthet betrakta den faktiska utvecklingen under hans tid af de motsatser inom det engelska samhället, som den nya dynastien tagit i arf af den gamla.

Denna utveckling ligger i stort sedt däri, att konungamakten gent emot parlamentets lagliga eller häfdvunna rättigheter upptog enskilda undan-

tagsförmåner i dessa hänseenden, som af ålder tillkommit kronan, och sökte att urgera dem till de yttersta konsekvenser, ända till omintetgörande af all parlamentarisk makt.

Gent emot parlamentets lagstiftningsrätt satte Jacob den kungliga dispensationsmyndigheten. Konungen egde af ålder befogenhet att i enstaka fall och af särskild anledning medgifva undantag från gällande lag. Denna befogenhet, som var nödvändig och berättigad i den materiela rättens intresse, utdrog Jacob i dess konsekvens därhän, att han alldeles suspenderade af konung och parlament beslutna lagar. Det var till förmån för sina katolska undersåtar, som Jacob under större delen af sin regering faktiskt mildrade eller gjorde till intet de gamla strafflagarnes hårdhet. Från den religiösa toleransens synpunkt förtjänade detta handlingssätt allt pris, om denna synpunkt ens i ringaste mån varit för honom bestämmande. För tidens skärpta religiösa motsatsmedvetande tedde sig hans mildhet såsom en ny fara för den engelska protestantismen och i sina statsrättsliga konsekvenser gjorde den engelska folkets gamla andel i fastställandet af landets lag till en död tradition.

Ännu farligare för parlamentets hela maktställning blef kampen om gränserna för dess beskattningsmakt. Denna kamp stod förnämligast om tullens bestämmande och vidgades allt mer till en strid om Englands hela författningsutveckling. Tullarne utgjorde rikets förnämsta inkomstkälla och

hvilade väsentligen på gamla parlamentsakter. De gamla ordinarie tullpålagorna utgjordes nämligen dels af gamla tullsatser på ull och läder m. m., bestämda genom parlamentsakt af konung och parlament (ancient customs), dels af de s. k. tonnage och poundage, eller tullafgifter på vissa import- och exportvaror, hvilka pålagor enligt praxis från Edvard IV:s tid beviljades hvarje nytillträdande konung på lifstid. Till dessa gamla tullsatser hade emellertid i nyare tider endast genom kunglig myndighet kommit särskilda pålagor på nya artiklar och tilläggsafgifter på de gamla (impositions). De hade emellertid pålagts i mycket obetydligt mått af de tudorska regenterna och väsentligen såsom medel att reglera de kommersiela förbindelserna med utländska makter, t. ex. såsom repressalier eller för att åstadkomma större jämnhet i olika artiklars tullbeskattning. Äfven denna befogenhet var således mer en undantagsförmån, som kronan erkändes ega. Men Jacob I beslöt sig för att bruka denna extra rätt i större skala. Han pålade godtyckligt utan särskild anledning några smärre tullsatser redan i början af sin regering och fick genom process domaremaktens godkännande af deras giltighet. Därmed ansåg Jacob sig berättigad att utfärda en helt ny tulltaxa af år 1608, som utan vidare höjde kronans inkomster med 70,000 pund. Ur en undantagsrätt för kronan drogs äfven här en konsekvens, som slutade med att fullständigt lägga tullbeskattningen i konungens hand,

men därmed äfven hotade parlamentets hela beskattningsmakt och grunden för dess tillvaro. Jacobs parlament protesterade förgäfves och hämnades med att vägra regeringen direkta skattebevillningar, hvaraf den ständigt var i behof.

Spänningen mellan Jacob och hans parlament ökades ytterligare i slutet af hans regering genom motsatta åsikter på den yttre politikens område. Den engelska nationen hatade Spanien såsom den farligaste motståndaren till dess handel och protestantiska religion. Däremot kände den lifligt sin solidaritet med de protestantiska makterna på kontinenten. Men Jacob hade sina egna planer.

Äfven i den yttre politiken var hans regeringsprogram danadt efter samma dynastiska på samma gång som storbritanniska synpunkt, som vi sett vara bestämmande för hans inre politik. Konung Jacob ville framför allt skaffa sin ätt och sin nya stat erkännandet såsom legitim makt af alla stora potenser, både katolska och protestantiska. En medlande hållning skulla skaffa honom själf auktoritet och inflytande i Europa på samma gång som hans riken fred samt afböja de tillfällen till inblandning i de storbritanniska ländernas inre, som förbindelsen med afvikande religionspartier eljest kunde gifva. Därföre återgick han genast i början af sin regering från Elisabets utprägladt protestantiska politik och slöt fred med Spanien. Men ej nog därmed. Sedan 1612 låg Jacob i ständiga underhandlingar om ett giftermål mellan sin son och

en spansk infantinna — det smickrade hans dynastiska fåfänga. Å andra sidan var hans egen dotter förmäld med den protestantiska politikens främsta målsman i Tyskland, kurfurst Fredrik V af Pfalz. På sådant sätt menade sig Jacob utgöra medlaren mellan religionspartierna i Europa.

Men verlden gick sin gång trots Jacob I:s alla beräkningar. Öfverallt började i slutet af hans regering de medlande tendenserna att gå under och religionsmotsatserna i Europa, som under det sjuttonde seklets första årtionden mer arbetat på djupet, framträdde ånyo i all sin skärpa. Religionskriget i Tyskland bröt ut. Jacobs egen måg höjdes för ett ögonblick till Böhmens konungatron för att det nästa förjagas ej blott därifrån utan äfven från sitt eget arfland och sin kurfurstekrona. Det engelska folket och dess parlament fordrade allmänt, att Jacob skulle energiskt gripa parti för sin måg. Jacob däremot afvisade all inblandning i utrikes ärenden såsom obefogad och orättmätig.

Det var vid 1621 års parlament, som alla de skilda motsatserna flöto tillsamman och konflikten mellan krona och parlament första gången å båda sidor tillspetsades till bestämda teorier. Då Jacob förnekade parlamentets rätt att tala i utrikes ärenden och förklarade dess privilegier hvila på kunglig nåd, svarade parlamentet med en motsatt förklaring, att dess friheter, privilegier och jurisdiktion voro alla engelska medborgares gamla otvifvelaktiga bördsrätt och arf, och att dit hörde rätten att fritt

uttala sin mening om alla statens och kyrkans ärenden. Parlamentet satte nationens medfödda rätt emot dynastiens. Konung Jacob upplöste parlamentet och slet med egen hand protesten ur underhusets protokollsbok. Men i det engelska folkets medvetande lefde den kvar, och på 1621 års protest hvilar parlamentets hela rättsåskådning under den följande revolutionen.

Under konung Jacobs sista år rådde en försonligare stämning, då Jacob ändtligen drefs att frångå sin spanskvänliga politik och en formlig brytning med Spanien inträdde i sammanhang med giftermålsunderhandlingens misslyckande, men någon lösning af de politiska tvistefrågorna kom därföre ingalunda till stånd.

Medan den politiska tvisten allt mer skärptes till strängt formulerade motsatta rättsdoktriner, hvilka båda menade sig anknyta vid den äldre historiska rätten, men voro sins emellan fullkomligt oförenliga, växte långsamt och säkert konflikten mellan episkopalkyrkan och puritanerna, icke så mycket genom öppen strid, därhän kom det ej under Jacobs tid, men i inre begreppsskilnad. Puritanismen vann under denna regering allt större insteg i Englands underhus. Episkopalkyrkan åter slöt sig allt innerligare till kronan och bidrog i väsentlig mån att utbilda teorin om konungamaktens gudomliga ursprung och rätt.

Det är midt under dessa växande motsatser, denna jäsning i sinnena, som konung Jacob dör på

våren 1625. Hans långa regering hade praktiskt inledt den kamp mellan krona och parlament, som under hans efterträdare skulle omstörta Englands tron, och skärpt de motsatta åskådningarna till en principiel idékonflikt.

* * *

Den regering, som det var förbehållet att bringa den långsamt förberedda striden till öppet utbrott, utgjordes af Jacobs son Karl I Stuart och hans gunstling hertigen af Buckingham.

Karl I var vid sin tronbestigning 25 år gammal. Han egde i motsats till sin fader ett värdigt och förnämt sätt, var allvarlig, tyst och tillbakadragen, därjämte sparsam och i moraliskt afseende utan fläck. Ehuru icke utan begåfning var konung Karl emellertid ganska begränsad i sitt omdöme och sin åskådning samt saknade finare sinne för den omgifvande verldens faktiska förhållanden. Däremot var han utrustad med personligt mod och en fast vilja — en karakter, liksom danad att drifva en princip, som den en gång omfattat, till dess yttersta konsekvens och att hålla fast därvid ända till egen undergång. Karl var äfven i detta fall en motsats till sin fader, men dennes höga åsikter om konungadömets gudomliga rätt och oantastbara prerogativ hade han upptagit i dess fulla skärpa, och hvad som hos fadern kanske mer var teoretiska

funderingar blef hos sonen en orubblig lifsprincip, som ledde allt hans tänkande och handlande. Men Karl Stuart egde ett fel, som hotade att alldeles omintetgöra alla ädlare drag. Han egde en outplånlig lust för dubbelhet och intriger. Hans otillförlitlighet i tal och handling var dess värre, som han aldrig erkände den såsom ett fel, utan ansåg sig fullkomligt berättigad att bryta sina löften, blott det gälde upprätthållandet af kronans gudomliga rätt.

Vid sidan af denne furste stod såsom vän och rådgifvare den lättsinnige, utsväfvande och slösande hertigen af Buckingham, äfven han ung, några och trettio år. Buckingham hade kommit sig upp i hoftjänst från en obetydlig börd till rikets högsta värdigheter genom sitt fagra yttre, som bedårat konung Jacob och förvärfvat honom dennes synnerliga ynnest. Han var icke utan förmåga, men hans hastiga befordran och ofullständiga bildning gjorde honom i alla tider till en politisk dilettant, fallen för äfventyrliga och fantastiska planer. Konung Karls innersta förtroende hade han lyckats tillvinna sig genom att ständigt uppkasta nya projekt och anvisa utvägar ur de svåraste lägen. Men därvid saknade Buckingham hvarje spår af högre principer liksom af ansvarskänsla för sina råd och sin makt. Det är han, snarare än konungen, som dominerade den engelska regeringen efter Jacobs död.

Karl I inledde sin regering med ett steg, som i viss mån var ganska populärt. Han äktade en

fransk prinsessa, Henrietta Maria, Henrik IV:s dotter, och visade därmed sin afsikt att fasthålla den fiendskap mot Spanien, som uppstått under konung Jacobs sista år. Men verkan af detta steg omintetgjordes däraf, att Karl i äktenskapskontraktet lofvade att icke förfölja de engelska katolikerna, utan af egen myndighet, liksom sin fader, suspendera de af parlamentet mot dem beslutna strafflagarne. Den nya regeringen upprörde således genast en af tvistefrågorna från den föregående styrelsen. Därtill gaf det häfdvunna bruket att vid hvarje ny konungs trontillträde bevilja de sedvanliga tonnage och poundage ett tillfälle, som parlamentet icke ville släppa, att med anledning af den föregående regeringens självgjorda tulltaxor inskärpa sin rätt öfver tullbeskattningen. Konung Karls första parlament beslöt genast en energisk adress mot de katolska recusanterna och voterade mot all häfd de gamla tonnage- och poundageafgifterna blott för ett år. Det var de ärfda motsatserna, som genast i början mötte den nya konungen. Men därtill kom — hvad som var vida kännbarare — att parlamentet så godt som vägrade att understödja regeringens krigspolitik af misstro till Buckingham, hvars lättsinne och oförmåga kort förut förderfvat en betydande engelsk expedition till Nederländerna. Underhuset antydde såsom vilkor för mer omfattande bevillningar, att konungen valde ministrar, som egde dess förtroende. Det var en fordran, som alltför mycket stred mot Karl I:s kungliga själfkänsla. Han upplöste parla-

mentet och prononcerade kronans ärfda rätt i dess fulla omfång.

Härmed var striden inledd. För att stärka sitt eget och kronans anseende beslöt Buckingham att trots parlamentets bristande understöd fortgå i sin äfventyrliga yttre politik och drifva densamma i ännu större omfattning än förut. Genom glänsande segrar öfver Spanien och för protestantismens sak hoppades han nedtysta allt motstånd och förvärfva nationens sympatier. I detta syfte eggade Buckingham Danmarks konung Kristian IV att ingripa till protestanternas försvar i norra Tyskland mot löfte om stora månatliga subsidier af England. Med feberaktig ifver rustade engelska regeringen själf en flotta, bestående mest af handelsskepp, som med sitt manskap tvungos att ställa sig i kronans tjänst. Uselt ledd och utrustad afsändes expeditionen för att eröfra Cadiz' hamn och om möjligt uppfånga den stora silfverflotta, som förde nya verldens skatter till Spanien. Den misslyckades alldeles; med förstörda skepp och utsvultet manskap återkom flottan till England. Ställningen var sämre än någonsin, då regeringen af sina åtagna förpliktelser och förstörda finanser tvangs att sammankalla ett nytt parlament i början af år 1626.

Oppositionen hade ingalunda minskat i kraft. Dess förbittring riktades i ökad grad mot Buckinghams person. Med stor majoritet beslöt underhuset att anklaga honom inför öfverhusets domstol för olagliga rådslag. Buckingham var lika hatad äfven

af lorderna och skulle ej hafva undgått sitt öde, om icke Karl räddat sin gunstling genom att upplösa sitt andra parlament, innan något beslut fattats eller någon bevillning voterats. Regeringen stod åter ensam med sina finansbekymmer och sina åtagna förpliktelser, med sjunkande anseende utåt och växande inre hat.

På Buckinghams råd fortsattes emellertid på den inslagna vägen. Kommissarier utsändes i grefskapen att begära frivilliga gåfvor till kriget med Spanien. De inflöto högst obetydligt. De yttre planerna slogo fel. Konung Kristian och de tyska protestanterna blefvo slagna af ligans härar, och snart därefter öfversvämmade Wallensteins arméer hela jutska halfön.

Samtidigt bröts vänskapen mellan England och Frankrike, och ett direkt krig mot denna makt sällade sig till det förra mot Spanien. Äfven därvid hade Buckingham otvifvelaktigt gripit ett i och för sig nationelt syfte, att undsätta de franska hugenotterna, hvilka från Elisabets dagar beskyddats af Englands konung. Richelieu hade beslutat att krossa deras makt, och franska härar stormade mot deras sista fasta plats, Rochelle. Att undsätta Rochelle och därmed återvinna popularitet blef Buckinghams nya plan. Med våld utskrefs manskap bland den fattigare befolkningen och pengar under form af lån utaf de rika vid äfventyr af fängelse. Så bildades en flotta och en landstigningsarmé, hvaröfver Buckingham själf tog befälet. Det

gälde att spränga den blokad, hvarigenom Richelieu afstängt Rochelle från sjösidan, för att undsätta staden med folk och proviant. Men efter flera månaders fåfänga försök måste Buckingham återvända hem med oförrättadt ärende. Hans här hade smultit ihop till hälften, och återstoden var illa medfaren af hunger och sjukdom.

Buckinghams impopularitet nådde nu sin höjdpunkt. Han förbannades öfverallt i landet såsom upphofvet till dess olyckor och till den förderfbringande söndringen mellan konung och folk. Men nödvändigheten af ett nytt försök till Rochelles undsättande insågs allmänt både af regeringen och dess ifrigaste motståndare. Konung Karl sammankallade sitt tredje parlament. Underhuset afhöll sig från hvarje anklagelse mot Buckingham, och parlamentet författade sin ryktbara petition of right, som Karl med yttersta motvilja och inre reservation för framtiden sanktionerade såsom lag den 7 Juni 1628. En storartad bevillning följde den kungliga eftergiften.

Rättspetitionens upphöjande till lag var den första inskränkningen af den nyare tidens engelska konungamakt. Därigenom förbjöds för all framtid att indrifva gåfvor, lån, skatter eller liknande pålagor utan parlamentets samtycke, att fängsla en fri man utan angifvande af orsak och inställelse för domstol, att besvära någon med tvångsinkvartering af krigsfolk samt att använda krigslagarna i fredstid eller mot fredliga medborgare — hvarigenom

tvångsvärfning och upprättandet af en stående armé omöjliggjordes.

Det var några af den sista tidens mest skriande missbruk, hvaremot rättspetitionen vändt sig. Någon principiel lösning af konflikten mellan krona och parlament innebar den ej. Den blef en utväg att åstadkomma en samverkan i ett nationelt företag, som både regering och ständer lika ifrigt åstundade, men ordalagen voro så valda, att de ej uttryckligen vidrörde den vigtigaste af de gamla tvistefrågorna, rätten till tullens bestämmande.

Sedan det närmaste målet var nådt, kunde emellertid motsatserna ej längre hållas nere. Underhuset framstälde en begäran om Buckinghams aflägsnande ur konungens råd och öfverlämnade en ny föreställning, som förklarade hvarje af parlamentet icke beviljad tullpålaga för olaglig och stridande mot engelska undersåtarnes gamla frihet samt i motsats till konungen tolkade rättspetitionen såsom ett erkännande häraf. Striden var tydligen på väg att utbryta i hela sin förra skärpa. Då prorogerades parlamentet för några månader, medan den bebådade expeditionen till Rochelle skulle afgå.

Buckingham själf var sysselsatt i Portsmouth med de sista förberedelserna och erfor där flerfaldiga symptom af, hur hatad han var i landet. En morgon, den 23 Aug., då hertigen trädde ut ur sitt rum, där han frukosterat, störtade en person emot honom och stack ned honom med en dolk under ropet: »Gud vare din själ nådig». Hugget var

dödande. Mördaren hette Felton. Han hade varit med på expeditionen till Rochelle, åsidosatts af Buckingham vid en befordran och framsläpat sitt lif eländig och förbittrad, till dess beslutet mognade att röja ur vägen den han sjelf ansåg och alla andra utpekade såsom Englands värsta fiende.

Den stora undsättningsexpeditionen afgick icke desto mindre under annan ledning, men kunde intet uträtta. Rochelle kapitulerade, och den franska protestantismens sista självständiga makt var bruten.

Under intrycket af dessa händelser samlades parlamentet ånyo i början af år 1629. Den förnämsta stötestenen mellan konung och parlament var borta genom Buckinghams död, men sinnena hade under mellantiden ytterligare upprörts. Enligt underhusets tolkning af rättspetitionen hade några Londonköpmän, däraf en parlamentsledamot, vägrat erlägga den vanliga tullafgiften för sina varor, såsom icke beviljad af parlamentet. Regeringen lade beslag på varorna, till dess striden om tullens laglighet var afgjord. Händelsen kunde äfven anses innebära ett brott på underhusets privilegier, emedan en dess medlem olagligen beröfvats sina egodelar. Det var klart, att tullfrågan och privilegiefrågan skulle uppröras ånyo med alla sina konsekvenser vid den kommande parlamentssessionen.

Otvifvelaktigt skulle dock denna konstitutionela tvist ensam ej hafva föranledt en så hård sammandrabbning, om ej till densamma i större skärpa än någonsin förut kommit den länge mognade reli-

giösa differensen mellan krona och underhus. Det var i samma dagar, som restitutionsediktet utslungades af den segrande katolicismen i Tyskland och hotade hela den tyska protestantismen med undergång. Det var i samma dagar, som den franska protestantismen dukat under och Holland syntes kämpa en ojämnare kamp än någonsin. Den protestantiska känslan uppjagades till den yttersta oro; en dyster och fanatisk ande spred sig öfver hela den protestantiska verlden, inom hvilken den religiösa solidaritetskänslan var starkare än någonsin. Inom calvinismen trängde predestinationsläran i dess skarpaste form igenom gent emot mildare riktningar. På synoden i Dortrecht 1619 hade den segrat och det milda arminianska lärobegreppet, som betonade den gudomliga nådens allmängiltighet, fördömts. Synodens beslut accepterades allmänt inom den reformerta verlden. Predestinationen blef snart den förnämsta reformerta lärosatsen, kring hvilken den stridande kyrkan samlade sig, och hvarje afvikelse betraktades såsom en eftergift för katolicismen.

Inom England slöt sig det stora puritanska partiet till samma strängare riktning, under det att den engelska högkyrkan slöt sig till den arminianska läran och i dess anda utlade de 39 artiklarne. Sålunda bildades jämte den allmänna liturgiska skiljaktigheten äfven en bestämd skilnad på lärobegreppets område mellan puritanerna och statskyrkan. Kronan tog naturligtvis den arminianska

riktningen i sitt beskydd; endast de prester, som i dess anda tolkade den engelska kyrkans lära, befordrades. Under stridens hetta drefvos äfven de anglikanska biskoparne längre än förut och intogo en utmanande hållning. På flera ställen började de på eget initiativ vidtaga ändringar i ceremonierna, som gingo i ytterligare katolicerande riktning. Så lät man på några ställen vissa delar af altartjänsten sjungas i stället för att läsas; kommunionsborden, som stått vid norra ändan af kyrkan och flyttats midt i densamma, när de behöfdes för sakramentets utdelande, blefvo här och där fixerade vid östra sidan af kyrkan och fingo därigenom i puritanernas ögon karakteren af katolska altaren.

I denna växande kamp sökte episkopalkyrkan helt naturligt sitt stöd och skydd hos kronan och predikade under den upprörda kampen om beskattningsrätten konungamaktens gudomliga rätt ända därhän, att den förklarade för synd att vägra betala de af konungen utskrifna skatterna. På detta sätt sammanflöto de religiösa och politiska tvistefrågorna oskiljaktigt. Vid parlamentets sammanträde 1629 stod den religiösa frågan redan främst och tog sinnena nästan odeladt i anspråk. Underhuset började med en förklaring, att predestinationsläran var engelska kyrkans enda rätta lära och all annan utläggning af trosartiklarne falsk. De sista ändringarna i ceremonierna förklarades olagliga, och upphofsmännen till desamma instämdes till ansvar inför parlamentet.

Innan de instämda prelaterna hunno anlända till London förgick någon tid, och huset återvände till diskussionen om tullarne samt beslöt kalla till ansvar de tulltjänstemän, som utfört befallningen att lägga beslag på en dess ledamots gods. Karl vägrade de stämde tillåtelse att lyda såsom endast ansvariga inför honom och befalde talmannen adjournera parlamentet. Det var en tydlig inledning till dess upplösning, men innan man åtskildes, ville man uttala en högtidlig appell till landet, och inför reglade dörrar, under det att några medlemmar med våld kvarhöllo talmannen på hans stol, antog underhuset under obeskriflig rörelse tre resolutioner, som förklarade för rikets fiende den, som införde nyheter i religionen eller meningar ej öfverensstämmande med den ortodoxa tron, den som rådde konungen att upptaga af parlamentet icke beviljade tullafgifter eller frivilligt betalade en sådan pålaga. Därpå åtskildes parlamentet för att icke mer sammanträda på elfva år.

Brytningen var fullbordad, en samverkan mellan Englands konung och dess parlament var icke vidare möjlig.

III.

Den regering, som följde den definitiva brytningen mellan kronan och parlamentet genom 1629 års parlamentsupplösning, kan karakteriseras såsom ett försök att utbilda den gamla engelska författningen till en kunglig absolutism i förening med den episkopala kyrkoformens höjande till allenavälde öfver engelska folkets religiösa lif samt därjämte såsom ett försök att utsträcka denna kyrkliga och politiska skapelse öfver alla den stuartska dynastiens riken. Det är det dynastiska programmet i dess mest skärpta form, som Karl Stuart sökt att realisera.

Helt säkert har dock Karl I ej från början tänkt sig ett fullständigt tillintetgörande af den historiskt gifna institution, som gaf det största och mest betydande folket i hans länder dess politiska uttryck. Närmast har han velat bryta dess motstånd genom att samla alla den engelska kronans maktbefogenheter i dess fulla omfång och alla konsekvenser, äfven om århundradens häfd kunde tala för motsatta uppfattningar, och så lösa alla de stora

stridsfrågorna mellan krona och parlament till den förras förmån, men med det senares bestånd inom dess så begränsade verkningskrets. Men ju mer åren gingo, dess mera hårdnade kung Karls sinne för de nationela önskningarna, och han vande sig att betrakta det engelska parlamentet såsom en utväxt på konstitutionen och att förakta den allmänna meningen såsom betydelselös.

Såsom förutsättning för den kommande kampen inträdde efter parlamentets upplösning en skarp brytning med Buckinghams system att höja kronans prestige genom en populär och storartad utrikes politik. I dess ställe trädde den engelska staten alldeles tillbaka från det europeiska statssystemets strider och afslöt sig inom sig själf, under det att världshistoriens stora slag om protestantismens vara eller icke vara och den europeiska kontinentens frihet gent emot en habsburgsk universalmakt slogos ute på Tysklands valplatser. Genom freden i Susa afstod Karl I från engelska kronans gamla uppgift att skydda Frankrikes hugenotter och Frankrike från uppfyllandet af de förmåner, som i giftermålsfördraget garanterats Englands katoliker. Året därefter ingicks äfven formlig fred med Spanien. Härmed var möjligheten gifven till att koncentrera alla kronans krafter på den inre kampen, men på samma gång allt inflytande offradt på den europeiska utvecklingens allmänna gång.

Såsom Karls förnämsta rådgifvare efter Buckinghams död framträdde storskattmästaren Richard

Weston, sedermera earl of Portland. Weston var en skicklig jurist och hade äfven utfört en del diplomatiska uppdrag; Buckingham hade indragit honom i den högre administrationen. Till sin personlighet var Weston föga sympatisk; han var rå, hersklysten och egennyttig. Till sitt politiska åskådningssätt representerade han just motsatsen till Buckinghams program: fred med utlandet och sträng sparsamhet; i sina religiösa sympatier stod han katolicismen nära och bekände sig öppet till densamma på sin dödsbädd.

Westons stora betydelse ligger icke i att hafva gifvit någon ny utveckling eller praktisk gestaltning åt det stuartska regeringsprogrammet. Han var ingen skapare af nya idéer eller ens en, som förmådde utveckla de historiskt gifna; han var med ett ord ingen statsman eller representant för en verklig politisk idé inom Englands historiska utveckling, han blott lade grunden till det kommande systemet genom att återställa jämvigt i kronans finanser och anvisa de ekonomiska medlen till en regering utan parlament.

De främsta utvägarne härtill voro i första rummet tullarne, som oaktadt parlamentets vägran att bevilja tonnage och poundage och dess högtidliga bestridande af kronans allena bestämmanderätt fortfarande utkräfdes. Dryga böter, fängelse och andra barbariska straff nedtystade inom kort motståndet mot de af regeringen bestämda tulltaxorna. Till och med nya tullafgifter vågade regeringen

pålägga af egen makt. Dessa inkomster blefvo dess mer betydande, som Englands handel under neutralitetsåren vann ett storartadt uppsving. Vidare såldes, trots parlamentets uttryckliga protester både under Elisabets och Jacob I:s dagar, manufakturmonopol, som tillförsäkrade kronan årliga afgifter af de bolag, som öfvertagit monopolen.

Weston fann äfven andra inkomster af mer tillfällig natur, men som möjliggjorde statsskuldens minskning eller omsättning efter lägre räntefot. De bestodo i ett återupplifvande af gamla förlegade höghetsrättigheter, som redan genom århundradens häfd kommit ur bruk och därjämte genom sin hänsynslösa utsträckning på nya, för den tid, då de uppkommit, okända förhållanden starkt grepo öfver den formela rättens gräns. Dit hörde indrifvandet af böter för försummelse att vid konungens kröning emottaga riddarslag. Under 1200-talet hade det bruket uppstått, att alla kronans vasaller, som innehade län med viss afkastning, skulle emottaga riddarslag eller i stället för denna dyrbara heder gifva böter. Detta feodala utpressningssystem, som ganska litet var i chevaleriets anda — såsom Hallam anmärker —, hade sedan förekommit någon enstaka gång. Nu återupplifvades det i stor skala efter ett århundrades fullständiga hvila och under en helt annan tidsåskådning; alla, som innehade länsjord med 40 punds ränta, uppfordrades att betala. Inom ett år hade regeringen på sådant sätt fått 115,000 pund.

Ännu förhatligare var återupplifvandet af de gamla normanniska skogslagarne. Under de normanniska konungarne på 1000- och 1100-talet hade ofantliga jordsträckor förklarats för kronans skogar och jaktmarker. Sedan hade under århundradens lopp odlingen brutit byggd härstädes, nybyggare slagit sig ned och kanske redan i sekler odlat sina hemman generation efter generation; andra sträckor hade formligen utdelats såsom län eller sålts. Nu drogos kronans gamla egandeanspråk fram, ofta öfverdrifna och stödda på lösa historiska bevis; särskilda skogsdomstolar inrättades, dit mängden af jordegare instämdes. Ej ens de, som haft laga åtkomsttitel, kunde nu efter århundraden förete bevis därför. Endast i Essex uppgingo böterna för inkräktning af kronans skogar till 300,000 pund; på andra ställen, såsom i New Forest, dömdes enskilda ädlingar att betala ända till 20,000 à 30,000 pund hvar. Dock nöjde sig kronan i de flesta fall med att utkräfva blott en mindre del af de oerhörda bötesbeloppen.

Vid Westons död 1635 hade statskassan med dessa medel redan frigjort sig från en del af den föregående skulden från Jacob I:s och Buckinghams regemente samt i det närmaste återvunnit jämvikt mellan sina årliga utgifter och inkomster.

Kronan på detta system af återupplifvade och vidgade gamla ekonomiska prerogativ var den beryktade skeppsskatten, som i likhet med kronoskogarnes reduktion väcktes på tal af nitiska medtäflare till Weston.

Under den tidigare medeltiden hade kronan på grund af sin krigshöghet fordrat af hamnstäderna och kustgrefskapen, att de skulle ställa skepp med full utrustning, när fara hotade. Denna gamla ledungsinrättning hade redan för århundraden tillbaka kommit ur bruk, men under den mest hotande fara för Englands politiska och religiösa självständighet, som någonsin förestått, den tid, då den spanska armadan nalkades Englands kust, hade Elisabet utan motsägelse riktat en sådan fordran till sitt folks patriotism. Nu, då England lefde i fred med alla sina grannar, då katolicismens aggressiva kraft var bruten genom Gustaf Adolfs uppträdande och ingen omedelbar fara syntes hota, påbjöd Karl i Okt. 1634, att alla hamnstäder och kustområden skulle ställa ett visst antal skepp, fullt bemannade och försedda, under förevändning att skydda den engelska handeln för pirater. Den egentliga anledningen var regeringens begär att stärka Englands flotta gent emot de holländska och och franska flottornas kraftiga tillväxt. För att få en krigsduglig flotta erbjöd äfven kronan att själf anskaffa och utrusta skeppen och i stället emottaga pengar af kommunerna.

Om också detta sista påbud kunde anses stå inom den formela rättens råmärken, trädde det olagliga i öppen dag, då följande år i Aug. 1635 skeppsskatten förnyades och denna gång utsträcktes till hela landet under förklaring, att flottans förstärkande vore allas intresse i lika hög grad. I sam-

ma kungörelse, som befalde äfven de inre städerna och grefskapen att ställa skepp och manskap, angafs det belopp, som de i dess ställe borde erlägga, och sherifferna beordrades att indrifva detsamma efter de taxeringsnormer, som brukades vid af parlamentet beviljade skatter. Denna beskattning inbragte omkring 200,000 pund. Redan i Okt. 1636 fann regeringen godt att utskrifva en ny dylik skeppsskatt. Det var tydligt, att kronan i själfva verket härigenom tillegnat sig äfven den direkta beskattningsrätten, ty godkändes detta såsom lagligt, kunde regeringen sedan när som hälst utskrifva skatt.

Inom England fans en man, som vågade uppträda till försvar för den hotade parlamentsförfattningen och för fäderneärfd lag. Det var John Hampden, en landtjunkare från Buckinghamshire. Han var en allvarlig och bildad man, en typ för den engelska gentryn med dess sunda politiska omdöme och starka rättskänsla. Ehuru han för egen del endast drabbades med 20 shilling af skeppsskatten, beslöt han i rättens intresse vägra deras erläggande och framtvinga ett afgörande inför domstol af hvad som var lag. Regeringen å sin sida medgaf en sådan process inför court of exchequer för att själf liksom förut beträffande tullen förvärfva domaremaktens sanktion på sin påstådda rättighet.

Hampdens process väckte oerhördt uppseende och deltagande inom hela England. Historiska och juridiska skäl å ömse sidor vidgade densamma till en strid om Englands hela författning. Först 1638

föll domen. Den var till kronans förmån; endast tvänne domare hade uttalat sig i saken för Hampden, tre dessutom af formela skäl, sju för kronan. Öfverallt i landet betraktades de två domarnes bevisföring såsom den rätta lagtolkningen, och de andra domarne fördömdes såsom regeringens slafviska verktyg. Men för kronan var Hampdens process en storartad seger. Nu låg hela beskattningsmakten öfver Englands folk efter engelsk rätt i dess händer under formen af skeppsskatt och tulltaxor.

Lagstiftningsmakten var på samma sätt undandragen parlamentet genom utsträckandet af kronans dispensationsmyndighet å ena sidan, dess förordningsmakt å den andra till de mest omfattande gränser och till ett helt system af poiisförordningar, för hvilka lydnad framtvangs af stjärnkammaren, en administrativ domstol, som var obunden af vanliga processformer och strafflag. Parlamentets sista befogenhet, dess administrativa kontroll, var omintetgjord genom underlåtandet af dess inkallande. Det absolutistiska systemet var formelt fullbordadt.

* * *

Då frågan om skeppsskatten afgjordes, hade redan i flera år såsom kung Karls rådgifvare framträdt två män, hvilkas minne kvarstått i den engelska historien såsom det främsta uttrycket för den absolutistisk-episkopala regimen. Det var William Laud och Thomas Wentworth.

William Laud var den förnämsta representanten för den engelska episkopalkyrkans innerliga anslutning till kronan. Han var en liten, rörlig man, grundligt lärd på samma gång som världsklok och äregirig, men fanatisk och trångbröstad. Laud hade inom kort tid trängt fram till ledare för det parti inom Englands kyrka, som i motsats mot puritanismens kalla och nyktra gudstjänst med långa predikningar, som endast tilltalade förståndet, framhöll de yttre ceremoniernas betydelse för höjandet af den religiösa andakten. Han afskydde calvinismens ofördragsamma dogmatism, men det dogmatiska hade för honom ringa betydelse, liksom ej häller däri de engelska religionspartiernas väsentliga skiljemärke låg. Att skydda den engelska kyrkans yttre glans och värdighet, att stärka biskopsförfattningen och genomföra konformitet i gudstjänsten blef hans lifs mål, på hvars berättigande han trodde med hela sin själ.

Laud var den egentliga själen i den nya agressiva rörelsen mot puritanerna, som under slutet af Jacob I:s dagar började göra sig gällande inom episkopalkyrkan, och som under Karl I kom till definitivt herravälde. Att uppfatta honom såsom en förtäckt eller öppen katolik är däremot fullständigt oriktigt.

Redan under Jacob hade Laud blifvit biskop af S:t David, under Karl flyttades han till mera betydande biskopsdömen, 1628 till London, hvarefter hans inflytande blef så stort, att han kan betraktas

såsom Karl I:s egentliga rådgifvare i kyrkliga ärenden. Så länge den gamle ärkebiskopen af Canterbury, Georg Abbot, lefde, kunde dock Laud ej ingripa mot puritanismen i samma omfattning, som han önskade. Men inom sitt eget stift befordrade han endast prester, som delade hans egna åsikter, och framtvang konformitet i liturgien samt lyckades äfven i enstaka fall göra sig gällande därutom på ett sätt, som visade hvad man hade att vänta.

1630 blef — för att välja det mest ryktbara exemplet — en skotte, Alexander Leighton, för en libell mot biskoparne af stjärnkammaren dömd till oerhörda böter, spöslitning på schavotten, brännmärkning i pannan, uppsprättandet af näsan, afskärandet af öronen och fängelse på lifstid. Först långa parlamentet öppnade Leightons fängelse. Det var en försmak af Lauds system, som han ändtligen efter Abbots död 1633 såsom ärkebiskop af Canterbury och engelska kyrkans primas fick tillämpa i större skala.

Det förnämsta medlet för denna andliga despotism var den höga kommissionen, ett kollegium af andlige och verldslige medlemmar, som från begynnelsen af Elisabets dagar utöfvade kronans supremati öfver kyrkan och i andligt afseende egde en lika godtycklig domaremyndighet som stjärnkammaren i verldsligt. Inför denna kommission kallades alla prester, som ej strängt iakttogo commonprayerbooks alla ceremonier, och straffades med suspension, böter eller afsättning. Hit kallades alla

andra, som förbröto sig mot Lauds kyrkolagar eller åsikter om kyrkotukt, och drabbades af godtyckliga straff.

Men Laud nöjde sig ej med att försöka på detta sätt framtvinga konformitet med statskyrkans gudstjänst, som för det i fanatism växande puritanska medvetandet redan tedde sig såsom påfvisk vidskepelse; han grep äfven direkt in mot puritanismens innersta åskådning med nya stadganden, som inneburo ett närmande till den katolska gudstjänsten. Öfverallt genomfördes nu den redan förut sporadiskt förekommande nyheten att fästa kommunionsborden vid östra sidan af kyrkan och kringgärda dem med staket, som fullbordade den yttre typen af katolska altaren. Mot puritanismens ifran för söndagens helgd auktoriserade Laud bruket af sällskapliga samkväm och fester på söndagseftermiddagen, och tillåtelsen härtill måste uppläsas på predikstolarne i riket. På samma sätt tog Laud ifrigt teaternöjena i försvar mot puritanernas häftiga angrepp och följde härvidlag det konstälskande konungaparets innersta sympatier.

Otvifvelaktigt representerade Lauds system i många fall en sundare uppfattning af lifvet och lifsglädjens berättigade yttringar än hans puritanska motståndare, men själf tillämpade han detsamma som en fanatiker med yttre maktmedel och våld gent mot en djupt religiös och allvarlig strömning, som genomgick den engelska nationen i dess innersta och bästa lager.

Ännu ett exempel på Lauds aggressiva kyrkopolitik förtjänar att anföras för den ofantliga uppmärksamhet det väckte hos samtiden och till ytterligare belysning af hur systemet praktiskt gestaltade sig. Advokaten William Prynne var en lärd, men ensidig och hänsynslös man, som med ytterlig fanatism omfattat den puritanska lifsåskådningen. Han skref en bok emot teaternöjena, hvilka han i likhet med sina meningsfränder fattade såsom syndens uppenbara triumf. Han dömdes 1634 därföre från embeten, till höga böter, utställning på schavotten, öronens afskärande och godtycklig fångenskap. Tre år senare blef han ytterligare trakasserad. Han skref en broschyr mot kyrkostyrelsen i England, ett brott hvartill samtidigt en prest Burton och en läkare Bastwick gjorde sig skyldiga. Alla tre dömdes till lifstids fängelse och öronens afskärande. Prynnes redan stympade öron blefvo ännu en gång offentligen afskurna år 1637. Kring schavotten samlades skaror af folk, som fördömde Laud och strödde blommor för de dömdes fötter. Jäsningen var sådan, att regeringen fann för godt sända sina offer i fängelse till de normanniska öarna och Scillyöarna.

Då det till allt detta kom, att en påflig agent ständigt vistades vid det engelska hofvet, och att drottningen höll sitt eget sändebud i Rom, var det ej underligt, om den öfvertygelsen spred sig i allt vidare kretsar, att hofvet och biskoparne i själfva verket voro katoliker och i hemligt förstånd med

Rom ville återföra det engelska folket under antikrists välde.

Lauds olyckliga kyrkostyrelse har inom England väckt fanatismen till dess höjdpunkt. Allt mera allmänt förenade sig nu med puritanismens liturgiska och dogmatiska motsats mot statskyrkan äfven önskan att omstörta kyrkoförfattningen. I förening med den verldsliga despotismen skapade den religiösa skräckregeringen ett djupt hat mot konungadöme och episkopalkyrka såsom de innersta fienderna till den engelska nationens verkliga väl. Därhän hade det inom några årtionden kommit med Elisabets nationela och folkkära kungadöme.

* * *

Mer än både Weston och Laud skulle Thomas Wentworth trycka sin prägel på Karl I:s regering. Han var dess fruktansvärdare, som han otvifvelaktigt var en verklig statsman, en person, som med hänsynslös kraft och utomordentlig skicklighet sträfvade att fullända ett politiskt system, hvilket han med hela sin öfvertygelse fattade såsom den rätta och konsekventa utvecklingen af Englands föregående historia.

Wentworth hade förut stått i parlamentsoppositionens led — hans ättnamn är berömdt i dess historia sedan Elisabets dagar — och 1628 hade han jämte Eliot varit oppositionens förnämsta måls-

man i afsikt att störta Buckingham och hans usla förvaltning. Men Wentworth hade aldrig velat inskränka konungadömets verkliga makt, ty han såg i dess självständighet det kraftigaste medlet för inre reformer och en nationel politik i tudorernas stil. Hans opposition afsåg att störta de eländiga statsmän, som samlats kring Karls tron, men icke att vrida makten ur konungadömets händer för att förlägga den till underhuset.

Den engelska författningsutvecklingen hade emellertid kommit därhän, att en samverkan mellan konungadöme och parlament ej längre var möjlig på den gamla obestämda grundvalen; ett afgörande måste ske, som återstälde statens enhetliga och kraftiga ledning genom endera myndighetens underordnande under den andra, genom monarkiens höjande till en praktisk absolutism eller parlamentets till en parlamentarisk allmakt. Vid ett sådant oundvikligt alternativ tog Wentworth gifvet parti för den förra möjligheten. Därföre skilde han sig från oppositionen, när det gälde att genom lag lösa de stridiga maktfrågorna till parlamentets förmån. Det var när petition of right genomdrefs. Wentworth ville med all makt bereda konungen en mindre förödmjukande och för framtiden mindre bindande utväg, men misslyckades häri. Han förlorade ledningen af underhuset och gick helt naturligt öfver i konungens tjänst.

Wentworth kan i viss mån jämföras med den stora svenska statsmannen Johan Gyllenstjerna. Äfven han började sin politiska bana i riksdags-

oppositionens led gent emot den svaga och högadliga förmyndareregeringen, för att till slut fullt konsekvent öfvergå i envåldskonungadömets tjänst såsom dess yppersta statsman och systematiska tänkare.

Wentworths ståndpunkt på höjden af hans bana har sina djupa historiska förutsättningar äfven den likaväl som de kommande parlamentsledarnes under revolutionens dagar, och vi böra efter några århundradens förlopp kunna göra honom rättvisa, dess mer som vi ej äro engelsmän, fostrade under makten af de idéer, som först med Wentworths blodiga fall kommo till seger. Det är i själfva verket lika förklarligt, att ur Englands rent genuina, nationelt tänkande gentry en representant kunnat framgå för de monarkisk-absolutistiska idéerna med deras djupa rötter i Englands historia ända sedan Wilhelm eröfrarens dagar, som för den parlamentariska allmakten. Det enda, som därvid skulle kunna leda Wentworth till klander ur objektivt historisk synpunkt, är hans bristande känsla för det nationela lifvets mäktigaste samtida strömningar, och att han ville binda den absoluta makten vid en dynasti, som ej kände och tänkte med den engelska nationen, en dynasti för hvilken den dynastiska makten och äran var hufvudsaken, icke nationens väl.

Omedelbart efter parlamentets prorogering på sommaren 1628 upphöjdes Wentworth till lord och viscount och i slutet af samma år till president för rådet i norden. Följande år kallades han därjämte

till medlem af privy council. Rådet i norden var en provinsiel myndighet, upprättad af Henrik VIII 1537 efter kufvandet af ett farligt uppror och utrustad med utomordentlig befogenhet, både dömande och förvaltande, öfver hela landet norr om Humber. Här fick Wentworth ett stort fält för sin ovanliga administrativa talang och herskade fritt nästan som en oberoende furste. Med en järnhand, som hvilade lika tungt öfver alla klasser, genomförde han i dessa ständigt oroliga trakter, ännu icke berörda af den senare så lifligt uppblomstrande industriela kulturen, en sträng rättskipning och ordnad förvaltning. Det storartade i Wentworths styrelse låg i en omutlig rättvisa, utan hänsyn till börd eller förmögenhet, i förening med en insiktsfull ledning af det styrda områdets materiela odling. Men han fordrade blind och obetingad lydnad och saknade hvarje känsla för den moraliska styrka en regering eger i de styrdes tillgifvenhet och förtroende.

Inom kort kallades Wentworth att pröfva sin förmåga på ett större och svårare fält. Han utnämdes till ståthållare öfver Irland och ankom dit i denna egenskap på sommaren 1633. Därmed begynner en ny tid för detta olyckliga land.

Irland hade i sin helhet eröfrats af engelska kronan först under tudorernas regering i de blodiga strider, genom hvilka Henrik VIII och Elisabet kufvade de gamla keltiska stamhöfdingarna. Dessförinnan egde England under den tidigare medeltiden endast en koloni, som omfattade den östra

kuststräckan med Dublin som hufvudort, och anspråk på herravälde öfver resten. Tudorerna hade öfverhufvud tillämpat en synnerligen liberal politik gent emot sina irländska undersåtar, hvars lagar samt ekonomiska och sociala inrättningar fingo bestå. Men härpå var det slut med Stuartarnas tronbestigning. Jacob I upphäfde de gamla klanchefernas ärfda myndighet öfver sina undersåtar och införde engelsk lag, rättskipning och förvaltning. Hans sträfvan att anglikanisera Irland fick sitt främsta uttryck i hela norra delens, Ulsters, våldsamma kolonisering 1610. Under förevändning, att dess invånare deltagit i ständiga uppror, förklarades omkring två tredjedelar af Ulsters jord förverkad och utdelades i smärre jordlotter af viss storlek åt engelska och skotska kolonister, som hit öfverfördes. De fördrifna infödingarna drogo sig under dyster tystnad undan till de marker af Ulster, som lemnats dem öfriga af inkräktaren. Ett vildt hämdbegär mot den främmande eröfraren, som vräkt dem undan från deras fäders jord, glödde hos alla Irlands kelter. Till detta kom äfven ett fanatiskt religionshat. Hos den irländska rasen lefde den medeltida katolicismen med medeltida styrka; för densamma voro engelsmän och skottar kättare. Den engelska episkopalkyrkan hade af Elisabet utsträckts öfver hela Irland, men massan förblef bigott katolsk, bevistade den engelska gudstjänsten under likgiltig slöhet, när den tvingades, men besökte i hemlighet mässan. Den engelska kyrkan i Irland råkade därjämte snart

i stort förfall. Dess inkomster roffade de i stiften eller socknarne boende ädlingarna åt sig. Sinsemellan fejdade de stora släkterna, både engelska och irländska, i medeltida stil.

Hit sändes Wentworth att röja väg för statens ordnande och tuktande makt, att kufva de vilda motsatserna och bygga upp den absolutistiska och episkopala regim, som skulle införlifva Irland i Stuartarnes storbritanniska stat. Därtill var hans våldsamma kraft det rätta medlet. Naturligtvis kunde den nye herskaren icke gå tillväga med samma iakttagande af vanliga former och hänsyn till faktiska förhållanden, som man fordrar i ett civiliseradt land, men det låg äfven i Wentworths natur att i grund och botten förakta häfdvunna institutioners makt och nationela egendomligheter. Med järnhård och blodig disciplin tyglades de inre fejderna, och en sträng rättskipning infördes i detta land, som aldrig förut smakat dess välsignelse. Vägar för samfärdseln röjdes genom sumptrakterna. I Ulster, Irlands fattigaste provins, infördes linneindustrien, som inom kort förvandlade denna del till Irlands förmögnaste och mest bildade. De från anglikanska kyrkan röfvade inkomsterna reducerades från adeln och återställdes till biskopskyrkan, som försågs med värdiga tjänare, under det de okunniga och ovärdiga prester, som under den föregående tiden lefvat som tiggare i socknarne, jagades bort. Konformitet i Lauds anda genomdrefs till det yttre både af irländska katoliker och skotska

presbyterianer. Kyrkor och skolor byggdes, och fred och välstånd började inträda. »Irland har aldrig — säger en engelsk författare — hvad de materiela intressena angår, varit så lyckligt som under Wentworths styrelse». Men det var en frid och ett välstånd, som hvilade på en vulkan af den keltisk-katolska rasens undertryckta, glödande hat och af den engelsk-skotska befolkningens lika häftiga förbittring mot det verldsliga och kyrkliga regeringssystemet. Hat brydde sig ej Wentworth om. Han umgicks till och med med den våldsamma planen att på samma sätt som förut skett med Ulster kolonisera hela Connaught, Irlands vestliga, rent keltiska del, men planen hann aldrig komma till utförande.

De irländska parlamenten beherskades af Wentworth med hotelser och intriger. I hans hand blefvo de viljelösa verktyg, som beviljade dryga skatter, hvilka strängt indrefvos och möjliggjorde betydande öfverskott, hvarmed Wentworth slutligen vågade upprätta en stående armé af några tusen man, hvilken skulle befästa systemet. Det var den första stående moderna armén på Storbritanniens mark.

Wentworths glänsande framgångar tillvunno honom allt mer Karl I:s ynnest, och Wentworths åsikter, uttalade skriftligen, blefvo afgörande för Englands inre styrelse. Här skulle nu på samma sätt det absolutistiska systemet befästas för evärdliga tider genom skapandet af en ständig här, hvi-

lande på fasta, af parlamentets bevillningsrätt oberoende inkomster. Det var därför, Wentworth dref på skeppsskattens genomförande och den process, hvarigenom domarmaktens sanktion af dess laglighet vanns. Det var den största tjänst, som domarmakten någonsin gjort kronan, förklarade Wentworth; innan en stående här skapats i England, står kronans makt blott på ett ben.

Stuartarnes konungadöme höll praktiskt på att utmynna i samma militäriskt-administrativa absolutism, som i Frankrike under Richelieu och Ludvig XIV, i Spanien under Filip II och flerstädes i det kontinentala Europa under den nyare tidens första århundraden graflade de gamla medeltida ständerförsamlingarna och urgammal folkfrihet.

* * *

Inom England syntes konungamakt och episkopalkyrka hafva segrat i kampen.

En dof stämning rådde i nationen, men den bröt ej ut i öppet uppror mot konungens helgade myndighet, stödd på den formela rätten eller åtminstone hvad domstolarne förklarat för formel rätt. Den engelska frihetskänslan sökte sig en annan väg. Ur folkets innersta lager, ur dess bästa sedliga och fysiska folkkrafter utgick en ström af män, kvinnor och barn, en ständigt växande människoskara, som trotsade hafvets faror och okända ödens dystra framtid för att på andra sidan Atlan-

ten röja en ny byggd, där de kunde dyrka sin gud, såsom de funno samvetet fordra, och vårda fäderneärfd lag.

Det är denna regering — Wentworths och Lauds — som drifvit till Nya Englands kolonisering. I Nya England fanns sedan 1620 en liten obetydlig koloni, som kämpade en svår kamp för sitt bestånd; från 1630 åter följde en emigration i större skala. Omkring ett tusen puritanska medborgare under John Winthrops ledning drogo detta år öfver världshafvet och grundade Massachusetts. Denna emigration af det puritanska England upphörde först på 1640-talet efter det absolutistiska systemets fall. Det var en kraftig och härdad befolkning, allvarsam och plikttrogen, djupt religiös och frihetsälskande. Från denna ursprungliga folkstock härstammar det nuvarande förenta staternas bästa och ideelt beherskande folklager. Här fostrades en del af de män, som vi sedan skola finna i England såsom frihetstankens främsta målsmän under revolutionen, och här realiserades en stat och en kyrka, som betecknade den ytterliga motsatsen till Stuartarnes hemma i moderlandet. Häri ligger på samma gång ursprunget till den skilsmessa inom den anglosachsiska rasen, som efter ett och ett halft sekel skulle ha färdigbildat två olika nationer inom densamma, ideelt framsprungna ur gemensam rot, men representerande olika strömningar, som i dess äldre historia ej kunnat gå skilda vägar.

Karl Stuart och hans statsmän anade helt sä-

kert ingalunda betydelsen af hvad som här skedde inför deras ögon och såsom följd af deras egen styrelse. För dem var målet af de storbritanniska ländernas sammanslutning under en enväldig konungamakt och en gemensam kyrkoform i det närmaste uppnådt. Men de insågo ej, att den ideela grundvalen för deras byggnad i folkets eget medvetande fattades, eller underskattade saknaden däraf. I själfva verket hade de byggt på lösa sanden, och en stormvind eller en jordstöt kunde lätt kullkasta det hela. Stöten kom från ett håll, där de kanske minst väntat den, — från Skotland, Stuartarnes gamla arfrike.

IV.

Ingenstädes hade den calvinska läran genomförts så strängt som i Skotland, och då reformationen där skett i häftig motsats mot konungadöme och hierarki, hade Skotlands protestantiska kyrka måst organisera sig själf i strängt antimonarkisk och antiepiskopal anda genom den presbyterianska kyrkoformen, hvars grunddrag vi ofvan skildrat. Inom denna kyrka rörde sig ett kraftigt religiöst lif, prägladt i likhet med puritanismen af en viss världsfientlig riktning, med långa predikningar, frånvaro af kyrkomusik, bilder och prydnader samt pinsam reglering af hvardagslifvets alla förhållanden, men otvifvelaktigt med mycken uppriktighet, sedligt allvar och orubblig hänförelse.

I denna jordmån hade redan Jacob I med sin vanliga försiktighet och envishet i förening sökt att skaffa den engelska episkopalkyrkan rotfäste, ehuru i hela sitt väsen fullkomligt stridande mot den skotska åskådningen. Biskopsembetet hade återupprättats nominelt såsom en sorts superintendentur för prestordinationen och för kyrkans representation i parla-

mentet. Därjämte hade Jacob genom artiklarna i Perth lyckats införa några obetydliga ändringar i ceremonierna till större likhet med den engelska gudstjänsten.

Redan mot denna obetydliga begynnelse satte Skotlands kyrka ett segt, passivt motstånd. För Karl I och Laud var emellertid detta ingen varning. De hade beslutat att med ett slag upprätta episkopalkyrkan i dess fulla glans öfver Skotland liksom öfver England och Irland. 1636 kom af kunglig maktfullkomlighet en ny kanonisk bok, som inskärpte den kungliga suprematien och lade högsta öfvervakandet af läran och kyrkotukten i biskoparnes händer. Följande år påbjöds därtill en ny liturgi, i hufvudsak liknande commonprayerbook. Målet syntes äfven här nådt.

Men Lauds episkopalkyrka hade i Skotland kommit i beröring med sin mest principiela motsats inom Storbritanniens skiftande kyrkoformer, och det skotska folket var icke vandt från uråldrig tid att med samma lojalitet vörda den bestående regeringens bud, som det folk, hvilket fostrats under de norrmanniska, äldre plantagenetska och tudorska konungarnes järnhårda spira. Ett upplopp i Edinburg hälsade den nya liturgiens första tillämpning. Det spred sig genast öfver hela landet, och rådet måste, till dess att nya order hunno ankomma, suspendera den nya förordningen. En samling af skotsk adel, prester och gentry anklagade högtidligen de skotska biskoparne inför en blifvande ge-

neralförsamling såsom rådgifvare till den bestående kyrkans omstörtande, och självbildade kommittéer i Edinburg togo om hand en organiserad ledning af motståndet mot regeringen.

För konung Karl tedde sig händelserna i Skotland endast såsom uppror. Han stod just på höjden af sin makt både i England och Irland och ansåg det lilla skotska folkets motstånd lätt att kväsa. Han förklarade uttryckligen, att han fasthöll vid liturgien, och tillbakavisade anklagelsen mot biskoparne.

Det var tydligt, att konungen i nödfall med våld ämnade genomdrifva sin vilja. Svaret härpå blef den nationela »covenant» i Febr. 1638. Det var en allmän förpliktelse af Skotlands folk att med lif och blod gemensamt emotstå alla förändringar af landets religion. Förpliktelsen undertecknades öfverallt i Skotland af alla samhällets lager, och entusiasmen var sådan, att mången ifrig presbyterian öppnade en åder för att med sitt blod teckna sitt namn eller märke under de kringspridda exemplaren af covenant. Det skotska folket stod enadt till försvar för sin religion.

Konungen fann nu, att han måste taga ett steg tillbaka, åtminstone tills vidare. Han beslöt sig för att i allmänna ordalag förklara, att han ej skulle införa några nyheter i kyrka eller stat, och med detta obestämda löfte afsändes såsom konungens »high commissioner» hans förtrogne vän, den skotske ädlingen markis James Hamilton, som från

ungdomen vistats vid engelska hofvet och äfven i Skotland njöt ett stort anseende såsom en förståndig och försonlig man. Men med konungens allmänna löften ville ej skotska folket nöja sig, och till slut medgaf konungen sammankallandet af en generalförsamling till Glasgow, inför hvilken biskoparne skulle stå till svars.

Valen beherskades naturligen af de självgjorda motståndskommittéerna, och församlingen bestod, när den öppnades den 21 Nov. 1638, af ifriga covenanters, prester och lekmän, fylda af afsky och hat till biskoparna. Att ställa dem till svars för en dylik församling var att döma dem på förhand, och biskoparna vägrade också enhälligt att utsätta sig härför, förebärande, att församlingen var olagligt sammansatt, emedan den innehöll större procent lekmän än som förut varit brukligt. Hamilton insåg detsamma och uttalade i konungens namn generalförsamlingens upplösning omedelbart efter dess sammanträde.

Men församlingen vägrade att lyda. Den tog i anspråk egenskapen af självständig makt och förklarade sig enhälligt representera ett prerogativ lika heligt som konungens, Guds kyrkas. Därpå följde en rad af beslut, som i ett slag svepte bort alla de för presbyterianska kyrkan främmande inrättningar, som de stuartska regenterna med så mycken möda infört. Liturgien och den kanoniska boken förklarades olagliga, artiklarne i Perth och biskopsdömet upphäfdes, och de biskopar, som del-

tagit i eller gillat de sista religionsförändringarna, blefvo exkommunicerade.

»Denna församling kan — anmärker Ranke — trots sin ursprungligt kyrkliga bestämmelse, betraktas såsom en förebild till de senare nationalförsamlingar, som haft ett rent politiskt ändamål.» Församlingen satt kvar och beslöt, sedan detta förklarats för högförräderi. Detta moment betecknar revolutionens utbrott i Skotland.

* * *

Att konung Karl utan motstånd skulle låta sina planer falla var ej att vänta af hans karakter. Det var dessutom omöjligt af hänsyn till England. Här var jäsningen som störst öfver utgången af Hampdens process och Lauds tvångssystem. En eftergift i Skotland skulle tvinga till liknande eftergifter i England, förklarade Laud och Wentworth icke utan skäl.

Men någon annan möjlighet att bryta det skotska motståndet än vapen fans icke, och regeringen hade därvid endast att lita till frivilliga gåfvor och egna krafter. Ifrån en del rojalistiska ädlingar och framför allt det engelska presterskapet kommo också ansenliga bidrag, och konungen uppkallade alla trogna undersåtar att samlas kring hans standar i York på våren 1639. Isynnerhet gentryn i norra England lydde kallelsen, och milisen bragtes öfver allt i vapen. I April rykte en kunglig här

af 21,000 man fram mot Berwick vid skotska gränsen, under det att markisen af Hamilton med flottan seglade till Edinburg att afskära tillförsel.

Men skottarne hade bättre tillgång på manskap. Tusental af deras landsmän hade kämpat under Gustaf Adolf och andra protestantiska härförare i Tyskland, och massor strömmade hem från kontinenten att försvara sitt hemlands frihet och religion. Den i svensk tjänst berömde fältmarskalken Leslie tog öfverbefälet öfver den i hast bildade hären. Alla fästen, som höllos för konungens sak, eröfrades skyndsamt, rojalisterna i norra Skotland tvungos till underkastelse, och Leslie ryckte med 20,000 man ned till gränsen och slog läger omedelbart framför den kungliga hären.

I Leslies armé rådde liksom i Gustaf Adolfs och hertig Bernhards sträng tukt, och den presbyterianska andan förvandlade lägret till en religiös församling, där predikanter, omgjordade med svärd, höllo eldiga tal och soldaterna sjöngo psalmer i tälten. Oaktadt man stod i vapen mot konungen, påstod man sig icke strida mot honom — på fanorna stod: för Gud, konung och covenant — utan endast mot biskoparna, som förledt honom. I det engelska lägret däremot fattades både tukt och entusiasm; trupperna voro eländigt utrustade och betraktade allmänt skottarnes sak såsom sin egen. Att tänka på Skotlands betvingande med krig var ej möjligt. Pacifikationen i Berwick (i Juni 1639) föreskref, att båda hårarne skulle upplösas, ett fritt

parlament och en fri generalförsamling sammankallas och konungen bekräfta deras beslut.

I öfverensstämmelse härmed samlades först en ny generalförsamling i Edinburg, som upprepade de förra besluten i Glasgow; konungens ställföreträdare, earlen af Traquair, stadfäste desamma och därmed den skotska presbyterianismens renhet och autonomi.

Omedelbart därefter samlades Skotlands parlament, som på samma sätt fattade en rad beslut, hvilka emanciperade detsamma från det inflytande kronan förut egt på dess förhandlingar och inskränkte den kungliga makten i flera af dess politiska rättigheter. För att inhemta konungens sista yttrande angående dessa nya, oförutsedda beslut, prorogerade konungens kommissarie parlamentet gång gå gång. Både parlamentet och regeringen sände sina ombud till London. Det var ej blott religiös, utan nu äfven nästan fullständig politisk självstyrelse, som Skotlands folk fordrade af sin konung.

Den, som i detta viktiga ögonblick blef den bestämmande i högre grad än någonsin förr, var Wentworth. Han skyndade hem från Irland för att leda kung Karls rådslag i den kris, som förestod. Wentworths långa frånvaro från England hade till viss grad minskat hans förmåga att inse hvad som där längre var möjligt. Med hänsynslös kraft hade han i Irland genomdrifvit allt hvad han velat, och han trodde sig kunna nå målet genom samma me-

del i Skotland och England. Ett nytt krig mot skottarne skulle beredas, och slumpen tycktes honom gynna ett försök att vända sig till Englands parlament med begäran om hjälp. Några skotska ädlingar hade afsändt en skrifvelse till Ludvig XIII, hvari de begärde Frankrikes bemedling i striden mot sin konung om Skotlands urgamla friheter. Men skrifvelsen uppsnappades af engelska regeringen. Med stöd af denna upptäckt och räknande på den gamla harmen mot Frankrike beslöt Karl att ånyo sammankalla sitt engelska parlament efter elfva års mellantid. Men man fattade klart en vägran i sikte, och Wentworth afgick, upphöjd till earl af Strafford och Irlands lordlöjtnant, (eller vice konung), än en gång till Irland för att bereda rustningar, i fall engelska parlamentet svek.

I Mars 1640 var Strafford i Irland, och dess parlament fogade sig som vanligt motståndslöst efter hans vilja. Enhälligt beviljade det begärda skatter och förklarade sig beredt till vidare uppoffringar, hvarpå Strafford gjorde anstalt till utrustandet af en här på 9,000 man. Lycklig och full af förhoppningar återvände han till England, där parlamentet den 13 April 1640 öppnades. För detta parlament förelästes skottarnes skrifvelse till Ludvig XIII, och hjälp begärdes att ofördröjligen kufva deras förrädiska uppror. För att mildra oppositionen hade regeringen redan före det första kriget med Skotland upphäft en del af de utdelade handelsmonopolen; nu beredde den till och med en bill,

som skulle gifva upptagandet af tullafgifter ända från konungens tronbestigning parlamentets stadfästelse.

Men Karl I och hans rådgifvare hade grundligt misstagit sig om det engelska folkets stämning, då de därifrån väntade hjälp uti sin skotska politik. Underhuset beherskades i högre grad än någonsin af puritanerna och den parlamentariska författningens förkämpar. Efter några dagars debatt beslöt huset, att rådslagen om landets besvär skulle föregå beviljandet af pengar. Öfverhuset stannade i motsatt beslut, och förhandlingarna kommo ej ur fläcken. Konungen erbjöd då att äfven offra skeppsskatten för framtiden mot en dryg bevillning. Men anbudet förkastades. Det var tydligt, att endast ett fullständigt uppgifvande af hela regeringssystemet skulle försona parlamentet, och då underhuset därjämte förberedde en petition till konungen att ingå försoning med skottarne, skyndade Karl att upplösa sitt parlament efter blott tre veckors session och utan beslut. Parlamentet har fått namnet »det korta».

Försöket att vinna engelska folkets medverkan mot skottarne hade misslyckats. Samma dag, som parlamentet upplöstes, hölls en afgörande konferens i den kommitté, som gaf Karl råd i skotska ärenden. Det gällde ett sista beslut, om konungen skulle lemna Skotland åt sig själf och bifalla alla dess önskningar för att afvakta ett gynnsammare tillfälle, eller ännu en gång upptaga striden. Flera

rådde till det förra, men Strafford ingrep häftigt och förklarade, att endast ett afgörande och skarpt slag kunde rädda konungen och det mödosamt uppbyggda systemet. Han hänvisade till hären i Irland och de krafter, som konungen borde finna inom England. Laud instämde, och Karls beslut blef att, trots engelska parlamentets felande understöd, med vapen kväsa skottarnes motstånd.

Det är från det korta parlamentets upplösning, som det allmänna hatet koncentrerade sig mot Straffords person. Med rätta såg man i honom den engelska frihetens farligaste fiende. »Den svarte Thomas tyrann» blef ett spridt namn, och hatet blef dess oförsonligare, som han ansågs såsom en affälling, då han ju själf en gång stått i oppositionens led. Ryktet, att han ämnade föra den irländska armén till England, väckte öfverallt den yttersta förbittring; både nationel och religiös harm upplågade vid tanken på de föraktade och hatade irländska kelterna såsom engelske konungens stöd mot Englands folk.

Otvifvelaktigt hade Strafford i sitt råd till konungen rätt så till vida, att numer endast genom yttersta ansträngning af alla krafter den stolta byggnaden af den kungliga och hierarkiska absolutismen kunde upprätthållas. En eftergift till skottarne var ej längre nog. Allmänt vägrade man redan i England erlägga skeppsskatten; knappt en tiondedel inflöt. Förgäfves sökte kronan äfven med hotelser förmå Londons magistrat till ett lån.

Smärre oroligheter förekommo öfver allt, och konungen skymfades inom sitt eget palats.

Under dessa oroliga dagar fortsatte engelska presterskapet, som enligt praxis inkallats samtidigt med parlamentet, sin session, ehuru parlamentet var upplöst. Konvokationen beviljade regeringen en betydande skatt under form af gåfva och antog formligen några nya kanoniska regler, som bekräftade Lauds ändringar i ceremonierna. Högtidligen uttalade det samlade presterskapet, att konungens höga och helgade makt är af gudomlig rätt, grundad i naturens lagar och Guds ord. Det vore förräderi mot Gud och mot konungen att förfäkta läran om någon annan självständig makt, vare sig påflig eller folklig. Motstånd mot konungens gudomliga makt ledde till fördömelse. Det var en stridshandske mot puritanismen och den politiska frihetens förfäktare i förening. Tydligare kunde ej Lauds episkopalkyrka uttala sin samhörighet med det absoluta konungadömet. Det var att binda sig vid en förlorad sak.

I Skotland var man beredd att ånyo upptaga striden. I Juni samlades Skotlands parlament utan konung eller kunglig kommissarie. De föregående besluten förklarades giltiga trots konungens felande sanktion, och landets regering uppdrogs åt ett ständerutskott med earlen af Argyle i spetsen. I alla grefskap rustades ifrigt.

På konungens sida åter såg det allt hopplösare ut. I Irland var det ögonblickligen slut med lyd-

naden, då Strafford var borta; de beviljade medlen inflöto ej, nya vägrades, och armén blef ej i ordning. I England hade konungen ånyo uppbådat milisen till York, men när han åtföljd af Strafford anlände dit, fann han den i bedröfligaste tillstånd. Innan man ens kunde tänka på något anfall, tågade den lilla skotska hären öfver gränsfloden Tweed djärft in i England, säker på befolkningens sympatier och spridande proklamationer, att den kämpade för Englands egen sak. Vid Newburn skulle en engelsk styrka hejda, men soldaterna kastade bort gevären af ovilja öfver kriget. Skottarne besatte Newcastle och utbredde sig öfver de nordliga grefskapen utan motstånd. Konungen och Strafford hade ryckt upp från York mot norr, men måste återvända vid underrättelsen om skotska härens framryckande.

Stämningen i engelska armén och jäsningen i landet omöjliggjorde all tanke på vidare motstånd. Såsom sista utväg beslöt konungen kalla rikets pärer till ett magnum concilium i York, men från alla håll inströmmade petitioner om parlamentets sammankallande. Konung Karl måste foga sig i den hårda nödvändigheten och utfärdade kallelse till Englands parlament att samlas i London.

De i York sammankommande pärerna kunde blott bemedla ett stillestånd med skottarne, enligt hvilket dessa afstodo från vidare framryckande, men tills vidare höllo norra Northumberland besatt och därur upptogo ett bestämdt dagligt underhåll, för hvilket dessa grefskap skulle få ersättning af parla-

mentet; därjämte skaffade lorderna på egen kredit underhåll till den kungliga armén i York, hvilket likaledes parlamentet skulle återbetala.

Allt hänvisade redan på det kommande parlamentet. Den kungliga absolutismens tid var förbi.

* * *

Den tredje November 1640 öppnades den ryktbara församling, som i historien bär namnet »det långa parlamentet». Så hastigt hade de politiska idéerna utvecklat sig, att Englands parlament nu i hela nationens ögon framstod såsom dess enda egentliga politiska målsman, såsom den myndighet, hvilken skulle afhjälpa alla dess under årtionden hopade besvär och utkräfva straff af verktygen för det föregående förtrycket. De faktiska omständigheterna hade brutit konungadömets motstånd mot en dylik åskådning. Den skotska hären i norra England, färdig att tåga framåt till den skotska och engelska frihetens försvar, är jämte den allmänna meningsströmmen i England den makt, som tvingar konung Karl att gifva efter och för ett ögonblick förvandlar det högsträfvande stuartska konungadömet till en sorts sanktionsapparat för Englands parlament.

Till talman för underhuset utsåg konungen med dess bifall en ung advokat William Lenthall. Om någon partigruppering kan man ännu i parla-

lamentets begynnelse ej tala. Alla samverkade till det gemensamma målet, att med lag skydda Englands gamla frihet.

I spetsen för hela underhuset såsom fältherren för oppositionens tätt slutna led stod John Pym, den engelska revolutionsepokens största parlamentariska förmåga. Pym var född 1584 i Somersetshire. Han tillhörde en förmögen landtjunkarfamilj och hade fått en utmärkt uppfostran. Vid Oxfords universitet hade han inhemtat betydande juridiska kunskaper och sedan på en jämförelsevis underordnad plats i skattkammaren gjort sig förtrogen med finansväsendet. Redan 1614 var han medlem af underhuset och felades sedan ej i något parlament, där hans anseende ständigt växte. Pym var en ovanlig talareförmåga, som visserligen saknade den entusiasm och lidelsefulla glöd, som genomströmmat Eliots tal, men som verkade desto mer genom klarheten i form och rikedomen och beviskraften i innehåll. Han var därjämte en outtröttligt arbetsam person, som dock fann tid öfrig till sällskapslifvets glädje.

Pym var genomträngd af den calvinska lärans ofelbarhet, utan att dock egentligen tillhöra de religiösa ifrarne. Han är puritan, men framför allt statsman. Liksom Strafford var den främste representanten för den mening, som i det kungliga prerogativets utbildning såg den rätta utvecklingen af Englands urgamla författning, så är Pym målsmannen för den icke mindre historiskt grundade

och förklarliga uppfattning, som i parlamentets eller väsentligen underhusets supremati tänkte sig framtidens engelska statsform och möjligheten till en nationel regering. Pym ville ingalunda åsidosätta eller undantränga konung och öfverhus. Han ville endast inom den bestående och historiskt i hufvuddrag gifna författningen genom lag flytta makten från det personliga konungadömet till konungadömet med parlamentet. Han så att säga föregriper den kommande utvecklingen och är den senare engelska parlamentarismens förste förkunnare i dess moderna form.

Det är Pyms ande och Pyms politiska program, som beherskar långa parlamentet i början af dess bana. Den kommande republiken hvilar på ett helt annat åskådningssätt och utgår ej från Pym eller de statsmän, som grupperade sig kring honom.

Regeringen uppmanade parlamentet att först tänka på de skotska truppernas aflägsnande ur riket. Det var icke parlamentets mening. Skottarnes vistelse på engelsk mark var ett tjänligt tryck på konungen och hans rådgifvare. I dess ställe upptogos parlamentets första sessioner med framställandet af en lång rad besvär rörande kyrka och stat, hopade under de föregående åren. Den ena medlemmen af underhuset efter den andra grep ordet för att bringa sina egna och sina valmäns bekymmer och klagomål inför parlamentet. Massor af petitioner och klagoskrifter strömmade in från städer och landsbygd och föredrogos af de enskilda

parlamentsmedlemmarne, och kommittéer tillsattes att pröfva de olika arterna af besvär. Ju mer listan på dessa ökades, dess häftigare blef de talandes språk, och med stigande förbittring vände sig alla talare mot den, som allmänna meningen fattade såsom den egentliga upphofsmannen och förkämpen för den kungliga despotismen.

Strafford hade haft mod att kvarstanna i England. Konung Karl, som icke ville sakna hans råd, hade försäkrat honom på sitt kungliga ord, att parlamentet ej skulle få kröka ett hår på hans hufvud. Det allmänna hatet var Strafford väl bekant, men oförfärad såsom alltid, beslöt han att förekomma sina fiender och skyndade från York till London, för att själf i öfverhuset anklaga sina motståndare för landsförrädiska förbindelser med skottarne. Men hans afsikt torde hafva röjts för Pym. När underhuset sammanträdde den 11 Nov., dagen efter Straffords ankomst, utrymdes genast på Pyms förslag dess lokal af åhörarne, och en kommitté nedsattes för att ögonblickligen formulera en anklagelse mot Strafford för högförräderi. Omgifven af en hop underhusmedlemmar, framförde Pym omedelbart därefter anklagelsen inför lordernas hus.

Strafford var på slottet, då han erhöll underrättelse om hvad som försiggick; han skyndade genast ned för att intaga sin plats i öfverhuset, men hejdades såsom anklagad, affordrades sin värja och fördes i häkte.

I rask följd drabbade nu hämnden alla Karl Stuarts främsta verktyg. Efter några veckor fördes ärkebiskop Laud till Towern, äfvenledes anklagad för högförräderi. Några räddade sig endast genom skyndsam flykt. Andra, biskopar och domare, fingo ställa borgen för sin personliga inställelse vid eventuel följande anklagelse. Däremot öppnades fängelserna för de arma offren för stjärnkammarens och höga kommissionens tyranni. Konungen stod värnlös för stormen och beröfvad alla sina gamla rådgifvare.

Den händelse, kring hvilken allt intresse nu koncentrerar sig, är Straffords ryktbara process. De muntliga förhandlingarna började först i Mars 1641 och fördes i Westminster hall, följda med spänd uppmärksamhet af en stor åhörarskara, hvaribland äfven konungaparet med sitt hof befann sig.

Strafford försvarade sig med utomordentlig kraft och skicklighet. De första anklagelserna gälde hans förhållande i Irland: försnillningar, våldsamma ingrepp i rättskipningen och olagligt undanträngande af Irlands råd och parlament. Strafford visste att tillbakavisa dem i hufvudsak och hänvisade dessutom på den skilnad, som rådde mellan irländska och engelska förhållanden och nödvändiggjorde ett kraftigare uppträdande af regeringen därstädes.

Med dess större häftighet vände man sig mot hans rådslag i de engelska angelägenheterna, särskildt efter korta parlamentets upplösning, och anklagade honom för att hafva ämnat öfverföra den

irländska armén till England att därmed kufva allt motstånd. Till bevis framlades en afskrift af det protokoll, som den gamle statssekreteraren Henry Vane fört öfver det ödesdigra sammanträde, då det andra skotska kriget beslöts, men som han sedan på konungens befallning förstört. Afskriften hade hans son, den sedan så berömde independenten, dessförinnan gjort. Enligt detta protokoll hade Strafford bland annat yttrat till konungen: »Ni har en armé i Irland, som Ni måste använda här för att betvinga detta konungarike. Så säkert som någonting under himlen, Skotland skall ej hålla ut i fem månader». Strafford lika litet som de öfriga utom Vane, hvilka varit närvarande och nu hördes, kunde erinra sig detta yttrande, men han förnekade bestämdt hvarje afsikt att bruka den irländska armén mot England. Såsom konungens rådgifvare hade han däremot ansett såsom sin plikt att gentemot skottarnes angrepp framhålla alla resurser, hvaraf konungen mot detta land kunde begagna sig.

Hvad än Strafford verkligen yttrat eller afsett, tillräckligt bevis utgjorde Henry Vanes protokoll med dess kortfattade och otydliga referat icke. Därtill kom, att de medeltida statuten fäste begreppet högförräderi endast vid fullgångna handlingar gent emot konungens person och myndighet. Strafford var medveten härom, och i ett storartadt sluttal, som gjorde intryck äfven på hans fiender, åberopade han den engelska lagens helgd, som han för sig tog i anspråk.

Det blef allt tydligare, att öfverhuset såsom domstol ej skulle eller kunde döma Strafford. Men det allmänna hatet och fruktan för hans inflytande fordrade hans död, och den tanken bröt sig väg att straffa honom såsom statens fiende genom en »act of attainder» — d. v. s. en parlamentsakt, som utan vidare förklarade honom hemfallen till en högförrädares straff. Det var att gå utom lagskipningens råmärken. Strafford har ej häller blifvit dömd. Men konung, lorder och commons bildade tillsammans Englands högsta makt, mot hvilken intet vad fanns, och de kunde enligt engelsk rätt i samhällets intresse, obundna af vanlig process och strafflag, besluta hvilken medborgares död som hälst. Det var med sådana acts of attainder, som Henrik VIII:s tyranni drabbat sina flesta offer. Med öfverväldigande majoritet antog underhuset attainderbillen mot Strafford den 21 April. Det återstod att vinna konungens och lordernas bifall.

Det var hofvets egen ovishet, som skulle gifva underhusets fordran oemotståndlig kraft. Drottning Henrietta Maria, Henrik IV:s stolta och modiga dotter, fann det närvarande läget outhärdligt. Hon var starkt genomträngd af dynastiska känslor och afskydde såsom katolik det puritanska parlamentets ofördragsamhet. En rojalistisk rörelse bland officerarna vid den kungliga hären i York kom henne till mötes, och en plan aftalades att föra norra armén mot London, befria Strafford och tvinga parlamentet till underdånighet. Sammansvärjningen var

vidt spridd och sammanhängde med liknande rörelser inom Skotland och Irland. Allt var tämligen ovisst och illa förberedt, då planen röjdes för Pym af befälhafvaren i Portsmouth, öfverste Goring, till hvilken anbud om medverkan gjorts. Ett ovist försök af Karl att besätta Towern med trupper skrämde ytterligare, och i början af Maj, samtidigt med att bröllop firades i Whitehall mellan den unge prins Wilhelm af Oranien och Karl I:s dotter Maria, kommo massorna i jäsning i London. Den obetydliga sammansvärjningen förstorades af ryktet till en förfärlig komplott, ännu vildare än krutkonspirationen, och tusental af människor strömmade till parlamentets lokaler att skydda detsamma. Genom en allmän ed, som upprepades öfver allt i hela landet, förbundo sig parlamentets medlemmar och hela nationen liksom förut skottarne att försvara protestantisk religion, parlamentets rätt och engelska folkets frihet. Hufvudmännen för reaktionsplanen flydde, en mängd misstänkta häktades. Den allmänna upphetsningen i förening med misstro mot konungens afsikter bröt öfverhusets motstånd mot attainderbillen. Straffords vänner höllo sig undan eller tego, och lorderna antogo billen, som omedelbart bars upp till konungen med begäran om sanktion. Det var en lördagsafton den 8 Maj. Konungen lofvade sitt svar till måndagen. Under tiden voro täta människomassor samlade kring det försvarslösa slottet, hotande att storma detsamma.

Konung Karl var i pinsam förlägenhet. Han

hade lofvat Strafford att aldrig uppoffra honom, liksom han äfven allt igenom gillat hans handlingssätt, men en vägran kunde å andra sidan hafva oberäkneliga följder för hans familj, särskildt hans gemål, som var föremål för pöbelns vilda hat. Dynastiens rätt trädde framför heder och lag, egenskapen af make och fader framför den af konung och vän. Han lät intala sig af en närvarande biskop, att han såsom konung egde ett dubbelt samvete, ett som privatman och ett som herskare, och bekräftade billen. Strafford själf hade i ett högsinnadt bref besvurit honom att icke taga hänsyn till hans person, utan besluta hvad som var nyttigast för kronan och staten. Konungens beslut var honom dock oväntadt, och han utropade med psalmistens ord: »Förliten eder icke på furstar; de äro människor, de kunna intet hjälpa».

Några dagar därefter fördes Strafford på schavotten såsom fosterlandets förrädare och fiende. Han dog oförfärad och stolt som han lefvat. Det berättas, att ärkebiskop Laud stod i fönstret af sitt fängelse, när Strafford fördes ut ur Towern, och utsträckte händerna välsignande efter sin gamle vän; därpå föll han afsvimmad till golfvet. Han skulle snart själf dela samma öde.

Samtidigt med och efter Straffords process fortgick en omfattande parlamentarisk lagstiftning, som fyller långa parlamentets hela första session och ändtligen genom lag löste de gamla tvistefrågor, hvarom krona och parlament hittills stridt, till det

senares fördel. Därmed undanröjdes för framtiden de främsta medlen till en absolutism liknande den Karl I pröfvat. Denna parlamentariska lagstiftning, som i det väsentliga är gällande än i dag, blef den egentliga beståndande frukten af hela revolutionen, sedan väl partilidelserna fått rasa ut.

Vi sammanfatta dess viktigaste moment i korthet. Upptagandet af tullafgifter af hvad slag som hälst utan parlamentets samtycke förklarades olagligt. Återupplifvandet af det gamla tvånget att emottaga riddarslag, af de gamla norrmanniska skogslagarne och af skeppsskatten förbjöds för all framtid, och domarnes utslag i Hampdens process annullerades. Parlamentets beskattningsrätt var tryggad i sin fulla omfattning.

Därnäst vände sig den reformerande lagstiftningen mot den godtyckliga administrationen, i det att stjärnkammaren, rådet i norden och öfriga extraordinarie domstolar afskaffades, samt mot det kyrkliga tyranniet genom upphäfvandet af höga kommissionen, den senaste konvokationens beslut och de sista nyheterna i gudstjänsten — till sist mot hela det antiparlamentariska systemet genom en akt, som fastställde, att Englands parlament skulle sammankallas en gång hvart tredje år.

Af mer tillfällig beskaffenhet, men af dess större aktuel vikt var den viktiga akt, som i syfte att stadga verket och förvärfva nödig kredit förbjöd det närvarande parlamentets adjournering, prorogering eller upplösning utan dess samtycke.

I Aug. 1641 var verket fullbordadt, och nu först ingicks ett definitivt fördrag med skottarne, hvarefter båda hărarne, den skotska och den engelska, skingrades. Äfven upplösningen af Straffords irländska armé anbefaldes.

I ett slag var Englands gamla statsskick återställdt och stadgadt genom lag mot framtida omstörtningsförsök, under det att blodigt straff utkräfts af det antiparlamentariska systemets representativa person. Visserligen hade redan tendenser framträdt, som icke åtnöjdes med det vunna resultatet, utan syftade vida längre, men ännu hade de icke trängt igenom, och då parlamentet prorogerade sig själf för en månad i Sept. 1641, medan konung Karl begaf sig på en länge påtänkt resa till Skotland, åtföljd af engelska parlamentets deputerade, antydde allt en återgång till statslifvets normala förhållanden.

Men det var blott ett bedrägligt sken. Under den lugna ytan glödde lidelserna, misstron och hatet hos både konung och folk, för att inom kort bryta ut i en ny och ännu väldigare kamp.

V.

Kungadöme och episkopalkyrka hade pröfvat sin kraft till att allena beherska det engelska folkets politiska och andliga lif, nu var turen kommen till parlament och puritaner.

När lidelserna väl en gång fått makt öfver sinnena, förlorar en nation lika väl som den enskilde förmågan att beherska sig själf; den kan ej längre urskilja det berättigade och goda i det, som tryckte dess känsla och hämmade dess fria utveckling, eller ensidigheten hos de ideal, som under abnorma förhållanden vuxit sig stora. Hvarje försök att till ensidig giltighet utbilda vissa idéer eller institutioner, som i det föregående normala lifvet egt endast en begränsad verkningskrets, har alltid framkallat och skall alltid med nödvändighet framkalla en reaktion, ett försök att utveckla det motsatta och dittills undertryckta åskådningssättet till en lika ensidigt dominerande ställning. Därföre var revolutionen icke slut med undergången af Straffords och Lauds despotiska regering. Den hade väckt till lif alltför lifskraftiga, entusiastiskt omfattade och fientligt ut-

präglade ideal, för att icke äfven dessa skulle pröfva sin förmåga att lyckliggöra Englands folk.

Det, som påskyndar utbrottet af denna nya oundvikliga kamp, är återverkan i Englands inre af de andra storbritanniska ländernas förhållanden.

Med ytterlig misstro hade parlamentets ledande män följt konung Karls resa till Skotland, och visserligen icke utan orsak. Den öfvertygelsen hade efter det fullständiga nederlaget af den politik, som Strafford förfäktat, trängt sig uppå honom, att det var de skotska förvecklingarnas sammanflätning med de engelska, som var skulden till alla hans motgångar. Att skilja skottarna från oppositionen i England och möjligen vinna deras bistånd genom fullständig eftergift för deras önskningar blef nu hans plan. I egen person stadfäste Karl I alla de beslut, som Skotlands senaste generalförsamling och parlament fattat, och som gaf det skotska folket fullständig både kyrklig och politisk autonomi. Statens embeten öfverlemnades åt ifriga covenanters med earlen af Argyle, nu markis, i spetsen, endast mot de ledande skotska statsmännens löfte att icke inblanda sig i Englands inre strider, och därpå återvände konung Karl i November till England efter väl förrättadt ärende. Han trodde sig numer säker för Skotland, men hade också där offrat hvarje spår af inflytande.

För de parlamentariska statsmännen i England var det klart, att alla dessa eftergifter endast voro riktade mot dem, och misstron mot konungens

afsikter manade att för framtiden binda regeringsmakten äfven i England vid det parlamentariska partiets män till skydd för de nyvunna rättigheterna.

Ännu mer eggande i samma riktning verkade de nyheter, som i början af Nov. nådde England från Irland. Där hade med Straffords fall den starka regeringsmakt, som han skapat, ramlat i spillror, den irländska armén upplösts, den höga kommissionen afskaffats. Det tryck, som hittills hållit motsatserna nere, föll bort på samma gång som engelska parlamentets seger öfver konungamakten hotade den irländska katolicismen med ny förföljelse och uppkallade den keltiska nationalkänslan till försvar. En vidt utgrenad sammansvärjning bildades i djupaste hemlighet i syfte att fördrifva den engelska befolkningen i Ulster och återtaga förfädrens jord. Den heliga Ignatius Loyolas dag, den 23 Okt., bröt upproret lös. Öfverallt öfverföllos de engelska protestanterna, dödades eller förjagades under växande blodtörst och fanatism hos de keltiska folkmassorna. Utom Dublin, hvars fasta slott räddades i sista stund, och det närmaste kustområdet samt några fasta platser var hela ön i rebellernas händer.

Till England kommo vilda rykten om ihjälslagna män, dränkta och stympade kvinnor och barn samt andra gräsligheter. Allt det onda, som puritanerna någonsin drömt om från papisternas sida, syntes förverkligadt. Mångfaldigt förstorade

spredos berättelserna om det i sig gräsliga upproret, som synes hafva kostat minst tolf à femton tusen af Irlands engelska befolkning lifvet. Ett bittert hämdskri genomgick hela det engelska folket, och nya brännande ämnen inkastades i Englands inre strid.

Framför allt blef det nödvändigt att rusta en armé till försvar för den engelska befolkning, som i Irland kämpade för lifvet, samt för att hämnas de blodiga våldsdåden och hålla Irland kvar under engelskt välde. Men huru skulle man kunna anförtro en armé åt konungen; det vore att gifva honom vapen i händer till att ånyo genomföra sina planer mot Englands politiska och religiösa frihet. Man trodde till och med, att hofvet stod i hemligt förbund med de upproriske, och tron härpå stärktes, då de irländska upprorscheferna själfva föregåfvo sig strida för konung och drottning. Det är det irländska upproret, som mer än något annat skärper och framtvingar den redan förut naturliga sträfvan hos den segrande parlamentariska oppositionen i England att icke nöjas med de resultat, som redan vunnits, utan själf och omedelbart gripa makten öfver landets regering.

Så voro helt plötsligt alla tecken till försoning och till ett stillande af motsatserna inom England försvunna eller bytta i sin motsats. Med oemotståndlig makt trängde de redan förut hörda tendenserna fram att genom lag för alltid stadga parlamentets makt öfver kronan och reformera den

episkopala kyrkan till större öfverensstämmelse med puritanernas idéer. Det är detta försök, som bildar så att säga bakslaget till konung Karls liknande i motsatt riktning, och som framkallar det inbördes kriget. Det är ock det, som splittrade det hittills eniga parlamentet i bestämda grupper.

Icke alla ville vara med på den nya rörelsen. Ett starkt moderat parti bildades af dem, som ville bevara episkopalkyrkan, möjligen något ändrad i ceremonierna och befriad från sin aggressiva karakter, samt upprätthålla konungens prerogativ, sedan nu faran för en absolutism var omintetgjord. I spetsen för dessa moderata gick i underhuset lord Falkland, en fint bildad och älskvärd person, som olyckligtvis rycktes bort af en förtidig död i en af inbördes krigets drabbningar, samt Edvard Hyde, den sedermera så berömde statsmannen och häfdatecknaren. Svagheten hos partiet var den vanliga hos dem, som under upprörda tider söka intaga en medlande hållning. De saknade ett positivt nytt program, hvartill de kunde hänvisa såsom en utväg ur ett läge, som ej längre var hållbart. Af motståndarne skyldes de för affällingar, och af konungen fingo de intet uppriktigt stöd; han afskydde de moderata ej mindre än det radikalare partiet. Så småningom gingo de också under eller uppgingo i de skarpare motsatserna, men det moderata partiet har inom parlamentet och nationen skapat möjligheten till en kamp för konungadöme och episkopalkyrka. Det var just detta stora partis

uppkomst, som gaf konungen inom England ett verkligt stöd, hvilket han hittills saknat.

Den fråga, kring hvilken partierna i engelska underhuset första gången sammandrabbade och pröfvade sin styrka, var den stora remonstrationen. Det var en storartad besvärsskrift, hvari alla Karl I:s öfvergrepp och olagligheter vidlyftigt skildrades, på samma gång som ett program för kommande reformer. Det puritansk-parlamentariska partiets idéer formulerades däri i två hufvudfordringar: revision af kyrkoförfattningen samt besättande af alla offentliga embeten med män af parlamentets förtroende. Det blef en stormig och het debatt, där strömmen af skäl och motskäl flöt oafbrutet från tidigt på morgonen och sent in på natten. Remonstranterna segrade med ringa röstöfvervikt, men därmed var afgjordt, att det icke skulle vara slut med revolutionen.

Det var denna skrift med dess hetsiga anklagelse mot hela det föregående systemet och dess djärfva reformprogram, som mötte konung Karl vid hemkomsten till hans engelska hufvudstad. Han var visserligen ingalunda sinnad att frivilligt ge efter. Tvärtom syntes den nybildade partigrupperingen öppna utsikter, dem han ej förut egt. I ren motsats mot underhusmajoritetens uttalade önskan öfverlemnade han nu de högsta embetena inom förvaltningen, hvilka efter den föregående regimens fall stått obesatta, åt män ur det moderata partiet.

Därmed föll hoppet om en regering, som kunde samarbeta med parlamentet, och hela engelska statens kraft att verka blef förlamad, under det att underrättelserna från Irland blefvo allt mer hotande. Oppositionen retades till nya ansträngningar och hotelser. Nyvalen till Londons styrelse i Dec. 1641 blef en framgång för densamma; den stora och mäktiga stadens ledning råkade fullständigt i dess händer. Klyftan vidgades allt mer mellan de båda partien, som hvartdera egde sin organiserade och lagliga makt till sitt förfogande. Smärre utmanande steg å ömse sidor uppjagade lidelserna allt mer. Dit hörde konungens försök att bemäktiga sig ledningen af stadens fästning och pöbelns ständiga angrepp mot biskoparna, som till slut förmådde dessa att under protest frivilligt lemna sin plats i öfverhuset. I London kommo massorna ånyo i rörelse för att på sitt sätt tvinga konungen att acceptera underhusets idéer. Till hofvets skydd samlades en mängd unga ädlingar, hofmän och f. d. officerare kring Whitehall. Vid jultiden kom det redan till blodiga sammandrabbningar i Westminster. Det var under dessa dagar, som första gången partinamnen kavaljerer och rundhufvuden hördes såsom öknamn.

Till slut följde det öppna utbrottet genom ett direkt anfall från konungens sida. Han upptog Straffords gamla plan att bryta motståndet genom att beröfva det dess ledare, och helt oväntadt väckte kronans fiskal på nyåret 1642 i öfverhuset en an-

1641

klagelse mot en af dess lorder samt Pym, Hampden och trenne andra underhusmedlemmar för högförrädiska förbindelser med skottarne före det sista kriget samt för sträfvan att omstörta rikets grundlagar. Men anklagelsen var oskickligt utförd. Den möttes af öfverhuset med formela betänkligheter, af underhuset med en förklaring, att den stred mot dess privilegier. Konungen hade blott lidit ytterligare ett nederlag. Drifven af drottningens eggelser fattade han då det olyckliga beslutet att i egen person gripa de anklagade. Följd af en beväpnad skara anlände Karl själf den 4 Jan. till underhusets lokal och trädde in i salen, medan hans följe stannade utanför. Men de fem anklagade voro ej där. De hade, varnade i förtid, satt sig i säkerhet i city. När konungen med dyster min lemnade salen, skallade efter honom från alla sidor »privilege, privilege». Men ännu var Karl ej sinnad att uppgifva sin plan. Redan följande dag begaf han sig själf till city för att framtvinga de anklagades utlemnande. Stadens råd vägrade, och folkmassorna böljade hela tiden kring den kungliga vagnen, ropande »privilege».

Underhuset hade adjournerat sig för en vecka och kvarlemnat ett utskott, som tog sitt säte i Guildhall under citys beskydd. Stadsmilisen uppbådades, och en puritansk krigsman Skippon sattes utan konungens hörande i spetsen för densamma. På samma gång bildades ett garde till parlamentets säkerhet, då det ånyo skulle samlas, och från landsbygden inströmmade massor af folk att skydda

detsamma, särskildt från Hampdens valkrets Buckinghamshire kom en hel skara beridna förpaktare och freeholders för att försvara sin berömda representant. För att slippa vara vitne till parlamentets förnyade sammanträde och de anklagades triumf samt för att sätta sin familj, särskildt drottningens person, i säkerhet, lemnade konungen Whitehall den 10 Jan. och slog sig ned i Windsor. Han skulle först såsom fånge återse sin hufvudstad.

Parlamentet förklarade alla, som deltagit i statsstrecket den 4 Jan. för statens fienden, om de ej instälde sig till ansvar. Öfverhuset fogade sig numera motståndslöst efter underhusets vilja, dess mer rojalistiskt sinnade medlemmar lemnade London, och parlamentet förklarade sig såsom statens lagliga makt erkänna endast »konungens vilja, uttryckt genom båda husen», d. v. s. parlamentet utan konungens personliga medverkan förklarades representera hans myndighet eller Englands lagliga regering.

Ännu underhandlade man å ömse sidor; budbärare gingo oupphörligt mellan Westminster och Windsor, och konungen lät anklagelsen mot de sex parlamentsmedlemmarne falla samt sanktionerade till och med den bill, som upphäfde biskoparnes världsliga domsrätt och säte i öfverhuset — längre kom aldrig den under de gamla lagliga formerna skeende förändringen af episkopalkyrkan. Men syftet var blott att vinna tid. I Febr. inskeppade sig drottning Henrietta Maria i Dover i uppgifvet syfte

att föra sin unga dotter Maria till hennes gemål i Holland, i själfva verket för att utomlands skaffa hjälp. Hon medförde kronjuvelerna för att genom deras försäljning eller pansättning förvärfva krigsförnödenheter. Konung Karl, följd af sina båda söner, red långsamt norrut till York.

Några fåfänga underhandlingar till rörande makten öfver Englands milis, och parlamentet gjorde slag i saken. Den 2 Mars beslöt det, att riket skulle sättas i försvarstillstånd, utnämnde själf lordlöjtnanter för de olika grefskapens milis och förklarade hvarje engelsman skyldig lydnad vid straff för brott mot parlamentets privilegier. Konungen svarade med en proklamation, som förbjöd hvarje undersåte att lyda parlamentets befallningar och utnämnde själf lordlöjtnanter. Öfver hela landet spredo sig i täflan konungens och parlamentets kommissarier och vädjade till befolkningen.

Englands folk fick välja mellan konung och parlament, ty vapnen skulle afgöra om dess framtida öden.

* * *

Det inbördes kriget är till sin uppkomst egentligen en strid inom England mellan tvänne stora hufvudgrupper af den engelska nationen. Den ena gruppen, som i parlamentet framträdt såsom det moderata partiet, ville bevara konungadömets makt och personliga inflytande, sådant det gestaltade sig

enligt lag efter 1641 års parlamentariska lagstiftningsarbete, samt upprätthålla episkopalkyrkan med någon modifikation; den andra, som i parlamentet företräddes af Pym och underhusets majoritet, afsåg att ytterligare binda konungens personliga makt vid parlamentet, så att all regeringsmakt i själfva verket hvilade hos dess dominerande parti, samt att åtminstone reformera episkopalkyrkan i grund efter de mer avancerade puritanska idéerna. Ingendera delen afsåg att upphäfva de gamla författningsorganen, vare sig konungadöme eller parlament. Kung Karl hade måst lofva dem, som slöto sig kring honom, att han, om han segrade, skulle regera efter de nu bestående lagarne, och de moderatas statsmän egde, trots konungens hemliga motvilja, ledningen af hans rådslag.

Det är ingalunda det gamla absolutistiska stuartska regeringsprogrammet, kring hvilket Karl I lyckats samla en stor del af nationen till att därför insätta lif och egendom, lika litet som det är republik, som Pym och hans anhängare afse. De fordrade en parlamentarisk regering, emedan de eljest icke sågo någon garanti för bevarandet af Englands återvunna politiska och religiösa frihet, och det är denna visserligen naturliga och, såsom tidsförhållandena och de handlande personerna voro beskaffade, rättmätiga sträfvan, som kring dem samlade skarorna af Englands kraftigaste och bästa folklager. Därföre samtidigt och jämsides med det inbördes krigets skiften pågå hela tiden oupphör-

liga underhandlingar om ideligen samma punkter, där parterna efter maktförhållandenas vexling än komma längre från hvarandra, än så nära, att man skulle vänta uppgörelsen och försoningen följa; men den följde aldrig, och till slut uppstod en ny makt, som ingen anat, motsatt båda de ursprungliga inom den gamla författningens råmärken kämpande partierna och kufvande dem båda under sitt järnhårda tvång.

Parlamentets ultimatum, som det afgaf i början af Juni, de nitton propositionerna, bildar utgångspunkten för de följande underhandlingarna och visar klart de hufvudfrågor, öfver hvilka det inre kriget bröt ut. De voro hufvudsakligen tre: kyrkans ombildning efter parlamentets önskan, den högre administrationens och domstolarnes besättande endast med parlamentets samtycke; den militära maktens öfverlemnande åt parlamentets förtroendemän. Konungen afvisade dem alla, och underhandlingarna tystnade för en tid.

Såsom parlamentarisk regering tillsattes en säkerhetskommitté. Dess ledande man var Pym, som nu under oaflåtligt arbete dag och natt blir den, som organiserade den parlamentariska sakens försvar, ordnade dess finanser, dess härar, ledde dess yttre politik och dess administration öfver den stora del af England, som slutit sig kring densamma. Kung Pym kallades han i vanmäktig förbittring af det rojalistiska partiet. Af de sina belönades han med gränslös beundran och tillgifvenhet.

Kring parlamentet hade slutit sig hela sydöstra England, något så när efter en linie dragen från Plymouth till Hull, den rikare, mera välmående och genom industri, handel och sjöfart mer betydande delen, med landets två största sjöfästningar, Portsmouth och Hull. London bildade centrum och det fastaste stödet. Hela flottan sällade sig till parlamentets sak. Såsom högsta general öfver den parlamentariska armé, som bildades af grefskapens milis och talrika friskaror, ställdes grefve Essex, en fin och allmänt aktad, ehuru föga begåfvad person, son till Elisabets bekante gunstling och besjälad af de puritanska idéerna på samma gång som af en viss lojal känsla gent emot konungen.

Norra och vestra England åter med dess fattigare, mer uteslutande jordbruksidkande och patriarkaliskt lefvande befolkning, i dess vestligaste delar starkt bemängd med keltiskt ursprung och här och där med talrika katolska sympatier, tog alltigenom parti för konungen; i mellersta England vägde befolkningens sympatier jämt. Oxford, den gamla universitetsstaden, bildade liksom en kil för den kungliga saken, som sköt in långt mellan för öfrigt parlamentariska områden. I lägret i York samlades en stor del af Englands adel. Jämte det moderata partiets statsmän och borgare, hvilka framför allt ville vinna en så snar uppgörelse som möjligt, fans här äfven en del unga kavaljerer, som delade drottning Henrietta Marias reaktionära sympatier och brunno af hämdbegär och stridslust; de eggade till

utbrott och försvårade arbetet för de egentliga statsmännen. Bland de mest djärfva och entusiastiska kavaljererna utmärkte sig den unge, tappre prins Rupert af Pfalz, konungens systerson.

De härar, som man organiserat å ömse sidor, voro icke stora, högst 40,000 man, och då tusental tjänstgjorde såsom garnisoner och flygelkårer, voro hufvudarméerna efter vår tids förhållanden ganska obetydliga. Öfver hela England bredde sig en krigisk stämning; de gamla slotten befästes, bönder och borgare togo fram sina gamla vapen och öfvade sig självfva för att skydda hvad de egde mot de truppskaror af båda partien, som oupphörligt ströko genom landet. I kungens läger rådde en entusiastisk och gladt tillförsiktlig anda. I London rådde icke mindre entusiasm, men en högtidlig, allvarligt religiös stämning utbredde sig öfver den stora staden.

Vill man nämna visst datum för inbördeskrigets utbrott, kan man välja den 22 Aug., ty denna dag lät konungen enligt medeltida sed uppställa det kungliga standaret på det fria fältet, och en härold utropade en maning till alla trogna att skynda till hjälp för att undertrycka grefve Essex' uppror.

Med stor tillförsikt tågade den kungliga hären ned mot London, men hejdades vid Edgehill, några mil norr om Oxford, där den första större drabbningen under inbördeskriget stod. Essex behöll väl slagfältet, men retirerade strax därefter mot London. Den kungliga hären följde, och dess förtrupper

trängde i Nov. nära hufvudstaden, men Essex fick förstärkning, och konungen drog sig tillbaka och tog högkvartér i Oxford. Året slutade utan afgörande, men på det hela var fälttåget till konungens fördel och höjde tillförsikten hos den kungliga hären. Det var därför klart, att de underhandlingar, som följde under vintermånaderna, och som rörde sig kring de s. k. Oxford-propositionerna, en ny upplaga af de 19 artiklarna, ej skulle hafva någon framgång.

Följande år sattes större krafter i rörelse. Både i norra England och västerut på gränsen till Wales bildades nya kungliga arméer, mot hvilka äfven parlamentet tvingades att uppsätta sidoarméer, under det hufvudhärarne såsom förut rörde sig kring Oxford. Afgörande resultat vanns ej häller detta år, ehuru man i en rad af drabbningar pröfvade krafterna. Men visserligen led den parlamentariska saken ett svårt slag, då i Juli Bristol, rikets andra stad, med ofantliga förråd och en mängd skepp, som voro bestämda till en expedition mot Irland, föll i prins Ruperts händer. Med Bristol följde hela sydvestra England. Ett nytt försök af den kungliga hären att tåga mot London återkastades däremot af Essex vid Newbury, några mil vester om London. En svår förlust för parlamentet var också Hampdens död i en af de många små träffningarna.

Öfverlägsenheten var tydligen på konungens sida. Det berodde af den större krigiska erfarenhet

och bättre exercis, som utmärkte de kungliga trupperna, men äfven af den försyn gentemot konungen, hvarmed de högadlige parlamentariska generalerna opererade. I London blef under årets lopp stämningen allt mer tryckt. Äfven här började det rojalistiska partiet röra sig, och inom sjelfva parlamentet fingo moderatare element öfvervikten; endast stadens folkmassor, ledda af ifriga puritanska prester, hindrade parlamentet att erbjuda alltför eftergifvande vilkor till uppgörelse. Tvedräkten i det inre hotade ännu mer än de yttre motgångarne att inom kort göra slut på parlamentets motståndskraft.

Pym blef i detta kritiska läge den parlamentariska sakens räddare. Hans energi sammanhöll de tvekande och ingaf nytt mod, hans utomordentliga finansiela förmåga upptäckte nya medel till krigets förande i införandet af accis på öl och andra konsumtionsvaror, hvilket snart efterhärmades å den kungliga sidan. Men mästerdraget i hans politik blef det nya förbundet med skottarne. Vilkoret härför var gifvetvis en definitiv brytning med den af skottarne så afskydda episkopala kyrkoformen och accepterandet af ett rent presbyterianskt program. Redan förut hade starka presbyterianska sympatier funnits bland Englands puritaner. Nu dref det politiska behofvet af skottarnes stöd i samma riktning, och det presbyterianska partiet kom till makten både i Englands parlament och dess hufvudstad. En synod sammankallades till Westminster för att utarbeta ett förslag till ny kyrkoform för Eng-

land, hvars definitiva stadfästande parlamentet dock förbehöll sig själf, och en kommission afsändes till Skotland för att begära hjälp i striden mot konungen och till den presbyterianska författningens genomförande.

I Skotland hade allt varit jämförelsevis lugnt sedan konungens därvaro 1641, men helt naturligt hade företeelserna i England och inbördes krigets skiften följts med stor spänning. Äfven inom Skotland fans ett starkt moderat eller rojalistiskt parti med Hamilton och Montrose såsom ledare, och det var tydligt, att en kunglig seger i England snart skulle föra till makten det rojalistiska partiet äfven i Skotland och sätta alla de nyvunna rättigheterna i fråga. Då utom dessa motiv det lockande anbudet kom till Skotlands regerande prestbyterianska ädlingar och prester att utsträcka deras kyrka äfven öfver England, kunde de icke längre emotstå frestelsen, utan bröto sin fred med konungen.

I Sept. 1643 afslöts en »liga och covenant», genom hvilken de båda kontrahenterna förbundo sig att införa reformerad lära, gudstjänst och kyrkoförfattning efter skotskt mönster öfver hela Storbritannien samt att med gemensamma krafter återställa fred och skydda parlamentens privilegier utan intrång i konungens myndighet; det engelska parlamentet förband sig därjämte att underhålla den skotska armé, som följande år skulle intränga i England. Den nya ligan besvors högtidligt af båda ländernas parlament och kyrkomöten, och alla

1643

medborgare öfver 18 år uppfordrades att aflägga ed på densamma.

Den skotska alliansen var Pyms sista verk; hans oerhörda arbete bröt hans krafter i förtid, och i slutet af år 1643 dog den store revolutionsledaren. Han hade ledt parlamentet under dess svåraste dagar, uppehållit modet och tilltron till den parlamentariska saken och grundat dess kommande öfvervikt.

Men icke blott parlamentet, äfven konungen skulle finna bundsförvanter på Storbritanniens mark. Den inre engelska partikampen vidgar sig till storbritannisk, ty man kände öfverallt, att den var afgörande för alla tre ländernas kommande öde.

I Irland hade under år 1642 mer ordnade förhållanden så småningom inträdt. Inom den af upproret beherskade delen organiserade de katolska kelterna i förening med de relativt fåtaliga katolikerna af engelsk härkomst en egen regering och en irländsk kyrka. Utan stöd från England förde den protestantiska regeringen i Dublin en ojämn kamp gent emot öfvermakten. Inom det återstående engelska området kämpade dessutom samma motsatser mot hvarandra som i England, ehuru konung Karl något så när lyckades bevara sin auktoritet. I spetsen för regeringen och det rojalistiska partiet trädde grefven af Ormond såsom Irlands lordlöjtnant. Konung Karl hade emellertid föga intresse af att använda sin makt i Irland till att kufva de katolska kelterna, hvilka intet bättre

begärde än att i en stark engelsk konungamakt få ett skydd för sin nyvunna religiösa och nationela frihet gentemot det puritanska parlamentets hot. I Sept. 1643 kom det till ett formligt stillestånd mellan den kungliga regeringen i Dublin och den keltisk-katolska i Kilkenny. Därigenom kunde en del af de engelska trupperna i Irland öfverföras till England att fäkta för konungens sak därstädes.

Så blef 1644 års fälttåg genom uppbjudandet af ännu större krafter än mer betydande än de föregående. Vid Marston-moor krossade den förenade skotska och engelska parlamentshären i grund den kungliga armén under prins Rupert, och hela norra England var i parlamentets hand. Mot detta nederlag betydde mindre de framgångar, som konungen vann i vestra England, då parlamentets vestra sidoarmé upprefs vid Cropedy och Essex' infanteri inneslöts och kapitulerade i Cornwall.

Fortfarande syntes intet resultat vunnet. Men vid Marston-moor hade redan den makt framträdt, som inom kort skulle göra slut på det inbördes kriget och till sist i blod kväsa både Englands konung och dess parlament.

VI.

Redan i mer än tvänne år hade det inbördes kriget rasat i England, utan att ett afgörande syntes nära. Det hade endast vuxit i vildhet och omfattning och äfven Storbritanniens öfriga länder indragits däruti. Men under årens lopp hade de ursprungliga motsatserna ändrat karakter genom sin egen inre utveckling. Såsom alltid vid längre upprörda kriser dukade så småningom de moderatare meningar under, hvilka ursprungligen samlat massorna under skilda fanor, och helt oförmärkt växte nya motsatser ut inom de gamla och omkastade partigrupperingen.

På det kungliga partiets sida förlorade så småningom de moderata rojalistiska meningarna ledningen och trädde tillbaka för reaktionära tendenser, med ifver förfäktade af den hop unga ädlingar, som skarade sig kring drottning Henrietta Maria och prins Rupert. På parlamentets försiggick en ännu mer betydande förändring, som skulle gifva Englands öden en ny vändning. Det är det puritanska partiets splittring i fraktioner, som utgör den afgörande vändpunkten i hela den engelska revolutionens historia.

Vi skola dröja något vid denna viktiga inre brytning i den engelska andens utveckling, men måste därvid för att klargöra betydelsen och innebörden af de olika ståndpunkterna gripa något tillbaka till det föregående.

Puritanismen innebar egentligen en sträfvan att i ytterligare protestantisk riktning utbilda den nya statskyrka, som reformationsepoken skapat i England på den gamla kyrkans ruiner. Den utgjorde en djup religiös rörelse i det engelska folkets lif, uti hvilket den religiösa världsåskådningen snart trängde alla andra intressen i bakgrunden. Någon principiel opposition mot statskyrkan innebar den icke. Men tidens protestantiska medvetande fordrade skarpare utpräglad art, och ju mer religionsmotsatserna på kontinenten mognade till strid på lif och död, dess häftigare yrkade Englands religiöst tänkande befolkning en bortrensning af kvarstående påfviska ceremonier och strängare reformert precisering af lärobegreppet. Men denna fordran mötte motstånd och snart öppen fiendskap från den statskyrkliga hierarkien, och Lauds olyckliga kyrkostyrelse dref inom kort det puritanska England att i den episkopala kyrkan se ett hinder för den rena gudstjänsten och en förtäckt katolicism. Så kom till puritanismens program äfven en allmän tanke på reform af kyrkoförfattningen, och dessa religiösa omgestaltningstendenser skärptes ytterligare af det stora katolska upproret på Irland, som rörde upp de gamla farhågorna och antipatierna, och af det

inbördeskrigets fortgång, som med nödvändighet måste gent emot episkopalkyrkans innerliga förening med den kungliga saken framkalla positivt motsatta kyrkoprogram, icke blott oklara reformönskningar.

Det är denna oundvikliga fråga, ordnandet af Englands kyrka för framtiden, som splittrat hela det stora puritanska partiet i fraktioner därföre, att det på detta område aldrig burit inom sig någon principiel uppfattning.

En del, otvifvelaktigt ännu den andligen mindre betydande och utpreglade, stannade vid denna kris kvar inom Englands gamla kyrkoform. De nöjde sig med hvad som redan var vunnet, önskade frid och försoning och förstärkte den religiösa anda, som redan vid århundradets början begynt spira äfven inom episkopalkyrkans former och nu under olyckans dagar växte i kraft.

Den för ögonblicket mest betydande delen af puritanerna bestämde sig för den skotska kyrkoförfattningen, den presbyterianska. Både gamla sympatier och politiska skäl drefvo på i denna riktning, och 1644 blef den nya presbyterianska kyrkoförfattning färdig, som synoden i Westminster utarbetat för Englands folk, och stadfästes högtidligen följande år af Englands parlament. Fordran på denna kyrkoorganisations bekräftande som lag sällade sig därefter såsom hufvudmomentet till de gamla vilkoren för en förening med konungen, en parlamentarisk regering och militärmakt. Kring

detta program skarade sig nästan enhälligt de lorder, som stodo kvar på den parlamentariska sidan, majoriteten af underhuset och den stora, mäktiga staden London. I de skotska hjälptrupperna och kommissarierna hade det ytterligare ett kraftigt stöd.

Presbyterianism och parlamentarism hade blifvit det parlamentariska partiets lösen, och det var tänkt äfven detta program såsom exklusivt och storbritanniskt, ty det hade de presbyterianska statsmännen och presterna gemensamt med Laud och hans män, att de lika fullt och fast trodde på nödvändigheten af en gemensam kyrkoform för samma stat. Toleransens begrepp var dem lika främmande, och de förklarade, att det var djäfvulen, som uppfunnit talet därom. Likformighet i ceremonier, sträng kyrklig tukt och inga villomeningar var engelska presbyterianismens princip lika väl som episkopalkyrkans, kanske i ännu högre grad.

Nu då brytningen med den gamla biskopskyrkan blifvit definitiv, föll ändtligen i Jan. 1645 den gamla ärkebiskop Lauds hufvud för bilan såsom blodigt offer för det fallna kyrkosystemet.

Det presbyterianska kyrkoprogrammets bildande uppkallade emellertid till medveten strid andra idéer inom Englands kyrkliga lif, hvilka hittills uppgått i den allmänna puritanska oppositionen, men som egde en fruktansvärd kraft, ty de voro den principiela motsatsen mot allt kyrkligt tyranni och buro inom sig trots alla vidunderligheter en tanke,

som framtiden hörde till. Det var independentismen.

Namnet independenter betecknar i vidaste bemärkelse dem, som förnekade det berättigade i en viss kyrkoforms fastställande. De förkastade lika mycket den presbyterianska kyrkan med dess järnhårda disciplin och dödande likformighet som den episkopala. Staten egde icke någon rätt att påtvinga sina undersåtar en viss tro och viss gudstjänst; den behöfde det ingalunda för sin inre kraft och sina egna uppgifter. Toleransens eller samvetsfrihetens idé, hittills så godt som ohörd i England, tränger fram såsom ett lösningsord under de bittra religionsstriderna, såsom den historiska konsekvensen af de båda protestantiska kyrkoformernas kamp om exklusiv giltighet i den nya storbritanniska stat, som höll på att danas.

Independentismen griper ytterst tillbaka till den ursprungliga protestantiska tanken af religionen såsom individens sak. De, som voro lika tänkande, borde ega makt att sammansluta sig till gemensam gudstjänst utan någon yttre inblandning i fastställandet af deras troslära, liturgi eller kyrkliga organisation, så vidt däraf icke faror för statens bestånd eller ingrepp i dess rättmätiga verkningsområde följde. Inom den independentiska staten kunde en oändlig rikedom af skiftande kyrkosamfund finnas, nära nog lika många som de skiftande individuela meningarna. Fordran af den religiösa organisationens frihet är det utmärkande draget.

För öfrigt betecknar namnet independentism äfven det ett kollektivt begrepp, inom hvilket många skiljaktigheter sammanfattades.

Genom sitt innersta väsen var den independentiska åskådningen principielt motsatt både episkopalkyrka och presbyterianism. Den möttes också med lika afsky af båda. Inför en så gudlös uppfattning som bestridandet af en statskyrkas nödvändighet ryste både episkopaler och presbyterianer och kände sig så småningom nära nog solidariska mot den gemensamma fara, som hotade bådas existens.

Men independentismen griper religionsfrihetens tanke icke med ens eller i dess fulla konsekvens. Ateister å ena sidan, katoliker å den andra fingo icke tålas äfven i ett independentiskt samhälle. Det var en religionsfrihet på protestantisk grund; längre kom man icke. Den independentiska åskådningen har häller intet att göra med det adertonde århundradets filosofiska upplysning och utgår icke ur religionslöshetens fördomsfrihet. Den har vuxit fram ur lefvande religiösa öfvertygelser, hvilka för sig själfva fordrat existensens rätt eller också under inbördes kamp höjt sig till aktning för hvarandra såsom olika yttringar af samma lefvande kraft. Independenternas skaror omfatta toleransens tanke i olika grad, på olika sätt och ur olika motiv, liksom hela rörelsen har ett flerartadt ursprung, som gaf den kraft från skilda håll, men äfven inom sig en betydelsefull motsats för framtiden.

En af hufvudbeståndsdelarne i 1640-talets independentism bilda de protestantiska sekterna. De hade varit förföljda ända sedan Elisabets dagar och omfattade delvis en mängd underliga meningar, vid hvilka de hängde med hela sin själ och med under förföljelsen ökad fanatism. Under Elisabets tid hade de burit namn efter sin stiftare. Anabaptister eller baptister, antinominianer, femte monarkiens män och andra namn buro de på 1600-talet.

Till sekterna hörde inga andra än verkligen troende, något presterskap likt statskyrkans ville de ej erkänna, utan hvar och en talade hvad anden ingaf och kunde utdela sakramentet åt sina medbröder; det var det allmänna prestadöme, hvarom skriften talar. Under Lauds regemente hade de i mängd flytt från England, en del till Holland, andra till Amerika, fast de äfven här jagades undan af de stränga puritaner, som bildade nya Englands egentliga kärna. Nu strömmade de i massa tillbaka till England. Inom de fattiga handtverkarne i städerna och Englands fria förpaktare och jordbruksarbetare fingo de stark resonans vid den upplösning, som episkopalkyrkans fall beredde; församlingar af troende — »godlies», heliga, kallade de sig själfva — organiserade sig öfverallt i massa. Redan 1644 räknade man i London sju församlingar af baptister, sjuttiofyra i provinserna. Inom Englands parlament hade de ingen egentlig målsman, och af presbyterianerna hade de ej att vänta större nåd än förr af Laud och biskopskyrkan.

Men independentismen har äfven en annan rot, en utgångspunkt ur de högre engelska klasserna, hvarigenom den fått sin ledning, sin organisation och högre betydelse. Den utgår äfven från puritaner, som utan att representera någon sekterism eller afvikande läromening ansågo kyrkoformen likgiltig, blott den ej hindrade det religiösa lifvets frihet, och därföre förfäktade den religiösa självstyrelsens princip. Dessa indepenter voro antingen tänkare med klarare uppfattning af religionens inre betydelse eller statsmän, hvilka ville bevara statens fulla självständighet gent emot presbyterianismens starka klerikala tendens, sammansluta alla antiepiskopala krafter för att föra det inbördes kriget till slut samt emancipera England från det förherskande skotska inflytande, som presbyterianismens seger måste befästa.

En ädel representant för den independentism, som grundades på frihet i åskådningssättet, var puritanismens stora skald Milton. Hans utveckling i independentisk riktning visar, huru Englands ädlare andar så småningom höjde sig till den religiösa toleransens idé under de blodiga religionskrigen. Miltons skrift »Areopagitica», som utkom 1644, är ett glänsande försvar för andlig frihet. Först ur den fria pröfningen af skilda meningar växer den personliga öfvertygelsen fram, är Miltons ledande tanke, och gent emot den skematiserande likformighetssträfvan framhåller han i ett rikt bildspråk, fullt af öfvertygelsens värme, välsignelsen

uti en rikedom af skiftande former och tankar, hvars innerliga förening på samma gång som mångfald först kan alstra den behagfulla symmetri, som höfves Guds tempel här på jorden.

Nästan till en ännu klarare och universelare fattad andens frihet höjer sig en märklig broschyr från samma den andliga brytningens år inom England, 1644. Det är en liten anonym skrift om »samvetsfrihet eller de enda medlen att vinna frid och sanning», som legat glömd bland massan af samtida flygskrifter, men framdragits af våra dagars häfdaforskare och tjusat och öfverraskat genom klarheten i bevisföring och den ädla, upphöjda anda, som talar därur. För samtiden var den för hög att fattas, liksom ännu en generation skulle lefva sitt lif under svår strid, innan toleransens idé vann stadigvarande hemort i England, men den tid, som föder så ädla och klara tankar, har icke arbetat och lidit förgäfves. Ur de trånga och hårda idéernas blodiga kamp växer hos enskilda andar till klarhet en högre tanke, och hvarje sådant andligt förvärf, om man än icke mäktar påpeka dess direkta verkan eller samband i tiden med efterföljande släktens allmännare omfattning af samma tanke, är dock en beståndande eröfring af oförgängligt värde för det nationela tankelifvet och för mänskligheten.

Inom det engelska parlamentet hade den principiela independentismen redan från början flera målsmän, men den bär där väsentligen en politisk prägel. Independent var ursprungligen ett namn,

hvarmed de puritanska separatisterna sedan många år tillbaka plägat beteckna sig själfva. Det populära beteckningssättet, som i allmänhet ej observerar fina distinktioner, utsträckte det snart till alla medlemmar i underhuset, som icke ville vara med på att påtvinga sin egen åsikt på andra, vare sig de separerat sig från statskyrkan eller ej, och det blef först därigenom ett allmänt namn i den omfattning vi skildrat. Den ursprungligen ringa gruppen växte hastigt genom presbyterianismens proklamerande såsom exklusiv kyrkoform till aktningsbjudande minoritet.

Bland dess mest lysande statsmannaförmågor var den yngre Henry Vane. Han var son till den gamle statssekreteraren af samma namn och en ungdomlig och entusiastisk talare. För att icke offra sin puritanska öfvertygelse hade han trots sina glänsande utsikter i England emigrerat till andra sidan atlanten och där bland kolonisterna i Massachusetts förvärfvat så stort anseende, att han 1638 valdes till deras guvernör vid 24 års ålder. Förgäfves förfäktade han i denna ställning religiös tolerans mot sekterna och återvände följande år till England med besviket hopp. Han var nu afgjord independent och svärmisk idealist med den glänsande bilden af politisk och religiös oafhängighet för ögonen såsom sitt lifs ideal. Vane är en af epokens mer sympatiska personer och blir under republikens dagar dess främsta politiska tänkare, en af den engelska republikanismens stora statsrättsliga teoretiker.

Men det var hvarken Vanes glödande frihetskänsla eller Miltons spekulativa tankefrihet, som röjde rum för independentismen i Englands historia. Det var en handlingens och den praktiska statskonstens man, som gent emot det herskande presbyterianska partiet med dess dominerande makt i parlamentet, i London, i skottarnes och parlamentets egen här förenade alla skilda lager af independentismens anhängare för att äfven vinna kraften ur sekternas djupa led, organiserade dessa krafter till en politisk makt och bragte dem till seger. Det var Oliver Cromwell, hvars väldiga gestalt nu tränger sig fram i den engelska historiens förgrund.

* * *

Oliver Cromwell var född 1599 i Huntingdon. Hans släkt hade tagit namn efter Henrik VIII:s berömde minister, med hvilken en af Olivers förfäder trädt i anförvantskap genom gifte. Liksom så många andra af den engelska gentryn hade släkten Cromwell förvärfvat förmögenhet genom klosterreduktionen och var en välmående, högt ansedd landtadelsfamilj med ovanligt vidsträckta förbindelser inom den samtida engelska gentryn.

Cromwell utgår ur den kraftigaste kärnan af det engelska folket, den del, som i självförvaltningens tjänst bar det egentliga arbetet, fylde sig själf med medvetande om sin betydelse och bildade den insiktsfulla och frihetsälskande samhällsklass, mot

hvars sunda politiska omdöme och uppoffrande mod det stuartska konungadömets anlopp mot Englands gamla författning egentligen brutit sig. John Hampden, Cromwells kusin, var det fullaste och ädlaste uttrycket för den anda, som besjälade denna gammalengelska gentry, och uti hvilken äfven Oliver Cromwell var fostrad.

Cromwells tidigare bana erbjuder intet märkvärdigt. Den är den typiska för den gamla engelska landtjunkaren. Vid 17 år sändes han till Cambridge att skaffa sig högre bildning, men återkallades genom fadrens död redan följande år för att såsom familjens hufvud taga vård om dess ekonomi. Han vistades sedan äfven en tid i London för att i ett af de därvarande rättskollegierna öka sin juridiska bildning och äktade här vid 21 års ålder en förmögen köpmansdotter Elisabet Bourchier samt slog sig därefter ned såsom landtbrukare.

Oliver var en starkt byggd man med något grofva drag och skarpa ögon, af naturen sträng och arbetskraftig, begåfvad med stort personligt mod och en sällsynt praktisk blick. I sin hemort vann han snart sådant anseende, att han vid 29 års ålder sändes såsom representant för staden Huntingdon till det parlament, som skulle kräfva af Karl Stuart petition of right.

Redan tidigt blef Cromwell gripen af de puritanska idéerna. Hans lif präglades allt mer af den puritanska strömningens djupa religiösa allvar, och han fylde sig under den dystra, hopplösa tiden för

Lauds och Straffords regemente med en mystiskt religiös åskådning, som kom honom att fatta sig själf såsom ett utvaldt verktyg i Guds hand. Hans tal späckades gärna med gammaltestamentliga citat och liknelser, liksom det äfven bar en våldsam och rakt på sak gående, ofta något hänsynslös karakter.

Det, som hos Cromwell är det förherskande draget, är den oerhörda praktiska vilje- och handlingskraften och den underbart säkra känslan för makten och för den verkliga innebörden af invecklade politiska situationer. Såsom naturligt komplement till denna begåfning hörde begäret att göra den gällande eller med andra ord maktlystnad. Så länge ännu striden mot konungadömet och episkopalkyrkan fördes genom häftiga, glänsande parlamentsdebatter, var Cromwell föga bemärkt, men när inbördeskriget bröt ut, var hans tid kommen.

Otvifvelaktigt har Cromwell under sin egendomliga bana icke handlat efter bestämd plan. Han egde icke Pyms eller Straffords klara politiska tankegång, utan stod vid hvarje nytt steg i sitt lif länge tvekande om hvad han skulle göra och kämpade inom sig själf, enligt sitt sätt ifrigt bedjande om upplysning från ofvan, men när det afgörande ögonblicket kom, fattade han sitt beslut med sin vanliga, underbart säkra instinkt och genomförde det med järnhård kraft och hänsynslöshet.

Cromwell, sådan den historiska forskningen blottat honom, blir en helgjuten typ för 1600-talets engelska landtadel, bärande den anglosachsiska

rasens egendomliga begåfning, den praktiska och politiska, i eminent grad samt genomströmmad af de förherskande och djupaste känslor, som då rörde sig innerst i den engelska nationen. Däri ligger förklaringen till hans storhet och hans framgång.

Den Cromwell åter, som den rojalistiska partihistorieskrifningen utsmyckat med alla laster såsom liderlig och osedlig, hyckladt religiös, tyrannisk och ledd uteslutande af ärelystnad, är så godt som historiskt omöjlig. När man därtill lagt, att han var af låg börd, en bryggares son, att han i England saknade alla framtidsutsikter och tänkte emigrera till Amerika för att slå sig fram m. m., så har man fått ihop en hel legend, som är en väfnad af medvetna lögner och smädelser.

Först Thomas Carlyle slet sönder denna falska tradition, då han 1845 utgaf sitt epokgörande verk »Oliver Cromwells letters and speeches». Här fick man första gången lära känna den store puritanske fältherren och statsmannen genom hans egna bref och tal, och sedan har forskningen allt mer klarlagt dragen af Oliver Cromwells lif och erkänt i honom en af den engelska historiens väldigaste och mest betydande personligheter, som för alla tider gripit djupt in i det engelska folkets hela utveckling.

* * *

Cromwells ande organiserade den makt, genom hvilken inbördeskriget skulle bringas till slut.

Vid krigets utbrott slöto de östliga grefskapen på Cromwells initiativ en association för att uppställa en gemensam härafdelning till parlamentets hjälp. Cromwell blef dess chef. Den lilla truppen blef snart en mönsterkår. Cromwell upptog endast utvaldt manskap och förklarade, att endast landsbygdens fria förpaktare och självegande bönder med deras härdade och sunda ande, genomträngd af religiös entusiasm, vore i stånd att bestå striden mot engelska feodaladelns ridderlighets- och lojalitetskänsla. Han höll sträng disciplin bland sina bepansrade järnsidor och ingöt hos dem sin egen hänsynslösa kraft, sitt dödsförakt och sitt hat till kunglig absolutism och episkopalkyrka. Redan 1643 var det Cromwells lilla styrka, som räddade parlamentets norra armé från undergång, och vid Marstonmoor var det åter Cromwells trupper, som hemburo segern. Han var redan den mest fruktade och ansedde mannen i England.

Gent emot den presbyterianska parlamentsmajoriteten och dess eviga resultatlösa underhandlingar med konungen vågade Cromwell i parlamentet taga öppet parti för de independentiska idéerna, icke egentligen af någon principiel tolerans — det begreppet ligger honom mer främmande — men af politiska skäl. Han ansåg, att presbyteriankyrkans fastställande skulle bortstöta de krafter, som han funnit vara de dugligaste och hänsyns-

lösaste i kriget, nämligen de talrika fanatiska sekternas anhängare; han var dessutom för mycket statsman att icke inse det orimliga i det presbyterianska programmet såsom stridande mot engelska folkets gamla ovilja mot presterligt välde.

Cromwell fick ett utmärkt tillfälle att göra dessa åsikter gällande, när parlamentet väsentligen på hans och de independentiska medlemmarnes bedrifvande beslöt en fullständig omorganisation af den parlamentariska armén. Det var nödvändigheten att få ett slut på det inbördes kriget, som framdref denna militära reform, hvilken afsåg att upprätta en yrkesmässigt utbildad och af staten regelbundet aflönad armé i stället för de gamla trupperna. Dessa hade dels bestått af slödder utan hållning och entusiasm, dels af grefskapsmilis, underhållen genom grefskapens frivilliga bidrag och bunden af den lokala hänsyn att försvara egna gårdar och skydda egna skördar. De upplöstes nu på våren 1645. Somliga afskedades, andra instuckos bland de cromwellska järnsidorna och liknande nya kårer, hvilkas disciplin och religiösa tukt så småningom genomsyrade hela armén. Parlamentet måste blunda för, att till soldater togos massor ur de hatade sekterna och till officerare anhängare af religiös tolerans. Befordran uteslutande efter förtjänst och noggrann soldbetalning fulländade den yttre organisationen. Independentismens idéer trängde till seger i den nya armén mot parlamentets vilja.

Äfven i den högsta ledningen af den nya hären

röjdes rum för Cromwells kraft. De presbyterianska lorder, som hittills kommenderat, beskyldes ega för mycken vördnad för konungens person för att kunna uppträda med kraft och bruka en seger, och ett beslut genomdrefs samtidigt med den nya armé-reformen, att de parlamentsmedlemmar, som af det närvarande parlamentet beklädts med embeten, skulle nedlägga desamma. I följd häraf trädde Essex m. fl., äfven Cromwell, ut ur tjänsten och nedlade sina befäl, och Fairfax, den ende af de gamla generalerna, som icke var medlem af parlamentet, blef arméns högste chef. Men länge kunde man icke undvara Cromwells öfverlägsna militära begåfning. Smärre motgångar togos som anledning att framtvinga hans återinträde; armén förklarade själf sig icke kunna undvara honom. Parlamentet måste, ehuru ogärna, ge vika för den militära hänsyn, och Cromwell blef arméns generallöjtnant och näst Fairfax dess högste chef, i själfva verket den ledande.

Denna armé och denna fältherre voro konungens härar icke vuxna. Slaget vid Naseby i Juni 1645 krossade för alltid Karls förhoppningar i blod. Öfverallt jagades kvarlefvorna af den kungliga hären undan, de kungliga städerna och fästningarna kapitulerade, den ena efter den andra. I början af 1646 sprängdes de sista styrkorna i Cornwall och Devonshire, och prinsen af Wales flydde till Frankrike, dit drottningen förut tagit sin tillflykt. Från alla håll stormade de parlamentariska härarne mot Oxford, konungens enda återstående fästning. För

att rädda sig själf, men dock icke uppgifva alla förhoppningar fattade Karl det djärfva och ödesdigra beslutet att fly till den skotska här, som stod kvar i norra England, och vädja till det skotska folkets gamla legitimitetskänsla för stuartska dynastien. Skottarne emottogo sin konung med alla yttre tecken till vördnad, men behöllo honom såsom en dyrbar fånge.

Strax efter Karls flykt kapitulerade Oxford, och det inbördes kriget var slut i dess ursprungliga form.

VII.

Segern öfver konungen blottade den motsats, som mognat inom det segrande parlamentspartiets egna led. Med förskräckelse hade de herskande presbyterianerna i det långa parlamentets båda hus, hvilka nyligen beslutat sin kyrkas upprättande i hela dess trånga ofördragsamhet och exklusivitet, följt independentismens växande styrka inom parlamentets egen här. Men så länge striden mot konungen tvingat till sammanhållning, hade motsatsen hållits nere. Nu då segern var vunnen och det gällde att trygga dess resultat genom politiskt och kyrkligt nyorganiseringsarbete, framträdde den i sin fulla skärpa och visade sig äfven på det politiska området innebära en skiljaktighet af icke mindre principiel och betydelsefull art än på det andliga. För att klargöra betydelsen häraf, måste vi liksom förut vid skildringen af independentismens religiösa betydelse i någon mån gripa tillbaka till det föregående.

England var af ålder ett konungarike. Engelska statens främsta representant och maktinnehafvare

var konungen, ehuru i viktigare ärenden bunden af sitt stora råd, parlamentet, och utöfvande sin myndighet med dess samtycke. Denna urgamla ståndpunkt hade man inom England ännu aldrig lemnat. Vexlande partier hade kämpat sin vilda kamp om makten, konungen och hans parlament hade sammandrabbat i blodiga konflikter, nu senast häftigare än någonsin förr, men hittills hade ingen tänkt annat, än att konung, lorder och commons måste finnas, och att de tillsammans bildade Englands allsvåldiga statsmakt. Äfven Karl I hade tänkt sig parlamentets bestånd, ehuru dess verksamhet borde så begränsas, att det personliga konungadömet blef allsmäktigt; äfven långa parlamentet hade hittills erkänt den gamla författningsgrunden, om det också velat reducera konungens personliga inflytande därhän, att praktiskt all makt hvilade hos parlamentets dominerande parti. I Karl I:s namn hade — så egendomligt det låter — ej blott konung Karl, utan äfven parlamentet i Westminster kämpat och uppträdt.

Äfven independentismen har i början icke haft något annat politiskt program — dess egentliga uppkomst låg ju på religionsförfattningens område — men långsamt och konsekvent växte fram i independenternas led en begynnande ny statsåskådning, som var af principielt motsatt natur mot den gamla, och som äfven var kallad till en stor framtid för den anglosachsiska rasen och otvifvelaktigt för mänskligheten. Denna åskådning mognar lång-

samt och med en egendomlig konsekvens från det religiösa området till det politiska. Det är helt enkelt independentismens idé om den mänskliga individens frihet, likhet och själfansvar, omsatt till politiskt program.

Independentismen såsom politisk åsikt hvilar på tanken af all makts ursprung från folket. Bestridandet af all yttre auktoritet på det religiösa området låg i tanken nära bestridandet af den själfständiga, på historisk häfd eller gudomlig institution hvilande politiska auktoritet, som konungadömet tog i anspråk. Att republik därföre skulle blifva det independentiska samhällets statsform behöfde ej vara gifvet, men omöjligheten för independenterna att vinna en trygg uppgörelse med Karl I och motsatsen mot det presbyterianska partiets allt ifrigare sträfvan att nå en fred med konungen, som skulle förkrossa hela den independentiska rörelsen, dref till att omfatta ett statsskick utan konungadöme, d. v. s. republik. Otvifvelaktigt är också den republikanska statsrätten den teoretiskt följdriktigaste konsekvensen af folksuveränitetens princip.

Men independentismen såsom politisk rörelse bär ytterligare karakteristiska drag af icke mindre innebörd. Den uppställer den hittills icke hörda fordran på oförytterliga individuela rättigheter gent emot en allsmäktig statsmakt, den må nu utöfvas i monarkiska eller republikanska former. Tanken af en tryggad rättssfer för den enskilda individen, inom hvilken staten icke må gripa in, födes till lif gent

emot den despotism, som både konungadöme och parlament öfvat mot de enskilda medborgarne.

Vi minnas domen öfver Strafford; den var ett beslut helt enkelt af konung och parlament, att han skulle dö såsom förrädare, lagligt trots dess upprörande strid mot rättskipningens helgd, emedan ingen inskränkning fans i konungs och parlaments makt. De kunde hafva beslutat hela engelska folkets afrättning, och beslutet hade varit lagligt, fast det ej hade kunnat utföras. Konung och parlament kunde beröfva hvarje undersåte hans lif, hans frihet och egendom, förbjuda hvarje yttring af hans tro eller fria tanke.

Denna statens absolutism är gemensam för alla europeiska statssamhällen under den nyare tidens första århundraden. De bestämmelser till förmån för yttrandefrihet, tanke- och samvetsfrihet, församlingsfrihet, obegränsad rätt att endast dömas af laga domstol m. m., hvilka bilda en så betydande del af de moderna författningarna, och som i ännu högre grad än genom grundlagsbud ega sin kraft i den moderna staten såsom axiom i det allmänna medvetandet, voro under 1600-talet okända för statsrätten, om de ock dunkelt fattats och tillämpats i alla tider. Inom det anglosachsiska folket, där de först skulle vinna erkänd makt, tränga de till klarhet i independentismens politiska aktstycken, närmast såsom fordran af rättssäkerhet, valfrihet och samvetsfrihet, garanterad genom grundlag.

Ännu ett framträdande drag i det sjuttonde

seklets engelska independentism tecknar dess universela politiska betydelse. Independentismen var en demokratisk rörelse i det engelska folket; den hade sina djupaste rötter hos de lägre lagren af befolkningen, den hade historiskt banat sig väg i motsats ej blott mot det stuartska konungadömet, utan äfven mot det långa parlamentets presbyterianska lorder. För den individuela självkänslan hos de fanatiska helige, som krossat prins Ruperts ryttarskaror, låg den sociala jämlikhetens tanke nära liksom den politiska, och den befordran uteslutande efter förtjänst, som var lag för Cromwells järnsidor, gaf praktiskt uttryck åt denna tanke. Independentismen är en opposition mot det feodala ståndssamhället, som hittills beherskat de europeiska folkens inre lif.

Den moderna demokratiska republiken med dess valspråk af frihet, jämlikhet och broderskap föddes egentligen i den engelska revolutionens independentism för att sedan oafbrutet lefva och växa på andra sidan världshafvet och på den europeiska kontinenten.

Men denna politiska tanke har lika litet sin grund i filosofiska spekulationer eller teoretiska tankekonsekvenser, som independentismens religiösa frihetsprogram. I den engelska historien drifva de praktiskt politiska behofven fram lagstiftningsprogrammen; i den engelska revolutionen äro dessa praktiskt politiska behof väsentligen färgade af ett religiöst syfte. Independentismens republikanska statsrätt har kommit till af nödtvånget att gent

emot och utan konung och lorder finna en politisk organisation till skydd för den religiösa toleransen på protestantisk grund.

Det första politiska aktstycke, som visar den begynnande utvecklingen af independenternas politiska idéer, är det märkliga reformprogram, som arméns officerare framlade under sin kamp med parlamentet på sommaren 1647, »the heads of the proposals.» Det var utarbetadt af Cromwells måg Ireton och utgjorde det mest omfattande försök till nyorganisation, som hittills framträdt, — om man så vill, det första projektet till en fullständig engelsk grundlag. Det hvilade ännu på den gamla förutsättningen, att konungadöme och öfverhus skulle bestå, men man känner de nya idéernas närvaro i de bestämmelser, som gingo ut på att göra parlamentet mer representativt genom tvååriga valperioder, jämnare fördelning af valkretsar och liknande föreskrifter, samt i de bestämmelser, som stadgade religionsfrihet, petitionsfrihet, likformig beskattning och billig, opartisk rättskipning. I öfrigt band förslaget konungens framtida verksamhet vid parlamentet och ett af detsamma utnämndt statsråd samt innehöll en del bestämmelser till förvaltningens demokratisering.

Det är icke utan betydelse, att detta program framkommit ur de högre lagren af independenterna; det visar, att de fasthöllo de gamla bestående institutionerna, så länge någon utsikt till uppgörelse syntes möjlig. Men ur de djupa leden gick samtidigt ett annat program, antagligen författadt i

Okt. 1647, ehuru det först framlades i Jan. 1649. Det kallar sig »the agreement of the people». Det är ett betydande aktstycke både genom sitt omfång och sitt innehåll, en hel republikansk konstitution, hvars ledande tankar äro å ena sidan ett parlament såsom högsta lagstiftande, lagskipande och förvaltande myndighet, bestående af en enda församling, vald på grund af allmän rösträtt och med ett verkställande statsråd såsom regeringsutskott, å andra sidan bestämdt fastställande i den skrifna konstitutionen af vissa grundrättigheter för det engelska folket, hvilka såsom oföränderliga icke ens af parlamentet skulle kunna upphäfvas eller inskränkas. I detta aktstycke ligga konturerna gömda ej blott för den följande engelska republikens organisation, utan för framtidens konsekventa demokratiska statsform öfverhufvud.

* * *

Den skarpa skiljaktighet, som framträdde mellan parlamentet och dess armé, bådade redan omedelbart efter det inbördes krigets slut en ny konflikt, som syntes ännu principielare och helt säkert i ännu högre grad var fylld af hat och bitterhet, än den som hittills utkämpats mellan krona och parlament. Under den växande spänningen sökte de båda partierna hvart för sig vinna en uppgörelse med konungen, som skulle gifva dess eget program en formlig sanktion, och därmed begynner

den sista och kanske egendomligaste akten af konung Karls lif, då han såsom fånge än i skottarnes, än i parlamentets, än i arméns händer söktes med anbud från alla håll och vågade spela med alla partier, egga deras strid och locka med falska förespeglingar i hopp att slutligen själf bestämma vilkoren och kufva dem alla. Det var en farlig lek, och den har ledt till schavotten.

En försoning med presbyterianerna låg närmast till hands, ty motsatsen mot dem var dock minst principiel. Parlamentets kommissarier, stödda af skottarne, bjödo äfven med växande ifver allt billigare vilkor. För att icke skottarnes närvaro på engelsk mark skulle gifva förevändning för engelska arméns bestånd, betaltes deras återstående soldfordringar till fullo, hvarefter de öfverlemnade konungens person åt parlamentets kommissarier och drogo hem. Konungen fördes till Holmby House i mellersta England. Till slut fordrade de presbyterianska statsmännen blott sin kyrkoförfattnings fastställande för tre år och den militära maktens öfverlemnande åt parlamentet för tio. Det var nära nog ett offer af hela segerns frukter. De vågade icke häller öppet göra anbudet, utan det gafs i hemlighet och under formen af ett svar, som konungen borde lemna på parlamentets officiela propositioner. Konungen gaf svaret på våren 1647. Därmed var i själfva verket en sorts försoning och allians aftalad mellan konungen och hans parlament, om också med föga uppriktighet från hans sida.

1647

Det gällde emellertid för parlamentet att först befria sig från armén. Den behöfdes ju ej längre inom England, och parlamentet dekreterade, att en del af densamma skulle öfverföras till Irland, en del förläggas såsom garnison i engelska fästningar, resten upplösas; arméns begäran, att resterande sold först skulle utbetalas, afvisades såsom en upprorisk fordran, och strax därefter blottades den presbyterianska majoritetens afsikt, då i lordernas hus föreslogs att föra konungen till omedelbar närhet af London. Stridshandsken mot independentismen var kastad, och armén svarade med att skyndsamt bemäktiga sig konungens person och fordra uteslutande ur parlamentet af elfva dess främsta ledare såsom fredens störare. För att ge eftertryck åt sin fordran tågade den långsamt mot hufvudstaden.

I London uppstod en oerhörd jäsning bland de presbyterianska massorna, den independentiska parlamentsminoriteten med de båda talmännen rymde staden, borgerskapet kallades till vapen, stadsvallarne besattes med kanoner; men på motstånd var ej att tänka. Utan blodsutgjutelse gaf London vika, och armén tågade in med de flydda independentiska parlamentsledamöterna i sin midt i Aug. 1647. Det independentiska partiet, stödt på hären, var den engelska statens herre.

Arméns officerare underhandlade nu i sin tur med den fångne konungen efter sina idéer under växande ovilja hos soldaterna, som allt mer öppet omfattade republikanska meningar. Hatet mot ko-

nungen var sådant, att han för sin personliga säkerhet måste fly från arméns närhet. Han kom ej längre än till ön Wight, hvarest han kvarhölls af den kommenderande officeren och fortsatte underhandlingarna med de olika partierna såsom förut. Men under dessa ständiga fruktlösa förhandlingar förenade sig alla kufvade element i hemligt förstånd med konungen till en stor gemensam kamp mot den independentiska minoritet, som svingat sig upp till Englands herskare. På våren 1648 bröt det inre kriget ånyo ut vida vildare och mer förödande än förut.

Det andra inbördes kriget är liksom det första en kris, som omfattar hela Storbritannien, och detta till och med i ännu högre grad, ty det utgår från Skotland och Irland, ehuru i inre förstånd med de undertryckta partien i England. Skottarne gjorde början, och en stark armé ryckte in i England under hertigen af Hamilton till försvar för presbyteriansk kyrkoförfattning och parlamentariskt konungadöme. I Irland, där kriget mellan de olika religionerna efter 1643·års stillestånd ånyo utbrutit, förenade sig ånyo alla rojalistiska element, både katolska och episkopala, under hertigen af Ormond till kamp för de rojalistiska idéerna. I England gaf skottarnes infall likaså tecknet till allmän resning. De kufvade rojalisterna i Kent och Wales bildade härar till ny strid för konungadöme och episkopalkyrka, och när armén lemnade London för att möta sina fiender, återtog genast den pres-

byterianska parlamentsmajoriteten sitt välde och började ånyo ifriga underhandlingar med konungen till förmån för sina idéer. Både episkopaler, katoliker och presbyterianer, både reaktionära rojalister och den parlamentariska författningens anhängare — de stora motsatser, som ursprungligen stridt mot hvarandra — reste sig till gemensam kamp mot en gemensam fiende ehuru utan öfverenskommelse eller försoning inbördes.

Men gent emot denna fruktansvärda koalition egde det independentiska partiet sin starka militäriska organisation och den ungdomliga och entusiasmerande kraften hos nya uppåtsträfvande idéer, som ännu icke spelat ut sin rol.

Det nya inbördeskrigets historia är en berättelse om väldiga och blodiga strider, där bland de skiftande, ofta dramatiskt spännande scenerna såsom hufvudmoment framträda Karl I:s blodiga slut, Karl II:s korta och romantiska äfventyr såsom skotsk konung samt Irlands fasaväckande krossande.

I främsta rummet gälde det makten öfver England. Den rojalistiska resningen kväfdes där hastigt i blod, och Cromwells glänsande seger vid Preston skingrade den flera gånger större skotska armén i vild flykt. Independenternas makt stadgades blott i vida hänsynslösare och konsekventare form än någonsin förut. Det långa parlamentets presbyterianska majoritet jagades bort med våld i Dec. 1648. Högst omkring åttio medlemmar återstodo af det ursprungligen så talrika underhuset; det var den

lilla independentiska minoritet, som nu gjorde anspråk på att representera all Englands lagliga myndighet. En militärstyrka höll London i tygeln, och den stora staden tvangs att nyvälja sin styrelse efter arméns anvisning.

Nu drogs äfven den yttersta konsekvensen af independentismens seger. Det hat mot konungen, som fyllde de djupa leden af armén, fordrade redan länge hans död. Det sista kriget fattades väsentligen som hans verk och gaf oemotståndlig kraft åt ropet på hämnd. Omöjligheten att vinna en tryggande uppgörelse med en sådan person som Karl I och den fasta öfvertygelsen, att så länge han lefde en ny tingens ordning icke kunde grundas, bröt officerarnes motstånd. Den 1 Jan. 1649 beslöt underhuset, att konungen skulle anklagas inför en utomordentlig domstol, emedan han velat omstörta nationens gamla friheter samt förorsakat de inbördes krigen. I öfverhuset infunno sig tolf lorder, ett större antal än vanligt, för att enhälligt förkasta förslaget. Englands öfverhus band sitt öde vid konungadömet. Underhuset svarade med den förklaring, som betecknar republikens födelse, att ursprunget till all makt ligger hos folket, att underhuset såsom dess enda lagliga representant utöfvar den högsta makten i samhället, att hvad underhuset förklarat för lag är lag äfven utan konungs och lorders samtycke. Därpå utnämndes en stor domstol af 135 personer, lorder, underhusmedlemmar, högre officerare, landtjunkare och magistrats-

personer, hvaraf endast hälften infann sig för att deltaga i förhandlingarna.

Inför denna domstol fördes den fångne konungen. Oböjlig såsom alltid vägrade han helt enkelt att erkänna domstolens befogenhet, och rättegången blef en tom formalitet. Den 27 Januari dömdes Karl Stuart till döden såsom »tyrann, förrädare, mördare och det engelska samhällets uppenbara fiende». Två dagar därefter pliktade konung Karl på schavotten för sitt försök att utbilda den gamla engelska författningen till en kunglig absolutism.

29 jan 1649

Han hade själf frambesvurit sitt öde genom den hårdnackade envishet, med hvilken han in i det sista fasthållit det dynastiska program, som Jacob I gifvit sina efterkommande i arf. Och han bar sitt öde med orubbligt mod och stolt tro på sin sak. Vi böra ingalunda beklaga detsamma. Karl I:s blodiga slut har kastat ett försonande skimmer öfver hela hans bana. Först det har ställt honom i en position, där det stora draget i hans personlighet, den ända till undergång orubbliga hängifvenheten till en viss idé, kunnat komma till sin fulla rätt. Först det har ändtligen möjliggjort en återgång till Englands gamla förhållanden, sedan väl de vilda krafter, som den inre striden väckt till lif, fått rasa ut.

* * *

Med konung Karl föll för en tid hela det gamla feodala statsväsen, som i skiftande former oafbrutet lefvat och utvecklat sig från Vilhelm eröfrarens och hans normanniska baroners dagar ända till den stuartske konungens och hans lorders. Konungadöme och öfverhus förklarades för evigt afskaffade, och »the commonwealth of England» trädde i stället.

Ett statsråd af civila och militära medlemmar tillsattes och utrustades med en diktatorisk verkställande makt, hvarom ej ens den stuartske konungen kunnat drömma, för att krossa alla den unga republikens inre och yttre fiender. Denna regering har också fyllt det uppdraget med en kraft, som verkar förskräckande och tjusande på samma gång genom sin hänsynslösa storhet.

Den inre jäsningen efter konungens död var oerhörd. De kufvade rojalisterna och presbyterianerna drabbades genom afrättning eller landsförvisning af deras främste ledare, och ett omfattande spionerisystem kväfde hvarje uppror från detta håll i dess begynnelse. Farligare voro ytterlighetstendenserna inom armén. En del ifriga republikaner rasade af harm öfver de nya tyrannerna, som togo makten utan val af folket — liksom tidsomständigheterna hade medgifvit sådana procedurer. Flera kårer af soldater gjorde myteri, då de kommenderades till Irland. Hos andra framträdde sociala omstörtningstendenser, som hotade grundvalarne för hela det engelska samhället. Det var de egentliga s. k. »levellers», som yrkade egendomsgemenskap,

afskaffande af alla skatter och till och med af all positiv religion, såsom tillkommen efter syndafallet. Under ledning af några profeter drogo stora skaror af dessa omkring i landet och slogo sig ned på allmänningsjorden för att realisera sina åsikter. Men Cromwell tuktade den begynnande upplösningen i armén med järnhand; levellernas ledare afrättades. England blef åter lugnt, och regeringen kunde vända sin kraft utåt mot de hotande farorna.

1649 På hösten 1649 gick Cromwell med en utvald armé öfver till Irland, där Karl II utropats med entusiasm och rojalisterna beredde ett hämndetåg mot England. Han kom såsom den engelska puritanismens och den anglosachsiska rasens hämnare på de blodiga våldsdåd, hvartill den keltiska fanatismen under upproret 1641 gjort sig skyldig. Voro brotten stora, blef dock hämnden ännu förfärligare. I Sept. stormades Drogheda; de irländska trupper, 2,000 man, som försvarat sig till det yttersta, vägrades kvartér, sedan stormningen begynt, och nedgjordes alla. Det var ett blodbad, som injagade skräck; fäste efter fäste föll, och hvarhälst ett motstånd försöktes, upprepades blodsscenerna från Drogheda. De ultrakatolska infödingarnas fanatism retades till det yttersta, och i vestra Irland försvarade de sig med utomordentlig vildhet och tapperhet. Först 1652 kufvade Cromwells efterträdare de sista förtviflade motståndsförsöken af Irlands folk.

Tusental hade stupat i den blodiga striden, massor släpades i slaftjänst på engelska skepp till

de vestindiska kolonierna. Den katolska religionen lades i akt. En stor del af Irlands jord förklarades förverkad och utdelades åt nya, giriga och stränga herrar, oftast veteraner ur Cromwells armé, under det den infödda keltiska befolkningen nedtrycktes till usla förpaktare eller vräktes undan för att föra ett eländigt lif i Connaughts bergstrakter och moras. Det är nu, som de olyckliga irländska egendomsförhållanden stadgat sig, hvaraf Storbritannien lider ännu i dag. Men visserligen medförde de nya herrarnes stränga regemente ordnad förvaltning och jurisdiktion; landet plöjdes upp, kärren torkades ut, och ståtliga herresäten reste sig öfverallt. Irland var ett ordnadt och lydigt land; den kufvade rasens glödande hat aktade de järnhårda independentiska krigarne och statsmännen föga.

På sommaren 1650 kallades Cromwell från Irland för att afvärja en större fara från Skotland. De presbyterianska statsmännen därstädes hatade och fruktade den nya regeringen i England. Öfver Karl I:s afrättning ryste äfven de såsom en gudlös gärning, och trots erfarenheten vid Preston utropade de Karl II såsom Skotlands konung.

Den unge konungen anlände till sitt rike på sommaren 1650. Han blef i början blott en marionett i de misstrogne skotska presternas och statsmännens händer. Bilden af Karl II, den senare rouén och ateisten, såsom presbyteriansk konung kan väcka löje; helt säkert fann han äfven sin ställning föga angenäm, men det var det enda

medel, som syntes återstå för den unge fursten att nå sina fäders krona. Hans konungadröm blef ej lång. Cromwell kom, och det blodiga slaget vid Dunbar i södra Skotland skingrade den skotska hären i vild flykt. Endast i norra Skotland fann konungen en tillflykt och sökte nyorganisera sin makt, till dess att Cromwell på sommaren följande år hotade honom äfven här. Det återstod endast en sista möjlighet; med den lilla armé af skotska ädlingar och andra trogne, som ännu omgaf honom, kastade han sig i ilmarscher ner i England för att genom sin egen ankomst kalla de engelska rojalisterna till vapen. Men Cromwell följde efter, och fruktan afskräckte all tillslutning. Vid Worcester årsdagen af slaget vid Dunbar upphanns den kungliga hären och skingrades i en kort strid. Karl II själf flydde. Ett pris sattes på hans hufvud, men under sagolika äfventyr lyckades han, öfverallt stödd af rojalistiska sympatier och medlidsamma människor, nå en hamn och på ett litet skepp komma öfver till Frankrike. Cromwells underbefälhafvare Monk fulländade Skotlands eröfring.

Det återstod blott ännu en fiende mot den segrande republiken. Det var till sjös. Rojalistiska krigare med prins Rupert i spetsen hade slagit sig ned i irländska hamnar eller på Jersey, Scilly med flera af de engelska öarna. Här samlade de omkring sig alla oförvägna och vilda äfventyrare, som det inbördes kriget kastat ut ur Storbritannien, eller som från andra håll bjödo sina tjänster, och

kapade i konungens namn den engelska republikens skepp.

Republiken rustade en flotta, som i en hast så godt som nyskapades. I spetsen för densamma trädde Robert Blake, en krigare, som utmärkt sig för glänsande bragder i det inbördes kriget och nu vid 50 års ålder för första gången beträdde ett däck, för att inom kort erkännas såsom en af Englands största sjöhjältar. Under åren 1649 och 1650 dref Blake prins Rupert från de engelska farvattnen och jagade hans flotta ända till Portugals kuster. Blake tvingade den portugisiska regeringen att vägra prinsen skydd; denne flydde till Spanien, men Blake trängde in i hamnen vid Cartagena och förstörde nästan hela hans flotta. Med de återstående skeppen seglade prins Rupert till Afrikas ostkust och dref sjöröfveri, till dess han jagades undan ända till Vestindien. Följande år eröfrade Blake de öfriga piraternas öar och klippfästen.

Äfven på hafvet var allt motstånd slut, och i början af 1652 utfärdades amnestiakten, som betecknar de inre krigens slut. Alla Storbritanniens länder voro förenade i en enda stat. De independentiska statsmännen hade på ett annat sätt utfört, hvad de stuartska konungarne förgäfves eftersträfvat.

VIII.

Den engelska republiken hvilade ingalunda på någon allmännare uppfattning af den republikanska statsformens förträfflighet i och för sig, utan allenast på de herskande independentiska statsmännens och krigarnes djupt kända öfvertygelse, att en försoning med de gamla politiska institutionerna i det engelska samhället, hvilken verkligen för framtiden tryggade independentismens innersta princip, icke var att vinna.

Otvifvelaktigt var denna öfvertygelse riktig. Det engelska folket i sin helhet var ingalunda moget att omfatta den religiösa toleransens idé. Den var och förblef ett fåtals andliga egendom, och äfven hos detta fåtal framträdde den i en ganska ofullkomlig form, som bar i sig mycket af partiåskådning och andlig trånghet.

Men trots ofullkomligheten af dess program omfattades independentismen ännu med en värme och en kraft, som otvifvelaktigt gjorde den för en tid till den främsta andliga makten inom England. Den var därjämte efter det inbördes krigets slut

den enda organiserade politiska makt som fanns inom Storbritannien, och hvarje motstånd var hopplöst, så länge independenterna själfva bevarade sin kraftiga organisation och den orubbliga tron på sin egen sak. Med samma uppriktiga sträfvan och hänsynslösa kraft, som präglat deras uppträdande under kampen mot alla fiender, skredo de också nu till arbetet att nyorganisera staten efter sina tankar.

Hvarföre har detta arbete, som dock bedrefs med verklig politisk insikt och öfvertygelsens värme, varit förgäfves och endast alstrat svikna förhoppningar, som nästan gifva en tragisk prägel åt hela den independentiska rörelsen? Det har misslyckats därföre, att en politisk organisation, som på samma gång omfattade hela det engelska folket och gaf uttryck åt independentismens tanke, var omöjlig, var en historisk motsägelse. Detta är den beherskande förutsättning, som ligger bakom hela den engelska republiken och bestämmer dess öde. Massan af Englands folk ville ingalunda religiös tolerans för sekterna eller kyrklig anarki; den var antingen episkopalt eller presbyterianskt sinnad, men i båda fallen lika ifrig för en af staten ordnad likformig och exklusiv kyrkoform, som just var independentismens död. Hvarje vädjan till hela folket, hvarje försök att bygga den republikanska makten på de breda lagren af alla partier och samhällsklasser skulle ögonblickligen hafva krossat allt hvad independenterna innerst åstundade, allt för hvad de kämpat och blödt.

Republiken har därföre varit ett mindretalsregemente med nödvändighet. Alla dess försök att efter sitt sinne bilda en representation af folket måste utesluta större delen af det folk, som skulle representeras, från delaktighet i valen. Denna brist hafva de republikanska statsmännen djupt känt, men hoppats på framtiden och en småningom skeende uppfostran till de independentiska idéerna — alldeles liksom förut Laud och Strafford mot nationens önskan ämnat leda och uppfostra densamma efter sina idéer.

Men tiden hade lika litet den verkan, som independenterna menade, som den, hvilken Laud och Strafford eftersträfvat.

Under olyckans dagar började den gamla kyrkan genomträngas af inre kraft. Många stöttes tillbaka af det fanatiska och råa uppträdande, som utmärkte sekternas obildade och själfgjorda predikanter, och de stämningsfulla ceremonier, som uppbyggt flera generationer af deras fäder, framstodo såsom uttryck af verklig andakt, tilltalande sinnet, lyftande och förädlande. Puritanismens stora ström började allt mer söka sig tillbaka inom episkopalkyrkans former, som den lemnat endast under trycket af Lauds katolicerande despotism och intrycket af kontinentens väldiga religionsstrider. Men tiden var kommen, då religionen spelat ut sin dominerande rol i Europas politiska öden. De vilda striderna på kontinenten hade rasat ut och religionsfreden för alltid tryggat protestantismens bestånd.

Farhågorna och hatet började lägga sig. Laud fanns ej häller mer; hans blodiga öde gjorde för alltid slut på hvarje fruktan för en liknande despotism mot nationens vilja, och den historiskt gifna kyrkoformen i England började åter vinna anslutning i de djupa leden.

På samma sätt i politiskt afseende. Det hat mot konungamakten, som Karl I:s regemente framkallat, började lägga sig, då en liten minoritet herskade ännu mer absolut och våldsamt än någonsin Karl I tänkt sig. Hans sorgliga slut bredde försoning och glömska öfver de förflutna minnena, och de gamla politiska institutioner, som dock i århundraden ledt Englands öden och tryggat dess inre ordning och rätt, begynte framstå i ny dager såsom ett dyrbart fädrens arf, som man förspillt i stridens hetta. En liknande absolutism som Karl I:s kände man instinktivt vara omöjlig hädanefter genom det svar, som nationen en gång lemnat därpå, och hans död undanröjde faran för att en återgång till monarkien skulle synas såsom en seger för hans idéer.

Så återtar det förflutna, som man trott sig så grundligen hafva kastat ifrån sig, småningom men säkert sin makt öfver sinnena, under det independenternas statsmän kämpa sin hopplösa kamp för att realisera ett program, för hvilket de med blodig järnhand krossat allt hvad Storbritannien hittills egt af organiserad och häfdvunnen makt.

Vi följa i korthet de skilda försöken att finna

en möjlig statsorganisation för England på republikansk grund samt de samtidigt växande motsatser inom independentismen, hvilka slutligen skulle medföra dess undergång, för att till sist dröja en stund vid den stora herskaranden, som uppbar det hela och nästan ensam fyller Englands historiska skådebana under ett skede af dess utveckling, som trots alla brister bär storhetens prägel och en egendomlig glans.

* * *

Det segrande independentiska partiet egde vid republikens utropande sitt organiserade maktuttryck i tvänne former, armén och det rensade och stympade underhus, som återstod af det ursprungliga långa parlamentet. Den första republikanska regeringen, som lik en verklig diktatur kufvade alla inre och yttre fiender, företrädde en innerlig samverkan af båda, den parlamentariska makten och den militära. Men i själfva verket förefanns från begynnelsen mellan dessa båda element en motsats, som republiken aldrig kunnat öfvervinna, och som redan inom några år medförde den första krisen i dess inre lif.

Det ligger i ett samhälles natur, att en armé icke kan vara dess högsta regering, utan endast organ för en sådan. De independentiska parlamentsmedlemmarne med Henry Vane i spetsen betraktade också sig själfva såsom den suveräna maktens enda innehafvare och såsom legitima arftagare till hela

den gamla parlamentariska organisation, konung, lorder och commons, hvaraf de utgjorde en obetydlig rest. I full självkänsla häraf ämnade de hålla armén i beroende genom korta anslagsterminer för dess underhåll och åsyftade väl äfven att minska dess storlek af misstro till densamma såsom rival om makten, men ock af det naturliga skälet, att den under ordnade och fredliga förhållanden, hvartill man nu ämnade återgå, ej behöfdes i samma omfattning som förut. Äfven för framtiden afsågo de helt naturligt att bevara utan någon som hälst inskränkning den parlamentariska allmakt, hvaraf de själfva njöto, och som de funno vara idealet för hvarje statsskick. De gjorde sig icke heller någon brådska med det grundlagsarbete, som skulle bestämma republikens definitiva statsorganisation, utan vande sig allt mer vid den suveräna maktens besittning. Deras släktingar och vänner befordrades till statens embeten, de själfva riktade sig med statens inkomster och begynte att antaga karakteren af en herskande oligarki, »grandees.»

Armén å sin sida, som hemburit segern, ämnade icke låta dess resultat ifrågasättas eller utan garanti göras beroende af en kommande allsmäktig parlamentsförsamlings vexlande åsikter. Den ansåg sig själf genom Guds utslag i striden berättigad att vaka öfver sitt verk och fordrade ett säkert finansielt underlag, som tryggade dess egen existens. Framför allt fordrade den, att reformarbetet skulle påskyndas och nya val anställas, som skapade en

verklig representation. Den kunde omöjligen hysa någon respekt för parlamentets påstådda rätt att representera Englands folk, då det endast utgjorde en ringa återstod af en församling, vald för ett decennium sedan under helt andra förhållanden, och då det själft för hela sin tillvaro berodde af arméns kraftiga stöd.

Det var den oundvikliga konflikt, som alltid i ett samhälle måste uppstå i en eller annan form mellan dess organiserade makter, när dess högsta auktoritet, den långsamt mognade frukten af århundradens politiska arbete, rubbas och skjutes å sido.

Det var just i fråga om ny vallag och nya vals påbjudande, som arméns växande ovilja kom till ett utbrott. En parlamentskommitté var sysselsatt med utarbetandet af den nya lagen, men dess arbete fortskred så långsamt, att endast Cromwells personliga påtryckning i Nov. 1651 kunde genomdrifva fastställandet af en bestämd sluttermin, inom hvilken det närvarande parlamentet skulle upplösa sig, och denna termin sattes så aflägsen som till tre år. Det förslag, som kommittén eller väsentligen dess ledamot Henry Vane utarbetade, gick dessutom i riktning att ytterligare förlänga de herskande medlemmarnes makt; de skulle alla utan val ingå i det nya parlamentet. För öfrigt var förslaget förtjänstfullt och åsyftade en moderat reform i stället för en omstörtning af det gamla valsättet; en mängd gamla köpingar, »rotten boroughs,»

skulle mista valrätt, större städer erhålla sådan, antalet representanter för de olika grefskapen bestämmas efter deras skattebidrag och valrätten bindas vid en census, som garanterade medelklassens välde — öfver hufvud tankar, som både i hufvudsak och i det detaljerade utförandet på ett egendomligt sätt gripa före de kommande parlamentsreformerna på 1800-talet.

Afsikten att utan omval utsträcka de varande parlamentsmedlemmarnes makt väckte oerhörd förbittring inom armén och hela nationen. Cromwell gjorde sig helt säkert till tolk för en allmän önskan, då han efter flera fåfänga försök att få de förhatliga bestämmelserna ändrade infann sig i parlamentet den dag, då förslaget skulle formligen fastställas såsom lag, och under förklaring, att Gud valt sig värdigare verktyg för sina planer, lät en militärstyrka skingra det långa parlamentets sista återstod.

Därmed hade det första republikanska försöket kommit till ett snöpligt slut. Den militära makten öfvertog ensam uppgiften att efter independentismens idéer nygestalta det engelska samhället. Arméns eget råd utgjorde tills vidare landets regering.

Men det skulle visa sig, att äfven inom den independentiska armén skilda åskådningar funnos, hvilka berodde af de olika källor, hvarur den independentiska rörelsen ledde sitt upphof. Massan af soldater bildade fanatiska religionsifrare, som på ett radikalt sätt ville reformera hela samhället efter sina egendomliga religiösa funderingar. Deras re-

presentant bland officerarnes råd, öfverste Harrison, yrkade, att en församling af idel troende borde sammankallas, åt hvilken försöket att nå en definitiv ordning skulle öfverlemnas. Flertalet officerare åter, som väsentligen ur politiska synpunkter omfattat independentismens program, önskade i stället, att armén utan vidare omsvep skulle upprätta en ny regeringsmakt.

Harrisons mening vann emellertid närmast bifall såsom en sista utväg att icke direkt inblanda armén i lagstiftningsarbetet. Officerarnes råd satte sig i förbindelse med de separatistiska församlingar, som öfverallt bildats i landet, och utnämnde efter deras förslag de nya parlamentsmedlemmarne till ett antal af 144 från hela Storbritannien. Detta s. k. »lilla parlamentet» var snarare en notabelförsamling af det troende folket, än ett verkligt parlament. Större delen voro religiösa svärmare med den beryktade Praise-God Barebone i spetsen. Ehuru de både reelt och formelt samlats till sin uppgift genom den provisoriska militärregeringens uppdrag, ansågo de sig i sina egna ögon handla såsom Guds utvalde.

Med stor ifver och icke mindre hänsynslöshet grepo de helige sig an med samhällets reformerande. De skydde icke tanken att med ens omdana hela det bestående rättsväsendet; den gamla på statut hvilande allmänna lagen »common law» skulle revideras och kodificeras, den modernare billighetsrätten och dess domstol »court of chancery» upphäfvas.

Vidare ville de afskaffa den omfattande patronatsrätten och likaså hela tionden, den rika och urgamla inkomstkälla, hvarpå ej blott kyrkoförvaltningen väsentligen hvilade, utan äfven skolor, hospital och universitet; därjämte hade en mängd tionderäntor från klosterreduktionens dagar öfvergått i enskild besittning och sedan i arf, köp eller skifte under många generationer. Alla grundvalar för det engelska samhället, dess inre sociala och ekonomiska byggnad, som hittills stått orörd, dess sedan uräldsta tider långsamt mognade lag och rättsväsen sviktade och hotade att falla för de religiösa fanatikernas angrepp.

Hela nationens ögon riktades mot Cromwell, ty han var den ende, som genom sin auktoritet öfver armén kunde inträda till det bestående samhällets skydd gent emot en församling, som stöddes af härens djupa led. Äfven den starka minoriteten af sansade medlemmar insåg den enda möjligheten till räddning. Den begaf sig helt plötsligt med talmannen i spetsen till Whitehall, där den återlemnade sin befogenhet till arméns råd genom en undertecknad urkund, som inom kort ytterligare några medlemmar förmåddes underteckna, så att församlingens flertal till utseendet frivilligt lemnat sin makt efter fem månaders utöfning. Resten af fanatiker drefs bort med våld.

Därefter återstod endast den sista möjligheten, att direkt och ohöljdt ur den militära makten bilda en kraftig regering, under hvars omedelbara led-

ning äfven en nyordning för framtiden skulle ske. Det är protektoratet.

Den 16 Dec. 1653 utropades Oliver Cromwell till de tre rikenas »Lord Protector». Armén öfverlemnade högtidligen åt honom den makt öfver den engelska staten, som den menade sig innehafva med segerns rätt, och såsom norm för den nya regeringen proklamerades den af officerarne själfva uppgjorda författning, som bär namnet »the instrument of governement». Detta märkliga aktstycke är Englands första skrifna konstitution och det yppersta uttrycket af dess republikanska statsrätt; det hvilar på de i »the heads of the proposals» och »the agreement of the people» framträdande politiska idéerna och är otvifvelaktigt i praktiskt afseende fulländningen däraf, om också icke teoretiskt ett så konsekvent uttryck af republikanska principer som »the agreement of the people».

Regeringsinstrumentet förlade utöfningen af folkets suveräna makt till en för lifstid vald protektor och ett parlament. Det jämnordnar protektorn med parlamentet. Denna tanke syftade att skapa en kraftig regeringsmakt på samma gång som att öfvervinna den pröfvade faran af en enda församlings obegränsade majoritetstyranni. Protektorn var utrustad med en monarks flesta befogenheter och utöfvade dem tillsamman med ett statsråd, på hvars sammansättning parlamentet egde inflytande genom förslagsrätt. Parlamentet, valdt öfver hela Storbritannien efter census och en jämn för-

delning af representantantal på städer och grefskap, sammanträdde hvart tredje år och kunde upplösas af protektorn, sedan fem månader från dess öppnande förflutit. Det egde lagstiftningsmakten, men en sorts suspensivt veto eller rättare makt att återförvisa parlamentets beslut inom vissa dagar till ny behandling samt provisorisk lagstiftningsmakt mellan parlamenten tryggade protektorns inflytande. Parlamentet egde äfven beskattningsrätt, men den nödvändiga minimisumman för här, flotta samt förvaltningens och rättskipningens ordinarie behof var genom grundlagen fastständ och undantagen parlamentets allena bestämmanderätt. Författningen stadgade såsom oföränderlig princip religiös frihet för alla kristna utom ateister samt papister och därmed likstälda episkopaler.

Protektorsförfattningen vittnar om en ovanlig politisk insikt genom den skicklighet, hvarmed den på republikansk grund visste att trygga en stark och oberoende regeringsmakt, och förebådar på ett egendomligt sätt hufvudprinciperna i den konstitution, som den nordamerikanska republiken sedan skulle gifva sig själf. Den var emellertid äfven den ett fåfängt verk, ty den väpnade styrkan, icke nationen, hade proklamerat densamma. Äfven protektoratet måste söka att trygga sin och de independentiska idéernas existens genom någon uppgörelse med den parlamentariska makten, hvilken måste tillfredsställas, emedan den i det allmänna medvetandet egde större anspråk på auktoritet än armén.

Oliver Cromwell egde således såsom protektor den dubbla uppgiften att för det närvarande regera den storbritanniska republiken och att befästa dess statsorganisation för framtiden. Den senare uppgiften har han icke förmått lösa, ty den var i sig olöslig. Vi följa icke de tröttande och nedslående försöken att med de valda parlamenten enas om ett slutgiltigt bestämmande af protektorsförfattningen. Protektorns första parlament upplöstes utan resultat efter fem månaders fruktlös strid med regeringen, och en ren militärdiktatur med ett sorts belägringstillstånd öfver hela Storbritannien inträdde under en kort tid för att hålla nere alla utbrott af den allmänna jäsningen. Till slut gjordes ett nytt försök, hvarvid delvis genom ömsesidigt tillmötesgående en ny republikansk författning verkligen kom till stånd med stor möda år 1657.

Denna andra republikanska konstitution, som egentligen blott är en revision af regeringsinstrumentet, utmärker sig för återgången till de monarkiska formerna, så vidt detta var möjligt på republikansk grund. Äfven de independentiska statsmännen kunde till slut icke finna någon annan utväg att stadga sitt verk än genom ett upptagande af de häfdvunna institutionerna i den engelska staten. Protektoratet förvandlades i allt utom namnet till ett konungadöme. Lordprotektorn valde själf sin efterträdare, hans statsråd blef uteslutande beroende af honom själf, och absolut veto befäste hans ställning gent emot den parlamentariska makten, hvilken

nu såsom af ålder fördelades på två hus, ett öfverhus af republikanska lorder, nämnda af protektorn, och det folkvalda huset.

Genom 1657 års författning, som ju erkänts både af armé och parlament, syntes ändtligen målet nådt — men blott för ett ögonblick. Redan första gången den nya författningen skulle tillämpas gick den sönder, i det att en konflikt mellan de två parlamentshusen förlamade all verksamhet. Efter några veckors gräl mellan de båda kamrarne upplöste Cromwell i Febr. 1658 sitt sista parlament. Han kände djupt, att alla ansträngningar varit förgäfves, och att det tillstånd, som var frukten af så mycken möda och blodsutgjutelse, blott var ett provisoriskt tillstånd, dömdt till undergång.

Men ehuru republiken ej förmått vinna stadigt rotfäste i den engelska nationen, har den löst andra uppgifter af icke mindre verklig betydelse.

* * *

Det begynnande protektoratet var en glänsande reformperiod, hvars lagstiftningsarbete undanröjde en mängd af gamla missförhållanden utan att omstörta äfven det goda, som fanns i det bestående. En tryggad rättskipning och fredens välsignelse började att hela såren från det inbördes kriget, och såsom alltid efter dylika kriser inom ett folk inträdde en synnerligen liflig rörelse och verksamhet på alla områden. En mångfald af rika krafter hade

kallats till lif. En stark omsättning af egendom och social ställning följde det inre krigets proskriptioner och godsindragningar. Nya ekonomiska och sociala makter uppkommo, hvilkas tillvaro berodde af de nya förhållandenas bestånd, en mängd nya släkter bildades, hvilka sammansmälte med de rester af den gamla adeln, som försonat sig med den nya ordningen, till en begynnande republikansk aristokrati. Den praktiska tolerans, som Cromwell upprätthöll, gjorde slut på de religiösa förföljelser, som förut drabbat än sekterna, än katolikerna, än den episkopala, än den presbyterianska kyrkans anhängare, äfven om en öppen katolsk och episkopal gudstjänst ej tilläts. Till och med den mosaiska trons bekännare fingo nu för första gången sedan Edvard I:s tid på 1200-talet åter tillträde till det engelska samhället.

Men visserligen rörde sig alla dessa rika krafter ingalunda i frihet. Den puritanska regeringen höll nere alla yttringar af en annan lifsåskådning och påtvang samhället den sedliga tukt, den yttre gudfruktiga prägel och den fientlighet mot alla lifsglädjens naturliga yttringar, som var densamma egen, men som allt mer började kännas såsom yttre form utan verklig andlig innebörd. Det politiska lifvet var därjämte stängdt för större delen af nationen. Dess nödvändiga förutsättning — eder på republiken och på dess principer — uteslöt breda lager af de politiskt intresserade klasserna från all delaktighet däri; sträng censur, polistvång och po-

litiskt spioneri kväfde den fria tanke- och yttranderätten i politiska ting.

Med alla dessa brister och alla märken af en tryckande partiregering var dock Cromwells inre styrelse ett kraftigt uppsving af ett nydanadt ungdomligt samhälle, och gentemot rojalisternas oblidkeliga hat, som tog sig uttryck i oupphörliga sammansvärjningar mot protektorns lif, växte äfven de krafter, som endast i hans person sågo en garanti för beståndet af de sociala och ekonomiska förhållanden, som revolutionen danat, och som trots all längtan efter den gamla statsordningens och kyrkans återupprättande dock framför allt fruktade en våldsam reaktion. I allt bredare lager trängde sig allt efter som åren gingo känslan af, att på detta enda lif berodde den inre friden och ordningen, att däri det enda skyddet låg mot ny otyglad militärdespotism eller fanatiska omstörtningsförsök.

Protektoratet har därföre en viss styrka, som växer med åren, och som berodde af Cromwells personliga auktoritet. Man fann sig i det som var, så länge han lefde, ehuru man kände, att tillståndet var provisoriskt, ty man fruktade framtiden och visste ej hvad den bar i sitt sköte.

Med dess större styrka vände sig de rika krafterna utåt. Republikens dagar äro Englands glansperiod under det sjuttonde århundradet i yttre hänseende. Den uppgift, som redan Elisabet anvisat för Englands folk, väldet öfver hafven och den protestantiska politikens stöd i Europa, återupptogs

af den puritanska republiken med ännu större kraft och förmåga. Nyskapandet af Englands flotta och dess pröfvande i den segerrika kampen med tidens främsta sjöstat, Holland, höjde genast den unga republiken till en af Europas dominerande sjömakter. Det kommersiela ok, hvarunder den nederländska fristaten hittills genom sin uteslutande besittning af tidens stora frakthandel lagt England och dess kolonier, kastades af genom den berömda navigationsakten, och den engelska handeln och sjöfarten tog ett hastigt och mäktigt uppsving. Sedan detta nationela befrielseverk var fullbordadt, sökte Cromwell med sin skarpa politiska blick att försona de båda stora rivaliserande protestantiska republikernas intressen och lade grunden till den nära förbindelsen mellan Holland och England, som efter honom först Wilhelm III återknöt och gjorde beståndande ända till revolutionskrigens dagar.

Cromwell följde helt säkert äfven nationens önskan, då han ånyo upptog striden med Englands gamla arffiende, den spanska världsmakten. Det kan synas såsom en fåfäng möda, ett onödigt återuppväckande af en motsats, som kunde vara död för länge sedan. Spaniens storhet var förbi, dess agressiva kraft bruten, och någon fara för Englands protestantiska religion hotade ej längre från detta håll såsom under Elisabets dagar. Den store protektorn synes såsom en gengångare från en förfluten tid, då han i gammalprotestantisk stil hotade med krig, om ej Spanien läte engelska medborgare

fritt öfva sin gudstjänst inom dess landamären, eller då han tvang hertigen af Savoyen att afstå förföljelsen mot de arma valdenserna i Piemonts berg och skrämde med sina flottor påfven i Rom.

Men man missförstår Cromwell såsom statsman, om man fäster sig uteslutande vid den egendomliga religiösa färg, som han gaf allt sitt tal och sitt handlande. Den verkliga anledningen till hans stora krig med Spanien var sammandrabbningen af de koloniala intressena i Ostindien och begäret att bryta den ekonomiska afslutenhet, hvarmed Spanien för alla främmande nationer stängde hela sin kolossala andel af den nya världen såsom en marknad för sig allena.

Cromwell inleder i själfva verket blott den politik, som sedermera Wilhelm III och William Pitt upptogo, och som medförde de stora kriser i den europeiska kolonialvärlden, hvarur i det adertonde århundradet Englands världsvälde skulle gå fram. Jamaicas eröfring lade grunden till Englands vestindiska makt. De spanska flottornas nederlag på alla världens haf och eröfringen af den stora spanska silfverflottan väckte glansen och segerjublet från Elisabets bästa dagar.

Motsatsen mot Spanien dref till slut äfven till en allians med Frankrike, som just stod i begrepp att sluta det långvariga krig med de spanska Habsburgarne, som Richelieu inledt. Genom denna allians ville Cromwell äfven undanrycka de stuartska stämplingarna deras farligaste stöd. I förening krossade

engelska och franska härar Spaniens makt i dess Nederländer. Dünkirkens eröfring tryggade Englands välde öfver kanalen och lade i dess besittning den enda hamn, hvarifrån kapare eller fientliga flottor kunde störa och hindra inloppet till Themsen.

I norra Europa tog Cromwell rolen af medlare mellan de stridande protestantiska makterna Sverige och Danmark, och nya handelsförbindelser därstädes öppnade nya marknader för England.

Det var en rad af glänsande framgångar, som i ett slag höjde den stat, hvilken under de båda första Stuartarna så godt som saknat hvarje inflytande på den europeiska politiken, till en af tidens främsta makter.

Men äfven den yttre glansen kunde icke på ett varaktigt sätt försona nationen med en regering, som hvilade på det våldsamma undertryckandet af idéer och institutioner i Englands förflutna lif, hvilka ingalunda dött för alltid, utan för hvarje år som gick återtogo allt mer af sin gamla makt öfver sinnena.

De fåfänga ansträngningarna att stadga den nya ordningen och insikten, att allt, hvarför han kämpat och som han älskade högst, med honom var dömdt till undergång, bredde dysterhetens skuggor öfver den store protektorns sista år. Hans ställning hade mer och mer närmat sig en monarks af behofvet att vinna större inre styrka. Hofvet i Whitehall, som omgaf protektorn, antog i allt högre grad de gamla monarkiska formerna. Hans äldste son

Richard tog säte i statsrådet, den yngre, Henry, var ståthållare öfver Irland. Hans döttrar trädde i gifte med Englands högsta aristokratiska ätter, hvilka hyllade republiken. Honom själf bjöd 1657 års parlament konunganamn, men han afböjde af hänsyn till den republikanska härens ovilja och af känslan utaf oemotsvarighet mellan sin egen ställning och den, som det allmänna medvetandet anvisade kungadömet.

1657

Om han ett ögonblick verkligen funderat därpå, har det endast skett därföre, att däri kunde ligga ytterligare en möjlig utväg att vinna stöd åt de independentiska idéerna; ty det är dock det förherskande draget hos Oliver Cromwell, som han bevarar in i det yttersta, den orubbliga tron på den puritanska världsåskådningens exklusiva berättigande, utveckladt till independentismens program af religiös frihet för Guds folk, som han kallade sina puritanska medbröder. I denna tro på en helig uppgift ligger förklaringen till hela Cromwells bana; det är den, som drifvit honom till den hänsynslöshet, hvarmed han kväste allt motstånd, på samma gång som hans medfödda statsmannaförmåga sade honom, att endast kraftiga medel kunde göra ett snart slut på den inre striden och gifva frid och lugn.

Ännu så sent som 1656, då Cromwell talade till sitt andra parlament med sitt underliga bildspråk och sin impulsiva kraft, hör man, huru det bittra minnet af puritanismens gamla betryck lefde djupt i hans bröst. »Det var en skam att vara en kristen

i denna nation ännu inom dessa sista 15, 16 eller 17 år. Det var en skam, det var en förebråelse för en människa, och märket af Puritan sattes därpå. Gör det i stället till en skam — utropade han — att se människor helt djärft i synd och hädelse, och Gud skall välsigna eder. I skolen blifva till en välsignelse för nationen .... Själen det är människan! Om den hålles ren, betyder en människa något; om icke, kan jag ej se hvad skillnad det är mellan henne och ett djur. Hon har endast större kraft att göra ondt.»

»I dessa ord — säger Gardiner — ligger puritanismens hela ande,» den orubbliga öfvertygelsen, att den sedligt religiösa världsordning, som puritanismen bar inom sig, var den enda berättigade, och att det var en plikt att med eller mot deras vilja påtvinga sina medmänniskor densamma. Däri låg puritanismens styrka, men på samma gång dess brist och svaghet. I en sådan åskådning kunde Cromwell finna både sin verkliga, upplyftande själsstorhet och en ursäkt för den gärning, som mest lastar hans minne, blodbadet i Drogheda under Irlands kufvande. »Jag är öfvertygad — skref han härom — att det är Guds rättvisa dom öfver dessa barbariska uslingar, som hafva sölat sina händer i så mycket oskyldigt blod, och att det skall tjäna att förekomma blodsutgjutelse för framtiden.» Engelsmannens förakt för de keltiska irländarne blandar sig med den puritanska öfvertygelsen, att det gäller Guds fiender, samt statsmannens hänsynslösa

resonnemang, att på detta sätt fred fortast stod att vinna.

Dock smögo sig äfven ögonblick af tvifvel öfver denna självmedvetna ande. Oupphörligt repeterade han under sina sista dagar de orden: »Det är ett fruktansvärdt ting att falla i den lefvande Guds händer.»

Oliver Cromwells stormiga bana, hans rastlösa, upprifvande arbete och känslan af sviket framtidshopp undergräfde hastigt hans järnhälsa, och husliga sorger, förlusten af den mest älskade dottern, bidrogo till att lägga honom i grafven vid en ålder af 59 år. I Augusti 1658 midt under de inströmmande segerbudskapen utifrån sjuknade han hopplöst. Under de sista dagarne af hans lif sväpte en mäktig storm öfver England. Det är djäfvulen, som kommer att hemta tyrannens själ, sade kavaljererna. I andra lager af nationen kände man åter hvad som berodde af detta lif, och ifriga böner höjdes i Englands kyrkor. Men på sitt läger i Whitehall låg den väldige herskaren och kämpade sin sista kamp, under det ideliga böner strömmade öfver hans läppar, som ibland höja sig till ett patetiskt trots: »Herre, jag är i förbund med Dig genom Din nåd. Och jag kan, jag vill komma till Dig för Ditt folks skull», för att nästa ögonblick sjunka till djupaste ödmjukhet och bön om förlåtelse för den usla mask, som krälade i stoftet för Herren.

Årsdagen af sina segrar vid Dunbar och Worcester, den 3 September, gick Oliver Cromwell till den eviga hvilan. Med honom och i hans ande

slocknade i själfva verket uti sin utpräglade, aggressiva och storslagna kraft den puritanska strömningen, den mäktiga religiösa rörelse, som i ett halft sekel dominerat den engelska nationens andliga lif.

Oliver Cromwells betydelse spåras icke i den engelska statens bestående institutioner eller författningens enskilda former. Hvarken den regeringsmakt han grundade i protektoratet, ej häller hans öfverhus eller commons eller den armé han skapade hafva egt bestånd. Tiden bortspolade det alltsammans. Dock är hans betydelse ofantlig. Det var dock hans snille och kraft, som gaf parlamentet den afgörande öfvervikten i striden med det stuartska konungadömet, och om äfven denna seger ledde till öfvergående ytterligheter, gjorde den dock för alltid slut på alla försök att utbilda den engelska författningen till en kunglig absolutism och lade den fasta oförstörbara grunden till Englands kommande glänsande och fria utveckling, en af den nyare historiens härligaste och mest följdrika företeelser. Genom Cromwells makt röjdes äfven för första gången rum i Englands historia för den religiösa toleransens tanke, som väl föll för en tid med de efemära politiska institutioner, som väsentligen voro afsedda att vårda och trygga denna idé, men som med oemotståndlig makt dock trängde till seger, sedan reaktionens flod lagt sig, och angaf den enda möjliga framtida lösningen af de bittra religiösa motsatser, som reformationsepoken grundat inom Storbritanniens länder.

I den engelska statens yttre lif är det Cromwell, som först genomför de tre britanniska rikenas förening och under en följd af år regerar dem alla från en enhetlig synpunkt. Historiens sista ord var icke häller detta, men den kommande utvecklingen var dock därigenom förebådad. Det är vidare Cromwell, som i medveten form upptar den sedan aldrig fullt afbrutna sträfvan att utveckla England till europeisk stormakt och till herskare öfver kolonialvärlden. I Cromwells statsmannaande rörde sig redan i stora konturer bilden af Englands framtida maktformer: Storbritannien och världsstaten England.

Till sist är det äfven Cromwell, som upprätthöll det borgerliga samhällets grundvalar, då revolutionens yra hotade att omstörta dem. Det var han, som kufvade de socialistiska och anarkistiska tendenserna hos levellers, och som inträdde för den borgerliga lagens och eganderättens helgd, då det fanatiska parlamentet af helige ej tvekade att offra dem åt sina teorier. Från denna synpunkt framstår Cromwells uppträdande äfven såsom ett samhällsbevarande element i den engelska statens utveckling.

Den store puritanske statsmannens bild tar i ljuset af Englands senare öden och den lidelsefria forskningen jättelika dimensioner.

IX.

Oliver Cromwells död är inledningen till restaurationen af Englands gamla konungadöme och gamla episkopala kyrkoform. Den är det därföre, att med hans person föll den kraftiga herskarhand bort, som höll nere de jäsande motsatserna och stridande idéerna i det engelska folkets inre lif. Vid hans bortgång andades alla undertryckta partier åter upp. Hos somliga vaknade genast förhoppningar om en häftig omkastning vare sig i reaktionärt rojalistisk eller ultra republikansk anda, hos den stora massan kanske närmast oro och känsla af att någon förändring förestod, hvars tecken man än ej kunde med säkerhet tyda.

På samma gång som den store protektorns död gaf tecknet till en mängd olika tankeströmningars återvaknande till fullt lif, beröfvade den också den organiserade independentiska makten dess sammanhållande kraft och främsta inre auktoritet. En ny kamp begynner mellan de båda republikanska makterna, parlament och armé, på samma gång som den senares kraft förintas genom de militära ledar-

nes ärelystna kamp sins emellan om den döde herskarens arf.

När man betraktar hufvudpersonerna i de inre brytningar, hvarur restaurationen framgick, frapperas man af skillnaden i andlig kraft mellan den store protektorn och dem, som äflades att taga hans rol.

I första rummet framträder Richard Cromwell, Olivers äldste son, som enligt faderns utnämning — dock ej fullt bestyrkt — proklamerades såsom de tre rikenas herskare och hyllades utan motstånd. Richard var personligen sin faders motsats. Han saknade dennes statsmannabegåfning och energi, framför allt var han fullkomligt oberörd af den puritanska öfvertygelsen, som gifvit Olivers hela lif dess framträdande prägel och egentligen grundat hans maktställning. Richard hade under faderns regering väsentligen lefvat i behagligt lugn på sin svärfars landtgods, sysselsatt med jakt och hästar, utan egentligt intresse för politik, armé eller religion. Man kan nästan säga, att Richard Cromwell genom hela sitt väsen stod de rojalistiska kavaljererna närmare än de gamla rundhufvudena. Till sin andliga åskådning hör han till en yngre generation, den som har sitt uttryck i den kommande restaurationsepoken.

Det är klart, att en sådan personlighet föga skulle egna sig att uppbära Olivers makt. Han måste känna sin egen ställning såsom oberättigad, då han ingalunda kunde besitta den såsom den stuartska konungen med bördens och legitimitetens

rätt, ej heller såsom sin fader med segerns och den orubbliga trons, att han var ett Guds verktyg för en helig sak. Men man strider icke med kraft för en sak, på hvars berättigande man ej kan tro.

Af icke mindre betydelse än förändringen af den personliga kraft, som uppbar protektoratet, blef dess egen ändrade karakter. Protektoratet var framför allt generalatet eller högsta befälet öfver armén, med hvilket den högsta civila regeringsmyndigheten förenats. Men generalatet öfver den independentiska armén hvilade på den personliga förtjänstens rätt. Richard saknade hvarje sådan, han hade icke deltagit i arméns organisering, icke delat dess mödor eller dess segrar; han var för armén främmande. Hans anspråk att öfvertaga Olivers makt grundade sig endast på parlamentets medgifvande till protektorn att själf utse sin efterträdare. Richard Cromwells herravälde betydde den borgerliga myndighetens öfverordnande öfver den militära på samma gång som ett afsteg från den independentiska arméns egna organisationsprinciper.

Mot protektoratet i denna betydelse opponerade sig armén. Den fordrade en egen general, utsedd inom dess officerare och utrustad med makt att tillsätta alla militära embeten. Det var att fordra en fullt oafhängig ställning för hären i förhållande till all civil myndighet och protektoratets reducerande till en skugga af verklig makt. Förgäfves vädjade Richard Cromwell till ett nyvaldt parlament, som äfven kände sin solidaritet med protek-

toratet i dess nya form och bekräftade 1657 års författning samt därmed Richards egenskap af arméns högsta chef. Armén vägrade lydnad och fordrade det nya parlamentets upplösning.

Richard Cromwell gaf utan motstånd vika och trädde frivilligt tillbaka från sin maktställning. Med en betydande donation och löfte om ett ansenligt årsunderhåll återgick han på våren 1659 till privatlifvet och försvann från den politiska skådebanan för alltid. Med honom följde protektoratet och dess författning.

Protektoratets fall återförde den kombination, som föregått dess uppkomst. I Maj sammanträdde ånyo den lilla återstod af det långa parlamentet, som Cromwell omkring sex år förut jagat undan. Det var endast 42 medlemmar med den gamle talmannen Lenthall i spetsen, det s. k. rumpparlamentet; ett statsråd af hälften civila, hälften militära medlemmar bildade den nya regeringen.

Det var ett nytt försök till en samverkan mellan independenternas armé och deras ursprungliga parlamentariska makt. Men motsatsen mellan de båda maktinnehafvarne lefde kvar i hela sin oförenlighet. De gamla parlamentsmedlemmarne gjorde gällande sina påstådda rättigheter i lika hög grad som någonsin förr. De förklarade allt som skett efter deras förjagande 1653 för olagligt, hvarigenom alla som tjänat den föregående styrelsen blefvo beroende af parlamentets nåd. De proklamerade sin öfverhöghet öfver hären, liksom förut Richard Cromwell,

och efter några månaders spänning, som endast återhölls af den gemensamma faran för ett rojalistiskt uppror på sommaren 1659, kom det till öppen brytning, då parlamentet afsatte arméns främsta officerare och ställde densamma under befäl af en parlamentarisk kommission. Armén svarade med en ny kupp, och den independentiska resten af långa parlamentet skingrades för andra gången i Oktober 1659.

Den rena militärdespotismen framträdde mer ohöljdt än någonsin förr. Men samtidigt mognade den splittring mellan de militära maktinnehafvarne, som ändtligen ledde till arméns fall.

Den, som efter Olivers död, utgjorde själen i arméns ledning var John Lambert, en glänsande förmåga, full af äregirighet och kraft. Lambert var den främsta målsmannen för arméns hat mot en allsmäktig parlamentarisk församling. Han hade störtat protektoratet, när det höll på att öfvergå till en civil magistratur, och rumpparlamentet, då det förnyade de gamla anspråken. Nu stod han själf faktiskt i spetsen för rikets makt och ämnade bruka den till att kufva alla medtäflare och skapa sig en hög ställning för framtiden. Men något annat medel att befästa denna ställning och arméns religiösa program såg han icke än en öfverenskommelse med Karl II, hvilken han ämnade återkalla mot villkor, att denne garanterade härens ekonomiska underhåll och dess fordran på religiös frihet samt medgaf en giftermålsförbindelse mellan herti-

gen af York och hans egen dotter. Lambert förde redan hemliga underhandlingar med konungen.

Inom armén framträdde emellertid en farlig motståndare till Lamberts makt och planer i Georg Monk, befälhafvare öfver härafdelningen i Skotland. Monk var yngre son af en landtadelsfamilj i Devonshire, hade i sin ungdom lärt kriget i Nederländerna och sedan pröfvat lyckan i Englands inre strider. Först stod han i konungens tjänst, men då han blef tillfångatagen i en drabbning, gick han utan vidare öfver till parlamentets sida och tjänade det med lika trohet, därefter republiken och så protektorn. Af Oliver Cromwell lemnades han med en armé i Skotland och regerade här faktiskt landet under hela protektoratet i ostörd fred. Han hade lofvat Cromwell och hans familj trohet och försäkrade sedan, att han icke skulle öfvergifvit Richard, om ej denne öfvergifvit sig själf.

Monk synes ej hafva haft någon utpräglad politisk eller religiös ståndpunkt. Han var en sluten, kall och beräknande man utan spår af entusiasm eller högre idéer, egoistisk och maktlysten liksom Lambert, men utan dennes genialitet och ännu mindre än denne besjälad af Cromwells höga anda.

Efter protektoratets fall fann Monk lämpligast att taga parti för rumpparlamentet af motsats mot Lambert, i hvilken han ej ville ha någon ny herre, men otvifvelaktigt äfven af en fin känsla för att den allmänna meningen oemotståndligt gick i denna riktning. Han proklamerade satsen om arméns

underdånighet under den civila makten och beredde sig att rycka ned i England med sin armé, öfver hvilken han var absolut herre.

Lambert tågade norrut för att kväsa sin medtäflare, men skismen inom hären gaf luft åt den allmänna oviljan öfver arméns godtyckliga välde. Öfverallt förklarade man sig öppet för parlamentet. I London underkastade sig de kvarvarande regementena af sig själfva den allmänna fordran, och rumpparlamentet återfördes i triumf till Westminster. Äfven Lamberts egna soldater grepos af den allmänna meningsströmmen; i massor skilde de sig från honom och följde de parlamentariska kommissarier, som skyndat till hans läger. Lambert fann sig snart omgifven blott af femtio trogna. Han måste gifva vika, nedlade sin makt och förvisades till sitt landtgods. Men Georg Monk tågade långsamt ned i England och in i London i Febr. 1660, där han af parlamentet hälsades såsom dess egen beskyddare och af detsamma mottog högsta befälet öfver republikens härsmakt. Den independentiska arméns själfständighet var bruten; den hade underkastat sig den borgerliga maktens auktoritet.

Men äfven det parlament, som ansåg sig själf såsom innehafvare af denna auktoritet, var icke längre i stånd att uppbära densamma. Dess sammansättning var en ren karrikatyr af en representation. Från staden London och hela landet inströmmade massor af adresser, att parlamentet skulle

komplettera sig själf och inom bestämd tid upplösa sig för en nyvald församling. Monk, som insåg det omöjliga uti att upprätthålla en makt sådan som detta lilla fåtals föga grundade myndighet eller att därpå stödja någon beståndande maktställning för sig själf, tog parti för samma fordran. För att böja parlamentets motstånd genom dess egen auktoritet återfördes alla de i Dec. 1648 af armén fördrifna presbyterianska medlemmarne af det ursprungliga långa parlamentet till sina gamla platser. De återtogo genast majoriteten och därmed väldet öfver den engelska staten. Independenternas makt var bruten både i armén och i parlamentet.

* * *

Independentismens undergång såsom organiserad politisk makt betecknar revolutionens slut. En återgång till monarki var därmed gifven. Men på hvilka villkor och på hvilket sätt denna återgång skulle ske, var icke omedelbart klart. Det berodde af hållningen och den relativa styrkan hos de stora förherskande partierna inom den engelska nationen, för hvilkas återgång till ledningen af Englands öden independentismens fall röjde rum. Det berodde äfven af hållningen hos den, som nu representerade konungadömet, Karl II Stuart.

De gamla motsatser inom det engelska samhället, hvilkas brottning egentligen framkallat det stora inre kriget, hade trängts undan af en makt,

motsatt dem båda. Men de lefde kvar, ty de voro djupt rotade inom Englands föregående historia, och hade stärkts i inre kraft på samma gång som mildrats uti sin oförsonliga hållning gent emot hvarandra under den gemensamma olyckan och kampen mot en gemensam fiende.

Det presbyterianska kyrkopartiet med dess gamla monarkiskt-parlamentariska program var det, som närmast kom till makten vid independenternas fall; men visserligen hade det lärt nödvändigheten att pruta af på sina gamla fordringar. Enstaka ifrare fasthöllo väl ännu de gamla idéerna i deras utpräglade form och tänkte sig liksom förut såsom villkor för en uppgörelse med konungen erkännandet åtminstone för en tid af deras exklusiva kyrkoförfattning och en del inskränkningar i den kungliga myndigheten för framtiden, men de mera sansade insågo omöjligheten att genomdrifva denna fordran och beslöto nöja sig med en återgång till de politiska och kyrkliga förhållanden, som alstrats genom lagstiftningsarbetet under långa parlamentets första år, och med erkännandet af presbyterianismens tillvarelserätt.

Det episkopala och i eminentare mening rojalistiska partiet, som ville bevara konungamaktens ärfda prerogativ i full omfattning, hade vunnit ännu mer än det presbyterianska i inre kraft och anslutning. Äfven här lefde starka ytterlighetstendenser, som ville en häftig reaktion med fullständigt förintande af de gamla hatade motståndarne, om-

störtning af alla förhållanden, som revolutionen skapat, episkopalkyrka och konungadöme i Lauds och Straffords stil. Men det fanns äfven krafter, som arbetade för en möjligare lösning, och som ville stanna vid förhållandena före inbördes krigets utbrott.

Det moderata åskådningssätt, som haft så stark anslutning inom parlamentet och nationen på hösten 1641, men som då vikit för ytterlighetsmeningarna, tränger åter fram med oemotståndlig kraft. Nationen i sin helhet önskade framför allt garanti gent emot militärdespotismens återupplifvande, men äfven ett betryggande af de sociala och ekonomiska förhållanden, som revolutionen skapat. Under intrycket af denna allmänna stämning segrade de moderata tendenserna inom båda de stora partien. Monk bestämde sig med en säker instinkt för en kompromiss på 1641 års grundval. I Mars 1660 gjorde han det första närmandet till konungen och rådde genom ett hemligt budskap Karl II att medelst en deklaration taga initiativ till ett moderat program.

Den unge fursten möttes af olika möjligheter, och på hans hållning berodde mycket. Ifriga rojalister rådde honom att förkasta all moderation och i spetsen för en ny rojalistisk resning söka sig väg till tronen. Hans egen moder, Henrietta Maria, som ganska naturligt bevarade inom sig bitterheten af det inbördes krigets minnen och sin gemåls blodiga undergång, var på denna sida. Men Karl hade äfven förståndigare rådgifvare, främst af alla Edvard

Hyde, som 1641 varit det moderata partiets egentliga chef, och hans egen sunda instinkt samt framför allt längtan att så fort som möjligt befrias från landsflyktens nöd bestämde honom att följa Monks råd och utfärda sin bekanta förklaring från Breda, hvari en allmän amnesti, en religiös tolerans, garanti af alla nyskapade ekonomiska förhållanden samt full soldbetalning till armén utlofvades i öfverensstämmelse med de beslut, som ett kommande parlament därom ville fatta.

Därmed hade det stuartska konungadömet formligen afsagt sig Karl I:s absolutistiska program. Därmed var ock alliansen mellan de båda stora partien betryggad. Det nyvalda parlamentet, som strax därefter sammanträdde, uttryckte den stämning, ur hvilken restaurationen framgick; partien möttes med ungefär lika styrka och i moderata personer. Lordernas hus samlades ånyo i kraft af egen rätt, och på Monks förslag inbjöds konungen att utan andra villkor än bekräftelsen af Englands enligt den gamla statsrätten gällande lagar åter intaga sina fäders krona. Den 29 Maj 1660 intågade Karl II högtidligen under allmänt jubel i London, och Englands gamla konungadöme var ånyo upprättadt.

Men denna upprättelse har icke utgått ur den reaktionära rojalismens egen kraft, utan ur föreningen af de stora partier, hvilka först tände det inre krigets låga. Däri ligger förklaringen, att inga inskränkningar affordrades Karl II, ingen grund-

lag, som skulle ytterligare reglerat kronans makt för framtiden, men äfven att den stora revolutionens förnämsta resultat icke voro förspillda, utan stadigvarande vinst för Englands folk.

* * *

Den stämning, som beherskade restaurationen, var blott ett öfvergående tillstånd i den engelska nationens lif, framkalladt af behofvet att vinna en tryggad ordning för det engelska samhället och skydd mot den militära maktens godtycke. Men detta behof upphörde snart att vara verksamt. Indemnitetsaktens beslutande tryggade den inre friden och medförde en allmän amnesti utom för konungamördarne, såsom de kallades, hvilka deltagit i Karl I:s dömande. Några af de mer framträdande bland dessa afrättades såsom försoningsoffer åt den döde konungens skugga. Den stående härens fredliga upplösning och de gamla cromwellska järnsidornas återgång till det borgerliga samhällets privata sysslor häfde äfven faran för ett återupplifvande af det militära tyranniet. En sista förtviflad resning af några fanatiska sekterister och republikaner ur den upplösta armén kufvades blodigt i Jan. 1661, och därmed begynner reaktionens flod att stiga med oemotståndig makt. De extrema rojalistiska teorierna fingo öfverhand, och konungamaktens okränkbara rätt proklamerades ända därhän, att man form-

ligen fördömde läran om rätt till motstånd mot olagliga öfvergrepp af densamma.

Denna reaktion medförde den gamla episkopala kyrkans återupprättande i hela dess gamla glans och exklusiva berättigande. Biskoparne återfingo sitt säte i öfverhuset och sin andliga jurisdiktion. Den nya uniformitetsakten 1662 upplifvade den reviderade commonprayerbook, på hvars ceremonier liksom på non-resistanceläran alla prester affordrades ed. Två tusen presbyterianske andlige, som icke ville offra sin religiösa och politiska öfvertygelse, drefvos utan ersättning från sina kyrkliga embeten, och för att ytterligare betrygga högkyrkans välde följde en rad af statut, som förvisade de afsatta presterna fem mil från hvarje stad och förbjöd alla privata konventiklar till gemensam andakt utan offentligt bemyndigande vid stränga straff.

Den gamla kyrkoformens återupplifvande först fulländade restaurationen af de gamla institutioner, som revolutionen bortspolat, och därmed hade äfven den korta reaktionen fyllt sin uppgift. Det stora presbyterianska partiet gick under liksom det independentiska och sjönk ned till en förföljd sekt.

Men restaurationen innebär något mer än ett återställande af konungadöme och episkopalkyrka. Såsom bakgrund för de förteelser i det offentliga lifvet, som taga uppmärksamheten i anspråk, när man betraktar den engelska republikens fall, ligger en djup och långsam förändring i det allmänna medvetandet, som Englands folk undergår i likhet

med det kontinentala Europas. De religiösa idéerna började förlora sin makt öfver sinnena. Reformationsepokens djupa och dystra allvar lemnade rum för gladare makter. Puritanismens ande började vika för den återströmmande världsliga lifsglädjen, som hållits för strängt tillbaka för att icke i längden återtaga sitt berättigade rum i det mänskliga lifvet. Den tog sitt uttryck i restaurationsepokens återvaknande intresse för den världsliga litteraturen och teatern, i yster glädje och jäktande nöjen. I de högre kretsarne med hofvet i spetsen trädde sedeslöshet och fråsseri öppet i stället för den förra tukten och enkelheten, och ateistiska läror hyllades på allvar eller snobberi i aristokratiska kretsar såsom motsats mot den förut dominerande religiositeten.

Men reaktionen i lifsåskådning och i det religiösa och politiska lifvets yttre former får icke undanskymma den beståndande vinst, som den engelska nationen och medelbart genom densamma hela den europeiska mänskligheten skördat af det sjuttonde århundradets stora engelska revolution. En konflikt, så djupt förberedd, af så hög principiel innebörd och framträdande i så våldsamma scener och storslagna personligheter, går icke spårlöst förbi i ett folks utveckling. Vi skola till sist dröja ännu en stund vid dess inre mening och dess betydelse för den följande utvecklingen.

* * *

Vi hafva skildrat revolutionen såsom på samma gång en politisk och en religiös konflikt. Båda dessa sidor framträda ständigt i förening, och de skilda partiprogrammen äro ständigt att skärskåda från båda dessa synpunkter.

Man har tvistat om, hvilken sida varit den mer väsentliga. Otvifvelaktigt är, att man skulle kunna skildra hela den engelska revolutionen från den rent politiska synpunkten såsom en strid mellan krona och parlament, hvilken strid öfvergående framkallat republiken. Men lika otvifvelaktigt är, att man äfven kan skildra revolutionen såsom en kamp mellan episkopalkyrka och puritanism, hvilken senare under striden bryter sig i presbyterianism och independentism. Hvilken af dessa motsatser är den principielaste, den som har de mest djupgående förutsättningarna i Englands tidigare historia och de mest betydande följderna för framtiden? Frågan kan tyckas likgiltig, då ju båda framträda i hög grad och ständigt förenade, men saknar dock icke intresse såsom klargörande uppfattningen af den stora revolutionen.

Min mening är i öfverensstämmelse med de nyare engelska historieskrifvarnes i allmänhet, att den politiska motsatsen otvifvelaktigt är den innersta och den väsentliga, och att den stora revolutionen såsom politisk kris eger sin största betydelse.

Riktigheten häraf framstår vid en betraktelse af revolutionens förutsättningar. Striden mellan krona och parlament genomgår hela Englands hi-

storia från parlamentets uppkomst på 1200-talet ända till dess att 1689 års revolution stadgade resultaten af den stora afgörande kampen på 1600-talet. Det är en stor motsats, som är gemensam för alla moderna stater i deras äldre historia, och som i England fick sin lösning så, att det fria samhällsskicket bevarades gent emot kronans absolutistiska tendenser. Stuartska konungadömets dynastiska envälde, långa parlamentets parlamentariska monarki och arméns republikanism äro uttryck för universela politiska principer, som öfverallt hafva kämpat eller skola utkämpa sin strid om det moderna statslifvets organisation.

Den religiösa konflikten åter spelar endast på protestantisk grund och har icke äldre anor än från Elisabets dagar. Den förefaller icke i och för sig principiel, därför att den puritanska strömningen mycket väl kunnat röra sig och äfven i begynnelsen ville röra sig inom episkopalkyrkans former. Sedan väl fruktan för en återgång till katolicismen lagt sig hos den under religionskrigens dagar öfver allt till ensidig fanatism uppjagade protestantiska känslan, upptog äfven den episkopala kyrkan de breda lagren af puritanismens anhängare inom sig, och de särskilda afvikande former, som puritanismen framalstrat, sjönko tillbaka till obetydliga undantag från den allmänna engelska kyrkan.

Den religiösa konflikten bär i högre grad karakteren af tillfällighet uti sig; den kommer och försvinner hastigare. Men å andra sidan är den mer

akut, och det kan icke nekas, att det först är de politiska motsatsernas förening med de religiösa, som skärper den långvariga författningskampen till öppen brytning. Det är religionen, som färgar på sitt skarpa sätt de särskilda partien och personligheterna, och af den stora massan, af samtiden öfverhufvud kändes otvifvelaktigt de religiösa frågorna såsom de mera trängande, liksom i allmänhet religionen har större kraft att sätta massor och lidelser i rörelse än de mer abstrakt kända politiska idealen.

Den stora revolutionen är således väsentligen en under århundraden mognad och för alltid afgörande politisk konflikt inom det engelska folket, hvilken kommit till utbrott, skärpts i bitterhet och hänsynslöshet samt allt igenom egendomligt präglats af sin innerliga förening med en mer tillfällig och öfvergående religiös motsats inom den protestantiska kyrkan i England.

Detta framstår äfven, om vi till sist kasta en blick framåt mot den framtid, som var de idéer och krafter beskärd, hvilka väckts till lif och utpräglats till medveten form under revolutionens dagar.

Vi nämnde, att puritanismen gick under såsom en mot statskyrkan fientligt utbildad rörelse och lemnade endast obetydliga rester i de förföljda presbyterianska anhängarne och sekterna; men den har därföre ingalunda gått under såsom en andlig makt. Puritanismens anda har alltid lefvat kvar, ehuru mildrad, inom Englands kyrka och en gång för alla tryckt en outplånlig prägel på den engelska

nationalkarakteren. »Det allvar i sinnet, som härleder motiven till handlandet ur en hög uppfattning af plikt, och som utmynnar i en outtröttlig verksamhet för det allmännas väl, har aldrig upphört att vara ett element af den nationela karakteren», säger Gardiner. Puritanismens uppriktiga fromhet och varma religiositet har likaså präglat djupt stora lager af Englands folk, och den vördnad för bibeln och för söndagens helgd samt det noggranna yttre iakttagandet af fäderneärfda religiösa bruk, som ofta faller främlingen så starkt i ögat ännu i dag, är ett arf från puritanismens dagar. Till viss grad torde väl ock senare motsättningar inom episkopalkyrkan utgöra en fortsättning af den gamla motsatsen mellan episkopaler och puritaner.

Den stora revolutionens politiska idéer gingo äfven blott skenbart under för den häftiga reaktionen i ultra-rojalistisk anda. Nationen i sin helhet ville ingalunda offra de så dyrt vunna resultaten, och den oförbätterliga stuartska dynastiens sista konungageneration i England väckte snart till lif en ny parlamentarisk opposition, som till slut skulle drifva den för alltid från Englands tron. Långsamt stadgade sig därefter genom häfd och småningom skeende utbildning af det nationela åskådningssättet den parlamentariska statsform, hvarom Pym och långa parlamentets statsmän drömde, då de gingo till det inbördes kriget, ehuru de ville vinna den afgörande makten inom engelska staten för underhuset med ens genom formlig lag och i

vida gröfre former än dem, uti hvilka med tide den fint och rikt utvecklade engelska parlamentarismen vann sin utdaning.

Independentismens republikanska statsrätt däremot fick aldrig något fäste inom själfva England. Där egde de gamla historiska makterna, kungadöme och lordernas hus, alltför fasta rötter genom århundradens häfd och kraftiga statsarbete samt i hela engelska samhällets sociala struktur, för att kunna alldeles trängas undan. Men i de engelska samhällen, som bildades på andra sidan världshafvet, lefde de republikanska idéerna, och då slutligen en engelsk nationalitet därstädes måste organisera sin stat utan vare sig konung eller lorder, skedde det i former, som direkt flyta ur samma åskådningssätt och nära nog i detalj påminna om de statsrättsliga akter, som den kortlifvade engelska republikens statsmän skapade såsom försök till engelsk statsorganisation på samma grund.

Så lefva den stora anglosachsiska rasens hufvudgrenar på hvar sin sida Atlanten ännu den dag som är under makten af de idéer, som föddes till klarhet och styrka under den blodiga brytning, som historien kallar den stora engelska revolutionen.

